

RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN
FACULTEIT GODSDIENST EN GODGELEERDHEID

**rijksuniversiteit
 groningen**

PROCESSIES 2.0

OVER HET AANPASSEN EN UITVINDEN VAN KATHOLIEKE
PROCESSIES IN POST-SECULIER BELGIË EN NEDERLAND

Masterthesis Religion and Cultural Heritage

Freya De Cauwer

S4422805

Supervisor: Prof. Dr. T. Weir

Tweede lezer: Prof. Dr. A. Irving

2020-2021

Als achtjarig kind mocht ik in de processie van de nonnekens Sint Janneke zijn. Toen Zuster Monica mij de witte mantel met gouden zoom om de schouders hing, de kroon van groene palmladeren op mijn stekelharen drukte, en mij het witte schaapke in de armen lei, beleefde ik één van de gelukkigste momenten van mijn vlegeljaren. Ik stapte in de processie met een heilig en devotelijk gezicht. Want ik meende het. Ja, ik meende waarachtig dat ik Sint Janneke was, dat ik moest stappen met voorzichtige vrome stapkens. En ik keek met liefde en eerbied naar de rug van het Kindeke Jezus vlak voor me, al wist ik dat het de rug van Milleke De Roover was. De kerkgangers zongen, de fanfare speelde een langzame processiemars, en zo gingen we.

Sint Janneke in de Processie – Ernest Claes

uit *Pastor Campens zaliger*, 1935

Woord vooraf

Tijdens mijn stage bij PARCUM die aansloot bij de Master Wereldreligies aan de KU Leuven kwam ik in contact met de Wivinaprocessie 2.0. Ik had er niet eerder bij stilgestaan dat een fenomeen als een processie moest bijgestuurd worden om te passen in onze moderne samenleving, maar de interesse was gewekt. Toen ik vervolgens mijn hart kon ophalen in de Master Religion and Cultural Heritage in Groningen kreeg ik de kans om een paar maanden te werken voor professor Mathilde van Dijk. Zij introduceerde me bij het project Van Yesse naar Sint Jan, een katholieke processie die eigenlijk pas uit het niets was ontworpen in een regio die overwegend protestants is. Wivina en Yesse intrigeerden me. Een duwtje in de rug van professor Todd Weir, die zelf gefascineerd is door het gebruik of hergebruik van religieuze gebouwen en praktijken, trok me over de streep. Ik zou processies onder de loep nemen om te weten te komen of Wivina en Yesse de voorlopers zijn van een processiecultuur 2.0 of dat het slechts stuiptrekkingen zijn van een uitdovend fenomeen.

Voor dit hele proces ben ik dank verschuldigd aan de medewerkers van de Wivinaprocessie en Van Yesse naar Sint Jan, maar ook aan Julie Aerts van PARCUM. Verder een welgemeend dankjewel aan professor van Dijk die me in contact bracht met Van Yesse naar Sint Jan en die tips gaf voor mijn thesis, aan professor Weir en professor Irving die me hun vertrouwen gaven en er altijd waren met antwoorden. Tot slot ook een dankjewel aan mijn ouders en mijn vriend Robin die soms over mijn schouder meelazen en me aanmoedigden als ik er even geen zin meer in had.

Met dit werkstuk en de weg die ik ervoor heb afgelegd, is mijn oorspronkelijke doel voor mezelf in dit masterjaar in elk geval bereikt: het was een nieuwe, uitdagende en onvergetelijke beleving waar ik enkel tevreden en dankbaar op terugkijk.

Samenvatting

De processiecultuur in Nederland en België bestaat al eeuwen. Ook vandaag is het nog altijd een belangrijk deel van de katholieke geloofspraktijken, maar de toekomst lijkt onzeker door de leegloop van de kerken, de vergrijzing van actieve parochianen en het opkomend religieus analfabetisme. Processiecomités vinden almaar moeilijker mensen die willen deelnemen en tegelijk bereiken ze in veel gevallen ook een steeds kleiner publiek. Om het voortbestaan van hun processie veilig te stellen, voelen ze zich genoodzaakt om te moderniseren en ze doen ook steeds vaker een beroep op erfgoedorganisaties of specialisten die meedenken om het immaterieel erfgoed te vrijwaren van de ondergang. *Processies 2.0. Over het aanpassen en uitvinden van katholieke processies in post-seculier België en Nederland* onderzoekt wat processies zijn, waar ze vandaan komen, in welk religieus klimaat ze overeind zijn gebleven, waarom ze nog belangrijk zijn en wat er eigenlijk nodig is om ze een kans te geven in de toekomst. Die vraag kan alleen beantwoord worden door in te gaan op erfgoed in het algemeen en de keuzes die gemaakt worden en immaterieel erfgoed, waartoe processies behoren, in het bijzonder, omdat het een heel eigen aanpak vergt. Dit werk zoomt ook even in op twee case studies: de vernieuwde processie *Wivina 2.0* in Groot-Bijgaarden en de nieuwe processie *Van Yesse naar Sint Jan* in Groningen. Tot slot worden de veronderstellingen van wetenschappers afgetoetst bij het publiek. Dat maakt via antwoorden op een online bevraging duidelijk of processies nu echt bewaard moeten worden en op welke manier dan.

Inhoudstafel

Woord vooraf	3
Samenvatting.....	4
Inhoudstafel	5
Inleiding	7
1. Processies, wat zijn dat?.....	8
1.1. Processies, een katholiek ritueel.....	11
1.2. Wat was eerst en wat is nieuw?.....	12
1.2.1. Processieverbod in de Noordelijke Nederlanden.....	14
1.2.2. De elementen van een processie	18
1.2.3. Een link met pelgrimstochten?.....	20
1.3. Processietypologie van Nienke Roelants.....	21
1.3.1. Cyclische processies	22
1.3.2. Incidentele processies	22
1.3.3. Liturgische processies.....	23
1.4. Met uitsterven bedreigd	24
2. Uitdagend immaterieel erfgoed	27
2.1. Erfgoed: Indeling en wetgeving.....	27
2.2. (Religieus) erfgoed? Expertise is alles!	31
3. Processies: dynamisch in tijd en ruimte	34
3.1. Processie onder de loep	35
3.1.1. Verandering.....	36
3.1.2. Ruimte	39
3.1.3. Weer	41
4. Anno 2021	43
4.1. Secularisme	43
4.2. Post-secularisme	44

4.2.1.	Zingeving.....	46
4.2.2.	Geloven zonder erbij te horen of erbij horen zonder te geloven?.....	48
4.3.	Post-seculiere rituelen volgens Walter Weyns	50
5.	Case studies.....	52
5.1.	De Wivina Processie	52
5.1.1.	Wie is Wivina?	53
5.1.2.	Opzet en doel	54
5.2.	Van Yesse naar Sint Jan	55
5.2.1.	Wie of wat is Yesse?	56
5.2.2.	Opzet en doel	58
5.3.	Corona	58
6.	De mening van het publiek.....	60
6.1.	Het verloop van de enquête.....	60
6.2.	Data analyse	60
6.2.1.	Algemene gegevens.....	60
6.2.2.	Wat mensen denken	62
6.2.3.	Processies anno 2021	65
6.2.4.	Fouten en verder onderzoek.....	69
7.	Wat brengt de toekomst?	70
	Besluit.....	73
	Bibliografie	74
	Bijlagen	85
	Bijlage 1 : vragenlijst met antwoorden Wivinaprocesie	85
	Bijlage 2: vragenlijst met antwoorden Van Yesse naar Sint Jan.....	88
	Bijlage 3: Vragen Enquête	92

Inleiding

Het katholieke Europa kent een lange geschiedenis van processies. Al eeuwenlang lopen mensen al dan niet verkleed en al dan niet op de tonen van muziek samen met gemeenschapsgenoten door velden en steden als deel van hun religieuze beleving. Ze doen dat om te eren, te danken, te smeken, te herdenken of ook wel om boete te doen. Gedragen door hun geloofsgemeenschap groeien ze in hun spiritualiteit. Processies brengen ook andere gelovigen op de been: mensen die niet zelf meelopen, maar die eerbiedwaardig langs het parcours staan, devoot het hoofd buigen en knielen als de priester onder het baldakijn met het Heilig Sacrament voorbij schrijdt over wit zand en bloemblaadjes die op de straat zijn uitgestrooid. Dit beeld pint meteen een aantal essentiële elementen van een processie vast: het is religieus, het is een groepsgebeuren, het heeft een doel, het is geënceneerd en er wordt iets bijzonders religieus meegedragen.

Processies worden dus aangestuurd door een gelovige gemeenschap en als die wegvalt, komt het voortbestaan van processies in het gedrang. Sinds de tweede helft van de 20ste eeuw wordt onze samenleving gekenmerkt door secularisme. Religie wordt teruggedrongen uit de openbaarheid: het aantal actieve gelovigen loopt fors terug, kerken open leeg en weinigen engageren zich nog in een processie. Als er geen mensen zijn die de religieuze traditie kunnen en willen voortzetten, impliceert dat dan dat processies zullen verdwijnen of is dat ondenkbaar en worden de oude tradities misschien herontdekt en aangepast aan de noden van vandaag? Veel zal afhangen van het feit of processies nog iets kunnen betekenen voor de moderne mens in de 21ste eeuw. Als dat zo is dan bestaat de kans dat mensen processies ook willen bewaren.

Iets uit het verleden bewaren brengt ons dan weer bij erfgoed. Processies zijn immaterieel erfgoed en dat vraagt een hele eigen benadering en aanpak. Sinds een paar decennia scheppen nieuwe inzichten, maatregelen en aanpassingen een gunstig klimaat voor immaterieel erfgoed: de aandacht van overheden en diverse instellingen groeit, de intrede van het post-secularisme geeft religie opnieuw een plek in het openbare leven en de zoektocht van de mens naar zingeving in het leven gaat voort. Die gunstige wind waait hier en daar het stof van de oude tradities. De twee case studies die opgenomen zijn in dit onderzoek illustreren dat oude processies worden geëvalueerd en bijgestuurd en dat nieuwe processies worden uitgevonden op basis van oude bronnen. Processies bewegen dus en ze laten niemand onbewogen. Dat blijkt uit de kleinschalige online bevraging die is toegevoegd aan dit werk. Het resultaat van de enquête geeft een beperkt inzicht in wat mensen van vandaag vinden van processies en of ze processies beschouwen als erfgoed dat moet bewaard worden voor de toekomst.

1. Processies, wat zijn dat?

“(rooms-katholiek) plechtige kerkelijke optocht”, dat is de definitie van een processie volgens Van Dale¹. Wie ooit al een processie zag of er zelf aan deelnam, weet precies wat het standaardwerk der Nederlandse taal bedoelt. Wie het fenomeen nog nooit in het echt heeft gezien, kan het zich misschien voorstellen als een lange stoet mensen, meestal verkleed als belangrijke historische of Bijbelse figuren die door de straten lopen, muziek maken, zingen, verhalen vertellen, scènes spelen, dansen, enzovoort. Tussen de figuranten wandelen geestelijken en er worden heiligenbeelden of relikwieën mee gedragen. Door mee te lopen in zo een optocht willen mensen boete doen, een bepaalde heilige danken, een heilige smeken om iets of het goddelijke vereren. Tijdens een processie wordt “het sacrale buiten het kerkgebouw gebracht en tastbaar gemaakt”². Nienke Roelants, doctor in de Geschiedenis en auteur van het boek *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant*, schrijft dat processies momenten zijn waarop een gemeenschap haar godsdienstige overtuiging en identiteit “deelt, bevestigt en versterkt”³. Elk dorp, elke parochie of groep doet dat op zijn eigen manier, waardoor er vandaag zowel in Vlaanderen als in Nederland een waaier aan processies te vinden is:

In het Nederlandse Kerkrade bijvoorbeeld gaat jaarlijks de Stadsprocessie uit waarin de schuttersbroederschap van Sint Sebastianus meeloopt. Die groep bestaat uit twintig getrouwde katholieke mannen die tijdens de optocht het Heilig Sacrament moeten beschermen. Aan het einde van de processie wordt er een eucharistie gehouden. Ook daarin krijgt de kerkelijke broederschap een prominente plaats: hun Koning zit vlak naast het altaar, tussen twee schuttermeesters. Wanneer de viering afgelopen is, begint het jaarlijkse Koningsvogelschieten. De eerstvolgende zondag na de processie, op de patroonsdag van St. Sebastianus, voegt de

Afbeelding: Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, *Bescherming H. Sacrament door Schuttersbroederschap St. Sebastianus Kerkrade*, toegang 7 juni, 2021, <https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/BeschermingSacramentSchuttersSebastianus>.

¹ “Betekenis ‘processie’,” Van Dale, 6 juni, 2021, <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/processie#.YLvO8PkzY2w>.

² N. Roelants, *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant* (Leuven: Peeters, 2008), 9.

³ *Ibid.*, 9.

Koning een schild toe aan de zilveren vogel: een man die een ketting draagt waaraan al meer dan tweehonderd schilden vastgemaakt zijn⁴.

In Rotterdam (Nederland) mag het allemaal iets exotischer zijn tijdens São João Baptista, één van de Kaapverdische vieringen van de Festas De Romária, ofwel de Bedevaartfeesten. Tijdens de viering van São João Baptista, de zaterdag voor of na 24 juni, herdenken mensen de geboortedag van

Afbeelding: Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, *São João Baptista Rotterdam*, toegang 7 juni, 2021, <https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/sao-joao-bapista-rotterdam>.

Sint Johannes de Doper. De eucharistie staat in het teken van vrede, bescherming van de zeelieden en vruchtbaarheid in huis en op het land. Aan het begin van de festiviteiten wordt het beeld van de heilige Johannes opgehaald in de Sint Viktorkerk in Waddinxveen. Deze praktijk verwijst naar een Kaapverdisch ritueel waarbij het beeld vanuit een hoger gelegen gebied naar de lager gelegen parochiekerk wordt gebracht. Vóór het beeld zijn eindhalte bereikt, moet het

een hele weg afleggen doorheen alle kleine lokale dorpen. In Rotterdam wordt het beeld van Sint Johannes na de eucharistieviering opnieuw mee naar buiten genomen en in een processie naar het Heemraadsplein gedragen. De optocht wordt opgeluisterd door kerkgangers, trommelaars, een uitverkorene die een schip mag dragen, dansers die een traditionele Kola San Jon-dans uitvoeren en mensen die zich bij de stoet willen voegen, omdat ze niet bij de viering konden zijn. Wanneer de menigte aankomt op het Heemraadsplein, wordt het beeld op een altaar geplaatst. Dit is het startschot voor een reeks culturele activiteiten zoals tentoonstellingen, culinaire specialiteiten, optredens, verhalenvertellers, enzovoort die de bezoekers laten kennismaken met de Kaapverdische cultuur⁵.

⁴ "Bescherming H. sacrament door schuttersbroederschap St. Sebastianus," Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, toegang 6 juni, 2021, <https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/BeschermingSacramentSchuttersSebastianus>.

⁵ "São João Baptista Rotterdam," Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, toegang 6 juni, 2021, <https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/sao-joao-bapista-rotterdam>.

Het Belgische Hakendover, een dorp van ongeveer 1.500 inwoners, wordt dan weer elk jaar op Paasmaandag overspoeld met mensen die de Paardenprocessie willen aanschouwen. Vooraan in de stoet wordt de stichtingslegende van de kerk in Hakendover uitgebeeld. Dit gebouw is één van de weinige kerken in België die naar Christus, de Goddelijke Zaligmaker, zelf genoemd is. Volgens de legende kwamen er rond 690 drie vrome maagden aan in de streek.

Afbeelding: Paardenprocessie Hakendover, Foto's 2019, toegang 7 juni, 2021, <https://pp-h.be/fotos-2019/>.

Zij wilden een kerk bouwen, maar al hun pogingen mislukten, want alles wat zij overdag lieten bouwen, werd 's nachts door engelen omvergeworpen. Tot de vrouwen bezoek kregen van een engel. Hij wees hen de plaats aan waar God graag een kerk wilde hebben. Voor de constructie van de kerk werden twaalf arbeiders aangenomen. Vreemd genoeg werkten er elke dag dertien mannen aan de kerk, terwijl ze maar met twaalf aan het middagmaal en avondmaal zaten. De dertiende arbeider was God zelf⁶. In 2019 schatte de politie dat er tussen de 15.000 en 20.000 mensen aanwezig waren bij de processie⁷.

Afbeelding: Boeteprocessie Veurne, *Boeteling*, toegang 7 juni, 2021, [https://boetprocessie.be/#iLightbox\[image_carousel_1\]/1](https://boetprocessie.be/#iLightbox[image_carousel_1]/1).

Zoals de naam al doet vermoeden heeft de Boeteprocessie in Veurne (België) maar één doel: boete doen. Deze processie ging in 1644 voor het eerst uit en de zowat veertig mensen die toen meeliepen, hoopten dat ze dankzij de tocht gespaard zouden blijven van pest en oorlog. In 1693 werd er beslist om in de processie beelden mee te dragen die scènes uit het lijdensverhaal van Jezus aanschouwelijk maken. Vanaf de 18de eeuw werd de processie nog extra aangevuld met figuranten die Bijbelse taferelen ten tonele brachten⁸. Vandaag bestaat de Boeteprocessie in

⁶ "Legende," Paardenprocessie Hakendover, toegang 6 juni 2021, <https://pp-h.be/legende/>.

⁷ "Elke Paasmaandag om 11u," Paardenprocessie Hakendover, toegang 6 juni, 2021, <https://pp-h.be/>.

⁸ "Ontstaan en ontwikkeling," Boeteprocessie Veurne, toegang 6 juni, 2021, <https://boetprocessie.be/boetprocessie/geschiedenis/>.

Veurne ongeveer uit 500 figuranten en toneelspelers en 400 boetelingen⁹. Zij vertrekken elk jaar aan de Sint Walburgakerk, lopen dan een route door het dorp die al meer dan drie eeuwen bijna ongewijzigd is, om terug te eindigen waar ze vertrokken zijn¹⁰.

1.1. Processies, een katholiek ritueel

Straatnamen als Processiestraat of Processieweg zijn in de meeste gevallen stille getuigen van een roemrijk verleden. Ze kunnen, volgens Roelants, nog altijd beelden oproepen van “bloemblaadjes, prevelende pastoors en weerbarstige engeltjes die niet in de rij willen lopen”¹¹, iets wat voor sommigen in onze moderne, technologische en snel veranderende samenleving nog maar nauwelijks te bevatten is.

En toch. In sommige katholieke parochies staan wellicht nog ergens bestofte collecties kostuums, vaandels of andere attributen, terwijl dat materiaal in andere parochies nog elk jaar gebruikt wordt, want processies maken nog altijd deel uit van het huidige katholieke religieuze leven. In sommige dorpen, gemeenten of steden zijn het zowaar grote events waar naar de dorpingen jaarlijks uitkijken¹² en de Heilige Bloedprocessie in Brugge bijvoorbeeld is sinds 2009 zelfs werelderfgoed¹³.

Voorals in België, dat door de eeuwen heen overwegend katholiek is gebleven, zijn processies een alomtegenwoordig deel van het erfgoed en van de culturele identiteit¹⁴ en dat in tegenstelling tot Nederland dat overwegend protestants is. Beide levensbeschouwingen hebben wel raakvlakken, zoals de gewijde handelingen: de doop en de eucharistie, die sacramenten worden genoemd¹⁵. Daarnaast belijden katholieken hun geloof ook nog altijd graag op manieren die niet per se tot de oorspronkelijke liturgie behoren en processies zijn daarvan een voorbeeld. Natuurlijk hebben protestanten ook zulke extra-liturgische devotiepraktijken, maar dan bijvoorbeeld eerder in de vorm van een extra bijbelstudiegroep. Over het algemeen komt het aanbod aan praktijken en de verscheidenheid waarop

⁹ F. Tervoort, *Ziel en zaligheid: volksgeloof in Nederland en Vlaanderen* (Tielt – Amsterdam: Lannoo, 2007), 98-99.

¹⁰ “Het parcours,” Boetprocessie Veurne, toegang 6 juni, 2021, <https://boetprocessie.be/boetprocessie/parcours/>.

¹¹ N. Roelants, *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant*, 9.

¹² Ibid., 9.

¹³ “Immaterieel Cultureel Erfgoed”, Vlaamse UNESCO Commissie, toegang 30 mei, 2021, <https://www.unesco-vlaanderen.be/unesco-in-vlaanderen/immaterieel-cultureel-erfgoed>.

¹⁴ N. Roelants, *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant*, 9.

¹⁵ *Wereldreligies. Christendom. De oorsprong, de rituelen, de schoonheid* (Amsterdam: Happinez, 2014), 73.

deze worden uitgevoerd nauwelijks overeen met wat het katholicisme te bieden heeft¹⁶. Vermoedelijk is de Bourgondische levensstijl, zo eigen aan grote delen van België, ook doorgedrongen tot dat katholicisme dat zonder bliken of blozen, ongeacht de gelegenheid, scharniermomenten, heiligenverering, kerkelijke feestdagen, enzovoort, rijkelijk viert¹⁷. Het mag dan ook niet verbazen dat België en zuidelijk Nederland, waar meer katholieken wonen, betere voedingsbodems vormen voor het in stand houden van feestelijke (religieuze) tradities in het algemeen en processies in het bijzonder.

1.2. Wat was eerst en wat is nieuw?

Christelijke processies zijn vermoedelijk ontstaan doordat de eerste christenen hun overleden geloofsgenoten in stoet wilden begeleiden naar hun laatste rustplaats¹⁸. Daarmee waren de christenen van de antieke wereld niet echt origineel, want zulke praktijken zijn op dat moment al langer ingeburgerd bij de Joden¹⁹. Minstens 2000 jaar eerder droegen priesters in het Oude Egypte hun doden ook al rond in rituele processies om hun overtocht naar het hiernamaals te bevorderen. Een recente studie²⁰ van de Deense egyptologe Sophie Schiødt spreekt over maar liefst 17 processies in 70 dagen, de periode van het balsemen²¹. Ook de Romeinen, die in de beginjaren van het Christendom de wereld domineren met hun cultuur en het bijhorende polytheïsme, dragen met veel pracht en praal godenbeelden in stoet door de straten om een goede oogst of een overwinning af te smeken. Christenen hebben zich misschien nog laten inspireren door andere bronnen zoals de Bijbel, want daarin zijn heel wat verwijzingen naar intochten, uittochten en optochten te vinden. In het Oude

¹⁶ M. P. Carroll, *Catholic Cults & Devotions. A Psychological Inquiry* (Londen, Montreal, Kingston: McGill-Queen's University Press, 1989), 154.

¹⁷ *Wereldreligies. Christendom. De oorsprong, de rituelen, de schoonheid*, 75.

¹⁸ N. Roelants, *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant*, 25.

¹⁹ J. Lamberts, *Volksgebruiken in de loop van het liturgisch jaar* (Averbode: Averbode, 2001), 157-158.

²⁰ S. Schiødt, "Medical Science in Ancient Egypt: A Translation and Interpretation of Papyrus Louvre-Carlsberg (pLouvre E 32847 + pCarlsberg 917)", (University of Copenhagen, Department of Cross-Cultural and Regional Studies, 2021),

[https://ccrs.ku.dk/staff/?pure=en%2Fpublications%2Fmedical-science-in-ancient-egypt\(9f609e82-0478-429c-9384-3a240377aad4\).html](https://ccrs.ku.dk/staff/?pure=en%2Fpublications%2Fmedical-science-in-ancient-egypt(9f609e82-0478-429c-9384-3a240377aad4).html).

²¹ L. De Roy, "Onlangs ontdekte Oud-Egyptische handleiding geeft details over mummificatie," *VRT NWS*, 28 februari, 2021, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2021/02/28/onlangs-ontdekte-oud-egyptische-handleiding-geeft-details-over-m/>.

Testament is er onder meer de passage over de optochten bij de tempel van Jeruzalem en het Nieuwe Testament beschrijft bijvoorbeeld Jezus' aankomst in Jeruzalem²².

Niemand weet vandaag met zekerheid wanneer de eerste christelijke processies is ontstaan en hoe dat precies is gebeurd. Fernand Cabrol (1855–1937), een Franse Benedictijnse monnik en theoloog, en Henri Leclercq (1869–1945), theoloog en historicus, menen wel te weten op welk moment in de geschiedenis de kerkelijke processie, zoals wij die vandaag kennen, vorm heeft gekregen. Zo beschrijven ze in hun *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne & De Liturgie* dat het meedragen van de Bijbel al een eeuwenoude traditie is:

A partir d'une époque déjà ancienne, nous voyons l'usage de transporter processionnellement le livre des Evangiles qui, suivant l'expression d'Origène renferme les prémices de toute l'Écriture sainte²³.

Naast het Heilige Boek wordt vanaf de 11de eeuw ook een beeld van Christus meegenomen tijdens de tocht:

Vers le milieu du Xie siècle, on voit apparaître pour la première fois dans certaines églises particulières l'usage de porter le corps du Sauveur à la procession des Rameaux, et encore à celle du matin du jour de la Résurrection. Ces usages précurseurs de la procession de la Fête-Dieu se font surtout remarquer dans les églises de Normandie et en Angleterre, où ils furent introduits par les moines normands après la conquête²⁴.

Wat vandaag misschien als het belangrijkste element van de processie gezien wordt, het Heilig Sacrament (het meedragen van de hostie), doet waarschijnlijk pas zijn intrede tussen het Concilie van Wenen in 1311 en het Concilie van Sens in 1320:

Cette innovation se sera répandue au cours des années qui suivirent immédiatement le concile de 1311, car on la trouve mentionnée dans un acte du chapitre de Tournai, en 1323, dans un décret du concile de Sens, en 1320, ainsi conçu: « Quant à la solennelle procession qui se fait le jeudi de la fête en portant le divin Sacrement, comme il semble que ce soit par

²² N. Roelants, *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant*, 25.

²³ F. Cabrol & H. Leclercq, "Procession," in *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne & De Liturgie. Tome quatorzième, deuxième partie Portier* (Rome, Paris : VI Librairie Letouzey, 1948), 1895.

²⁴ Ibid., 1895.

une sorte d'inspiration divine qu'elle s'est introduite de nos jours, nous ne statuons rien pour le présent, laissant toutes choses à la dévotion de clergé et du peuple »²⁵.

De eerste melding van een processie die door de straten loopt met het Heilig Sacrament, is te vinden in de *Chronicon a mundi initio ad ann.* uit 1492 van Donatus Bossius (1436-ca.1500). Hij beschrijft hoe een hostie voor de eerste keer door de straten van de Italiaanse stad Pavia wordt gedragen. Cabrol en Leclercq vertalen de tekst als volgt:

En 1404, on porta pour la première fois solennellement le corps du Christ dans les rues de Pavie, comme il est passé depuis en usage²⁶.

Aangezien er over het meedragen van het Heilig Sacrament al een nota gemaakt wordt tijdens het Concilie van Sens in 1320, bestaat de kans dat er al vóór 1404 zulke processies uitgaan, maar daar zijn vandaag, voorlopig, geen bewijzen voor²⁷.

De toevoegingen van het Heilige Sacrament en het beeld van Christus, zoals beschreven door Cabrol en Leclercq, tonen aan dat de oorspronkelijke katholieke processie in de loop der tijden veranderde. Afhankelijk van de tijd en de plaats werden er elementen aan processies toegevoegd of gewijzigd om op die manier tegemoet te komen aan de noden van een geloofsgemeenschap of van het publiek. Die aanpassingen waren niet altijd conform de verwachtingen van de Kerk en sinds de middeleeuwen uitte deze dan ook regelmatig kritiek op de manier waarop processies samengesteld of uitgevoerd werden. Vooral het gebruik van liturgisch oneigenlijke elementen in de processie werd door de gezagsdragers binnen de kerkelijke kringen herhaaldelijk verworpen²⁸.

1.2.1. Processieverbod in de Noordelijke Nederlanden

In de middeleeuwen is een meerderheid van de mensen in de Nederlanden (het huidige Vlaanderen en Nederland) katholiek. De hele samenleving is in die dagen doordrongen van het geloof. Mensen leven dagelijks op het ritme van de kerkklokken: opstaan, bidden, werken, eten, slapen. Op zondag rusten ze en gaan ze naar de mis, omdat de kerk, maar ook het stadsbestuur hen oproept om de Dag

²⁵ F. Cabrol & H. Leclercq, "Procession," in *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne & De Liturgie. Tome quatorzième, deuxième partie Portier*, 1895.

²⁶ Ibid., 1895.

²⁷ Ibid., 1895.

²⁸ P. J. Margry, "Processie-exercities. Strategieën van overheid en kerk bij de beteugeling en de stimulering van processies in Nederland en België, 185-1825," in *De Dynamiek van Religie en Cultuur. Geschiedenis van het Nederlands katholicisme* (Kampen: Uitgeverij Kok, 1993), 64.

des Heren te eren en te respecteren²⁹. De loop van het jaar wordt bepaald door de natuur, maar ook door de liturgische kalender, meer in het bijzonder door de feestdagen binnen die kalender en dat waren er heel wat. Dat is het gevolg van de keuze van de kerk om de seizoensgebonden feesten van de heidense cultuur over te nemen en aan te passen aan haar eigen rituelen. Een goed voorbeeld daarvan is carnaval dat aan het einde van de middeleeuwen en het begin van de nieuwe tijd centraal staat in het Europese sociaal-culturele leven. Uiteindelijk beginnen mensen te leven met herinneringen aan een festival dat net voorbij is, wachtend op het volgende³⁰. In sommige steden staan die feestdagen in het teken van een heilig beeld of een speciale relikwie. Ter gelegenheid van zulke festiviteiten, die veel pelgrims lokten en bijgevolg economisch lucratief zijn, wordt al eens een processie georganiseerd. De organisatie daarvan is op dat moment zowel een zaak van de kerk als van de stad³¹.

In 1517 hamert Martin Luther zijn 95 stellingen op de poorten van de kerk in Wittenberg. Niet veel later is de Reformatie ook in de Nederlanden een feit. Het dogma van de werkelijke aanwezigheid van Christus tijdens de eucharistie en de bijhorende theologische uitleg wordt in onze contreien de kern van het dispuut tussen het heersende katholicisme en het opkomende protestantisme. Protestantisme is het namelijk helemaal niet eens met deze katholieke transsubstantiatie: het geloof dat Christus (of toch zijn lichaam en bloed) aanwezig is tijdens de eucharistie in de vorm van brood en wijn³².

In het kielzog van Luther worden alle katholieke praktijken tegen het licht gehouden om ze daarna te herleiden (of te dwingen) tot wat voor de protestanten 'de oorspronkelijke christelijke leer en gedachtengoed' is. Die nieuwe theologische standpunten voeden een collectieve woede tegen het Rooms-Katholicisme die uitdraait op agressie en vernieling: de Beeldenstorm. Vanaf 1566 worden stelselmatig inboedels van verschillende religieuze gebouwen verwoest. Op veel plaatsen worden katholieke erediensten, en bijgevolg ook katholieke feesten, expliciet verboden. Voor heel veel processies en andere devotiepraktijken luidt de Beeldenstorm het einde van hun bestaan in³³. De uitermate streng katholieke Spaanse koning Filips II (1527-1598), op dat moment heerser over de Zuidelijke Nederlanden, ziet de protestantse omwenteling met lede ogen aan. Om orde op zaken te stellen stuurt

²⁹ C. Caspers & P. J. Margry, *Het Mirakel van Amsterdam. Biografie van een betwiste devotie* (Amsterdam: Prometheus Amsterdam, 2017), 15.

³⁰ B. Stephenson, *The Carnavalesque, Processing Change* (Oxford: Oxford Scholarship Online, 2021), 3.

³¹ C. Caspers & P. J. Margry, *Het Mirakel van Amsterdam. Biografie van een betwiste devotie*, 15.

³² *Ibid.*, 59.

³³ N. Roelants, *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant*, 31.

hij Fernando Álvarez de Toledo y Pimente (1507-1582), de hertog van Alva, naar de opstandige gebieden. Zijn nietsontziend, gewelddadig optreden tegen het protestantisme creëert de voedingsbodem voor de Tachtigjarige Oorlog.

In 1581, terwijl de oorlog nog volop aan de gang is, wordt de *Acte van Verlatinghe* opgesteld. Hiermee is de Republiek der Verenigde Nederlanden geboren. Aangezien de Zuidelijke Nederlanden onder het bestuur van de onverbiddelijke katholieke Spanjaarden blijven, vluchten veel protestanten naar het Noorden uit angst terechtgesteld te worden door de Spaanse inquisitie. In het Noorden wordt uiteindelijk beslist om alle publieke katholieke geloofsovertuigingen, waaronder ook processies, voor altijd te verbieden³⁴.

Terwijl de katholieken in de Noordelijke Nederlanden als het ware moeten onderduiken, maakt de Contrareformatie, de tegenzet van de katholieken tegen het Protestantisme, in het zuiden een bloeiperiode voor het katholicisme en dus ook voor processies mogelijk. Na tijden van oorlog, geweld en ontbering halen de zuiderlingen hun hart op aan festiviteiten, zoals processies. Die dienen niet alleen als uitlaatklep, maar ook om de grootsheid van het Katholicisme in de verf te zetten. Daarom wordt er vaak gebruik gemaakt van overdadige kledij en grote en rijkelijk versierde objecten³⁵.

Bij het begin van de 19de eeuw komen er heel kleine barsten in de protestantse strengheid in de Republiek der Verenigde Nederlanden. De katholieken mogen hun godsdienst opnieuw vrij praktiseren, maar onder strikte voorwaarden. Zo verbiedt de grondwet van 1848 “openbare godsdienstuitoefening buiten gebouwen en besloten plaatsen”³⁶. Die grondwet wordt uitzonderlijk minder streng toegepast in Limburg, oostelijk Noord-Brabant, Twente en Laren (in het Gooi), omdat het rooms-katholieke geloof zelfs na de Reformatie nooit echt helemaal is weggeweest in die streken³⁷.

Peter-Jan Margry, onderzoeker religieuze cultuur bij het Meertens-instituut in Amsterdam, schreef in 2000 een doctoraat over het processieverbod. Volgens hem zijn er in de 19de en 20ste eeuw een aantal pogingen ondernomen om dit verbod op openbare godsdienstuitoefening buiten gebouwen en besloten plaatsen te laten opheffen. Tegen die herhaalde verzoeken werd evenwel telkens

³⁴ P. J. Margry, *Teedere Quaesties: Religieuze rituelen in conflict. Confrontaties tussen katholieken en protestanten rond de processiecultuur in 19de eeuws Nederland* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2000), 41.

³⁵ N. Roelants, *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant*, 32.

³⁶ W. Houtman, “Aantal Processies flink in de lift,” *Nederlands Dagblad*, 10 juli, 2004, <https://www.nd.nl/geloof/geloof/657209/aantal-processies-flink-in-de-lift>.

³⁷ C. Caspers & P. J. Margry, *Het Mirakel van Amsterdam. Biografie van een betwiste devotie*, 181.

bezwaar aangetekend door de SGP (Staatkundig Gereformeerde Partij) en andere niet-katholieke partijen. De discussie over het openlijk praktiseren van katholieke rituelen leidt rond 1872³⁸ in verschillende dorpen tot schermutselingen: bij de katholieken is er een nood om processies te organiseren, terwijl de protestanten daar nog altijd niets van moeten weten. Ter vervanging van een echte uitbundige processie beginnen verschillende katholieke gemeenschappen in de Republiek der Verenigde Nederlanden daarom stille ommegangen te houden, waarvan de meest bekende uitgaat in Amsterdam³⁹. Mensen lopen in stoet, maar zonder attributen of kostuums en terwijl iedereen stil in zichzelf bid. Margry merkt op dat dergelijke optochten uiteindelijk een karakteristiek deel zijn geworden van de Nederlandse cultuur:

De Nederlandse katholieken zijn zich door de eeuwenlange samenleving met protestanten toch anders gaan gedragen: minder extrovert, minder exuberant. Ik noem dat accommodatiekatholicisme: een gemengd protestants-katholieke cultuur, en daar is die stille omgang een rituele representatie van⁴⁰.

Wanneer er in de jaren zestig van de 20ste eeuw nog wat meer bewegingsvrijheid van kracht wordt voor de katholieken, hebben die op dat moment in wezen geen behoefte meer aan processies of andere grote en weelderige religieuze activiteiten⁴¹. Die ingetogen katholieke stijl zorgt in elk geval voor beduidend minder ergernis bij de protestanten. In 1983 wordt de grondwet eindelijk helemaal herzien en in 1989 verdwijnt het verbod op openbare godsdienstuitoefening buiten gebouwen en besloten plaatsen. Toch duurt het nog tot de eeuwwisseling voor processies in Nederland opnieuw wat aandacht krijgen⁴². Die ‘nieuwe processies’ of misschien eerder ‘vernieuwde processies’ blijven volgens Margry minder spectaculair, grotesk of uitdagend en leunen meer aan bij folklore:

Vanuit gebrek aan rituelen zoekt men uitingsvormen waaraan ook esthetisch iets te beleven valt. En mensen vinden een processie belangrijk om hun stad of dorp identiteit te geven.

Vincent Blom, plebaan in Den Bosch, verklaart in 2004 dat een processie voor hem en het processieteam meer is dan enkel folklore. Zij organiseren de optocht niet per se vanuit een traditionele of cultuurhistorische overtuiging, maar omdat ze het beschouwen als een uiting van hun geloof:

De Sacramentsprocessie is een geloofstocht (...) Als wij de Heer, in de gedaante van het Eucharistisch Brood, op onze processieweg begeleiden, getuigen wij dat wij zijn Lichaam,

³⁸ C. Caspers & P. J. Margry, *Het Mirakel van Amsterdam. Biografie van een betwiste devotie*, 181.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ F. Tervoort, *Ziel en zaligheid: volksgeloof in Nederland en Vlaanderen*, 15-16.

⁴¹ Ibid., 16.

⁴² W. Houtman, “Aantal Processies flink in de lift.”

zijn Kerk, zijn in deze wereld. Zo is de Sacramentsprocessie een beeld van ons leven, een beeld van onze tocht door de tijd, totdat wij bij God de volheid van het leven mogen ontvangen⁴³.

De processiecultuur, zoals die tegenwoordig in België en Nederland beleefd wordt, heeft dus een lange weg afgelegd en processies of processierituelen blijven evolueren. Oude katholieke rituelen vinden we vandaag ook nog terug in een minder strikt religieuze vorm. Zo zijn de *stille tochten* in Nederland en de *witte marsen* in België, geïnspireerd op de stille omgang, inmiddels gekende (seculiere) rituelen⁴⁴. Voorbeelden hiervan zijn de Witte Mars die in 1996 door Brussel trok na de aanhouding van Marc Dutroux, die zes meisjes had ontvoerd, opgesloten en verkracht en van wie er maar twee overleefden⁴⁵. In augustus 2020 werd er in Rotterdam ook nog een Stille Tocht gehouden na de moord op een vijftienjarig meisje uit Schiedam⁴⁶.

1.2.2. De elementen van een processie

Elke processie heeft natuurlijk zijn specifieke doel en thema en elk dorp of elke regio heeft zijn of haar gebruiken. Toch zijn er een aantal standaardelementen die van een stoet een processie maken. Om te beginnen is er het processiekruis. Dat kruis loopt meestal vooraan in de processie en het leidt als het ware de rest van de stoet. Een tweede vaste waarde is het Heilig Sacrament, een gewijde hostie. In veel processies wordt deze megedragen onder een baldakijn⁴⁷. Dit wordt soms ook 'den hemel' genoemd, een afdak met afhangende stukken stof dat strak gehouden wordt door vier stokken, die verwijzen naar de vier evangelisten⁴⁸. De hostie zit meestal in een monstrans, een rijk versierde houder speciaal gemaakt om gewijde hosties in te bewaren en tentoon te stellen. Aangezien de hostie volgens de liturgie het lichaam van Jezus

Afbeelding: Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, *Boxmeerse vaart*, toegang 13 juni, 2021, <https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/boxmeersevaart>.

⁴³ W. Houtman, "Aantal Processies flink in de lift."

⁴⁴ F. Tervoort, *Ziel en zaligheid: volksgeloof in Nederland en Vlaanderen*, 16.

⁴⁵ L. Indeherberge, "De erfenis van de zaak-Dutroux," *VRTNWS*, augustus, 2016, https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2016/08/13/de_erfenis_van_dezaak-dutrouxliesbethindeherberge-1-2738564/.

⁴⁶ NOS Nieuws, "Stille tocht in Rotterdam voor doodgestoken meisje (15)," *NOS*, augustus, 2020, <https://nos.nl/artikel/2343989-stille-tocht-in-rotterdam-voor-doodgestoken-meisje-15>.

⁴⁷ P. J. Margry, *Teedere Quaesties*, 58-67.

⁴⁸ *Ibid.*, 58-67.

symboliseert, heeft hij een grote religieuze waarde en de aanblik ervan zou een helend effect hebben⁴⁹. De hostie wordt meegenomen in de processie als zegening⁵⁰.

Naast het Heilig Sacrament worden er ook relieken meedragen. Elk reliek heeft een bepaalde waarde en die is afhankelijk van de manier waarop het object in contact is gekomen met een heilige. Zo zijn relieken van de eerste graad echte delen van het lichaam van een heilige: tanden, nagels, beenderen, haren of bloed. Relieken van de tweede graad zijn voorwerpen die de heilige tijdens zijn of haar leven zelf gebruikte of waarmee hij of zij in aanraking kwam. Relieken van de derde graad zijn voorwerpen die wel in contact kwamen met een heilige, maar pas nadat hij of zij gestorven is⁵¹. Die laatste groep, *brandea* of aanrakingsreliken, zijn bijvoorbeeld repen stof of stukken hout die een tijdje op, naast of bij de stoffelijke resten van een heilige gelegd worden, waardoor het profane object de status van een reliek verwerven⁵². Zulke religieuze voorwerpen zijn meestal ingekapseld in een speciale kist of vitrine, de reliekschrijnen of relikwieënkasten⁵³.

Afbeelding: Patrimoine Culturel Immateriel, *Le Tour Saint Gertrude*, toegang 7 juni, 2021, http://www.patrimoinevivantwalloniebruxelles.be/patrimoines/pratiques/fiche_pratiques/?n=27.

Volgens Margry nemen mensen vanaf de 13de eeuw ook beelden van de patroonheilige, mogelijk andere heiligen of Mariabeelden mee in de stoet. Er zijn ook processievaandels, afhangende doeken met een devotionele afbeelding, vastgemaakt aan een lange stok en kaarsen of flambouwen, draagbare lichthuisjes op een stok met daarin een kaars⁵⁴.

Afbeelding: Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, *Heilige Bloedprocessie in Boxtel*, toegang 7 juni, 2021, <https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/heiligbloedprocessie>.

Processies worden dikwijls opgeluisterd door muziek, maar soms ontbreekt het muzikale ook helemaal. De Boeteprocessie in Veurne bijvoorbeeld

⁴⁹ *Wereldreligies. Christendom. De oorsprong, de rituelen, de schoonheid*, 75.

⁵⁰ P. J. Margry, *Teedere Quaesties*, 58-67.

⁵¹ PARCUM, *This is not a collection* (Leuven: PARCUM, 2019), 19.

⁵² C. Metzger, "Tissues et culte des reliques," in *Antiquité Tardive* 12 (1 januari 2004): 183-186.

⁵³ P. J. Margry, *Teedere Quaesties*, 58-67.

⁵⁴ *Ibid.*, 58-67.

gaat uit zonder muzikale omlijsting. De processiegangers vertrekken in stilte, met op de achtergrond enkel het geluid van kerkklokken en gebed⁵⁵. Meestal worden er tijdens processies wel litanieën en psalmen gepreveld⁵⁶. Toch opteren veel processiecomités echt voor een vleugje muziek: zangers en fanfares worden dan ingeschakeld om de stoet door de straten te begeleiden. Verschillenden heiligen zijn wel vaker een inspiratiebron voor nieuwe composities of voor de oprichting van een nieuwe muziekgroep⁵⁷. Zo zijn er in Vlaanderen heel wat koren, fanfares en harmonieën genoemd naar Sint-Cecilia, de patroonheilige van de muzikanten⁵⁸. Volgens Roelants heeft dit aspect van de processie doorheen de geschiedenis zelfs voor problemen gezorgd: er zijn meerdere gevallen bekend waarbij verschillende lokale fanfares ruzieden over wie als eerste in de optocht mocht lopen⁵⁹.

1.2.3. Een link met pelgrimstochten?

Processies brengen mensen op de been en dat aspect hebben ze gemeen met pelgrimstochten. In beide gevallen komen mensen bijeen om samen een (vooraf) bepaald traject af te leggen en in beide gevallen heeft de tocht ook een doel. Dat kan variëren van samen het geloof beleven, over dankzegging of hulp afsmeaken tot boetedoening⁶⁰. Processies en pelgrimstochten hebben niet alleen een doel, ze staan ook dikwijls in het teken van iets: een heilige, een relikwie, een herdenking, et cetera. Zowel processies als pelgrimstochten kennen een bloeiperiode in de middeleeuwen, een tijd waarin het aantal belangrijke en aantrekkelijke religieuze plaatsen aanzienlijk uitbreidt⁶¹. Op die plaatsen worden heiligen, al dan niet met processies, geëerd en gevierd, maar tegelijk trekken ze ook pelgrims aan. Die pelgrims nemen vanop de bijzondere locaties religieuze souvenirs mee naar huis. Als die souvenirs waardevol genoeg zijn dat ze iets kunnen betekenen voor een grotere gemeenschap, dan ontstaat er mogelijk een nieuw bedevaartcentrum waar opnieuw processies uitgaan die opnieuw pelgrims aantrekken.

Samen voor korte (processie) of lange tijd (pelgrimstocht) onderweg zijn met een doel en rond een thema beweegt iets in mensen. Tijdens de tocht maken ze deel uit van een ‘gemeenschap’ waarin betrokkenheid, geloof, indrukken, emoties, maar ook plezier of ergernis gedeeld wordt en zoiets laat

⁵⁵ F. Tervoort, *Ziel en zaligheid: volksgeloof in Nederland en Vlaanderen*, 98-99.

⁵⁶ Ibid., 13.

⁵⁷ N. Roelants, *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant*, 68.

⁵⁸ Kerknet-redactie, “Hoe Cecilia de patroonheilige van muzikanten werd,” *Kerknet*, (november 2020): <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/artikel/hoe-cecilia-de-patroonheilige-van-muzikanten-werd>.

⁵⁹ N. Roelants, *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant*, 68.

⁶⁰ M. Boshart, *Bedevoarten in de middeleeuwen* (Soesterberg: Uitgeverij Aspekt, 2016), 8-12.

⁶¹ F. Peters, *Bedevoarten in Europa* (Amsterdam – Tiel: Anthos – Lannoo, 1996), 8.

niemand onbewogen. Processies en pelgrimstochten laten mensen dus innerlijk groeien en zorgen voor de bewust of onbewust gezochte loutering.

Een ander raakvlak tussen processies en pelgrimstochten situeert zich op vestimentair vlak: processiegangers verkleden zich in het personage dat ze zullen uitbeelden, pelgrims dragen een specifieke uitrusting. In de middeleeuwen was dat een lang bruin of zwart onderkleed, ingesnoerd rond het middel, met daarover een bovenkleed met een split om gemakkelijker te kunnen wandelen⁶², een hoed die beschermt tegen wind, zon en regen⁶³, goed schoeisel⁶⁴ en een ransel waarin persoonlijke spullen zoals geld, papieren of een veldfles bewaard kunnen worden⁶⁵. Die herkenbare pelgrimsoutfit is niet meer, maar een goed voorbereide bedevaarder besteedt nu nog aandacht aan zijn kleren en zijn accessoires om de kortere of langere pelgrimstocht comfortabel te doorstaan. Processiekostuums zijn niet overal even drastisch geëvolueerd: soms blijven ze historisch en bombastisch, maar soms zijn ze ook nauwelijks meer te onderscheiden van eigentijdse kleren⁶⁶.

Ook organisatorisch zijn er overeenkomsten: noch een processie, noch een pelgrimstocht vertrekken van vandaag op morgen⁶⁷. Om te beginnen hebben deze activiteiten de juiste vergunning van gemeenten nodig om over het grondgebied te trekken en pelgrims hadden⁶⁸ en hebben reisdocumenten op zak die hen het recht verlenen om grenzen over te steken of door bepaalde gebieden te trekken⁶⁹.

1.3. Processietypologie van Nienke Roelants

Om enigszins het overzicht te behouden in de rijke diversiteit binnen het processie-aanbod werkte Nienke Roelants een classificatiesysteem uit⁷⁰. Ze onderscheidt twee grote processietypes: cyclische processies en incidentele processies.

⁶² P. Huchet, *Vie des pèlerins au moyen âge* (Rennes Cedex, Editions Ouest-France, 2015), 2-62.

⁶³ L. von Wilckens, *Die Kleidung der Pilger in Wallfahrt kennt keine Grenzen. Themen zu einer Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums und des Adalbert Stifter Vereins* (München, Zürich: Snell & Steiner München, 1984), 174.

⁶⁴ *Ibid.*, 174.

⁶⁵ M. Boshart, *Bedevaarten in de middeleeuwen*, 134.

⁶⁶ "Uitrusting stappers," Vlaams Compostelagenootschap. Voor een betere tocht, toegang 27 mei, 2021, <https://compostelagenootschap.be/op-weg/voorbereiding/uitrusting-stappers/>.

⁶⁷ L. von Wilckens, *Die Kleidung der Pilger*, 174.

⁶⁸ M. Boshart, *Bedevaarten in de middeleeuwen*, 130.

⁶⁹ Vlaams Compostelagenootschap. Voor een betere tocht, "Uitrusting stappers."

⁷⁰ N. Roelants, *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant*, 13.

1.3.1. *Cyclische processies*

Cyclische processies zijn volgens Roelants de processies die jaarlijks automatisch terugkomen en die voortkomen uit de kerkelijke of agrarische kalender. Binnen die eerste groep maakt Roelants dan een onderscheid tussen gedachtenisprocessies enerzijds en heiligingsprocessies anderzijds. Gedachtenisprocessies herdenken elk jaar op vastgestelde momenten diverse belangrijke personen en/of gebeurtenissen. De gedachtenisdata zijn allemaal officieel opgenomen in de kerkelijke kalender. Voorbeelden zijn de verschillende processies tijdens de Goede Week (Palmzondag, Witte Donderdag, Goede Vrijdag en Stille Zaterdag), de Paastijd (Pasen, Onze-Heer-Hemelvaart en Pinksteren), de Drievuldigheidszondag, Sacramentsdag en de verschillende processies die heiligen en belangrijke figuren eren, zoals bijvoorbeeld Patroonsprocessies, Maria-Tenhemelopneming of Allerheiligen⁷¹. Naast de gedachtenisprocessies zijn er dan de heiligingsprocessies. Ook die vinden plaats op specifieke data, maar die staan niet in de kerkelijke kalender. Ze zijn ontstaan op het ritme van het vroegere, overwegend, agrarische leven in onze contreien. Roelants zelf schuift de zogenaamde kruisprocessies naar voor als voorbeeld. Die *rogationes* of *litaniae minores* vinden plaats tijdens de kruisdagen: maandag, dinsdag en woensdag voor Onze-Heer-Hemelvaart. De dorpelingen lopen dan biddend en enkel met het processiekruis door de velden. Het doel is dubbel: boete doen voor hun zonden en tegelijk een goede oogst afsmecken. Tijdens de tocht zingen de processiegangers boetepsalmen en ze prevelen de litanie van alle heiligen. De processiegangers houden ook halt bij alle kapelletjes op hun pad om daar diverse heiligen om hulp en troost te vragen⁷².

1.3.2. *Incidentele processies*

Incidentele processies, het tweede grote type binnen Roelants' classificatie, zijn optochten die maar één keer plaatsvinden naar aanleiding van specifieke en/of onvoorziene gebeurtenissen. Door hun unieke karakter worden ze ook wel *extraordinaria* genoemd⁷³. Onder dit type vallen de dank- en smeekprocessies. Smeekprocessies gaan uit om onheil zoals ziekten, natuurrampen, oorlogen, enzovoort af te wenden of om mooi weer en een goede oogst te verkrijgen. Dankprocessies zijn er dan weer om heiligen te bedanken voor een goede oogst of voor de goede afloop van een oorlog bijvoorbeeld⁷⁴. Toegepast op de actualiteit van vandaag zou een smeekprocessie COVID-19 de pas moeten kunnen afsnijden en kan er een dankprocessie volgen zodra het virus uit de wereld geholpen is. In het rijtje smeekprocessies springt er eentje in het oog: de *generale processie*, een fenomeen uit de late middeleeuwen binnen het Bourgondische rijk. De processie rukt uit bij dreigend onheil, bij

⁷¹ N. Roelants, *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant*, 14-19.

⁷² *Ibid.*, 13.

⁷³ P. J. Margry, *Teedere Quaesties*, 49.

⁷⁴ N. Roelants, *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant*, 22-23.

slecht weer, bij ziekte van een belangrijke gezaghebber of bij epidemieën. De *generale* wordt dus altijd georganiseerd als de nood hoog is, ongeacht dag of datum, maar ze wordt wel meteen in verschillende steden tegelijkertijd gehouden. Dat versterkt de samenhang en het voedt een ‘nationaliteitsgevoel’. Regerende vorsten maken in die dagen ook wel eens misbruik van zulke generale processies: ze zien ze als een medium waarmee ze reclame kunnen maken voor zichzelf, een mogelijkheid om hun macht en grandeur breed uit te smeren of om mensen te overtuigen van hun eigen standpunt⁷⁵.

Onder de incidentele processies valt volgens Roelants eigenlijk nog een derde soort processie: de feestprocessies, *processiones plenariae* of *pompae solemnes*⁷⁶. Deze plechtige processies of huldeprocessies gaan uit om bijvoorbeeld het jubileumjaar van de parochie of het kerkgebouw te vieren⁷⁷.

In de classificatie van Roelants ontbreekt de ommegang. De Nederlander Peter Jan Margry vindt dat (middeleeuws) fenomeen toch de moeite van het vermelden waard. De ommegang, zoals die bijvoorbeeld elk jaar in Brussel uitgaat⁷⁸, wordt door Margry beschreven als theateraal, spectaculair en zelfs als de *circuitus civitatis* (stedelijke processie) bij uitstek wat beeldvorming betreft. Oorspronkelijk wordt er binnen de ommegang zelf een onderscheid gemaakt tussen een stuk ‘omwegang’ en een stuk ‘processie’, alsof de tocht uit twee onderdelen bestaat: een profaan gedeelte met theaterale vertoningen en een religieus gedeelte met het Heilig Sacrament, gebeden, gezangen en allerlei kerkelijke objecten. Vanaf het einde van de 14de eeuw sluipt die typische dualiteit van de ommegang langzaam maar zeker in de klassieke, puur religieuze processies, waardoor het verschil tussen een processie en de ommegang ook almaar meer vervaagt. In Nederland wordt het woord ‘omwegang’ ook gebruikt om te verwijzen naar stille gebedstochten die populair worden vanaf de 17de eeuw⁷⁹.

1.3.3. Liturgische processies

De meeste processies trekken door dorpen, steden en landerijen, maar sommige processies blijven binnen de muren van de kerk. Zowel de Rooms-Katholieke als de Oosterse kerk kent zulke ritegebonden of subsidiaire processies die heel specifiek deel uitmaken van de liturgie⁸⁰. Deze stoeten blijven in de kerk, of in de nabije omgeving. Vooraan leidt en misdienaar met een processiekruis,

⁷⁵ P. J. Margry, *Teedere Quaesties*, 51.

⁷⁶ *Ibid.*, 51.

⁷⁷ N. Roelants, *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant*, 23.

⁷⁸ “De Ommegang,” Ommegang, toegang 7 juni, 2021, <http://www.omwegang.be/?lang=nl>.

⁷⁹ P. J. Margry, *Teedere Quaesties*, 50-51.

⁸⁰ *Ibid.*, 50.

eventueel geflankeerd door flambouwen of kaarsen. Daarachter lopen één of meerdere priesters of bisschoppen, die op hun beurt gevolgd worden door misdienaars of acolieten. Daarmee is in de meeste gevallen de bezetting van de optocht rond, maar af en toe worden hier of daar nog een beperkt aantal andere mensen aan de processie toegevoegd⁸¹.

In zijn boek *Teedere Quaesties: Religieuze rituelen in Conflict. Confrontaties tussen katholieken en protestanten rond de processiecultuur in 19de-eeuws Nederland* somt Margry elf verschillende liturgische processies op: de zondagse processie, de misprocessie, de kerkwijdingsprocessie, de processie met het viaticum, de begrafenisprocessie, de translatieprocessie, de processies rond Pasen, de kleinere processies rondom de sacramenten, de inhalings- of intochtprocessie, de missieprocessies en de bankruisprocessie⁸².

1.4. Met uitsterven bedreigd

Hoewel er door de eeuwen heen een enorme processiecultuur gevormd is in België en Nederland, lijkt die de laatste jaren jammer genoeg in te krimpen. Heel wat mensen zijn niet meer actief katholiek, ze vinden dat processies irrelevant zijn geworden of ze kennen het fenomeen helemaal niet meer. Toch doet een kleine groep enthousiastelingen er alles aan om oude processies te vrijwaren van de ondergang, om ze in ere te herstellen, om ze te moderniseren of om gewoon geheel nieuwe religieuze optochten te bedenken.

Het is onmogelijk om een processie vandaag op exact dezelfde manier uit te voeren als eeuwen geleden. Veel organisaties en processiecomités proberen toch zo historisch correct mogelijk te werk te gaan. Soms wordt daarvoor zelfs een historisch adviseur ingeschakeld. Hij of zij moet dan onder meer letten op de historische authenticiteit van de kostuums, de pruiken, de attributen, de teksten en de liederen⁸³. Sommige dorpen kiezen dan weer net voor een stoet in een meer hedendaagse uitvoering: nieuwe, modernere kostuums en eigentijdse muziek. Op die manier hopen de groepen wellicht om een breder publiek aan te spreken.

Processies, een overwegend katholiek fenomeen, worden in de 21ste eeuw op sommige plekken dus nog altijd gekoesterd. De processiecomités, vaak de drijvende krachten achter die traditie, worden zelfs geruggensteund door verschillende wetenschappelijke instanties. In het bestand van de Belgische ODIS-databank, de databank voor de studie van intermediaire structuren van de 19de en 20ste

⁸¹ P. J. Margry, *Teedere Quaesties*, 51-56.

⁸² Ibid., 51-56.

⁸³ J. L. Meulemeester, *Processies in West-Vlaanderen. Inleidende en kritische beschouwingen als bouwstenen voor verder onderzoek* (Kortrijk: Heemkunde West-Vlaanderen en Groeninghe, 2015), 11.

eeuw⁸⁴, zitten 380 processies uit Vlaanderen en Brussel. Erfgoedorganisaties beschouwen die inventarisatie van alle nog bestaande, maar ook verdwenen, processies als een belangrijke tool en ook als een uitgangspunt voor een efficiënte, gerichte zorg voor het processie-erfgoed⁸⁵. De officiële Inventaris Vlaanderen van het Immaterieel Cultureel Erfgoed, opgezet door de Vlaamse overheid om immaterieel erfgoed te verzamelen en in de kijker te zetten⁸⁶, bevat momenteel negen Vlaamse processies⁸⁷. Intussen hebben in Vlaanderen PARCUM (museum en expertisecentrum voor religieuze kunst en cultuur erkend door de Vlaamse overheid)⁸⁸, KADOC KU Leuven (een cultureel archief, erkend door de Vlaamse Overheid)⁸⁹ en Histories (een organisatie waar iedereen voor informatie over genealogie, lokaal erfgoed/heemkunde en cultuur terecht kan)⁹⁰ de handen alvast in elkaar geslagen voor *Op Handen Gedragen*, een project dat processiecomités actief adviseert en ondersteunt in de hoop dat het een biotoop creëert waarin de processiecultuur in Vlaanderen en Brussel in de toekomst floreert⁹¹. De Brusselse- en ook de Waalse processies krijgen de steun van de Fédération Wallonie-Bruxelles, de Franstalige overheid⁹². In hun databank voor immaterieel erfgoed zijn elf processies uit Brussel en Wallonië te vinden⁹³.

In Nederland waakt het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland al sinds 2012 over de processiecultuur: het helpt organisaties bij de ontwikkeling, de promotie en het in stand houden van processietradities. Het adviseert tegelijk ook overheden over immaterieel erfgoed, het stimuleert het debat over het behoud ervan, het brengt het belang van dit erfgoed actief in de media, enzovoort. Daarnaast zet het centrum ook in op ‘kennisontwikkeling’: de zoektocht naar almaar betere, nieuwere,

⁸⁴ “Over Odis,” Odis, toegang 2 februari, 2021, https://www.odis.be/hercules/_nl_overODIS.php.

⁸⁵ “Op handen gedragen,” PARCUM, toegang 2 februari, 2021, <https://www.parcum.be/nl/projecten/op-handen-gedragen>.

⁸⁶ “Inventaris Vlaanderen,” Immaterieel Erfgoed in Vlaanderen, toegang 5 juni, 2021, <https://immaterieelerfgoed.be/nl/inventaris-vlaanderen>

⁸⁷ “Immaterieel erfgoed leeft!,” Immaterieel Erfgoed in Vlaanderen, toegang 5 juni, 2021, <https://immaterieelerfgoed.be/nl/erfgoederen?inventory=true&search=processie&thema=feesten-en-rituelen>.

⁸⁸ PARCUM, “PARCUM.”

⁸⁹ “Kadoc. Documentatie- en onderzoekscentrum voor religie, cultuur en samenleving,” KU Leuven, toegang 2 februari, 2021, <https://kadoc.kuleuven.be/>.

⁹⁰ “Histories,” Histories, toegang 2 februari, 2021, <https://historiesvzw.be/>.

⁹¹ PARCUM, “Op handen gedragen.”

⁹² “Le Patrimoine Immatériel,” Fédération Wallonie-Bruxelles, toegang 6 juni, 2021, <http://www.dri.cfwb.be/index.php?id=11683>.

⁹³ “Procession,” Patrimoine Culturel Immatériel, toegang 6 juni, 2021, <http://www.patrimoinevivantwalloniebruxelles.be/>.

gepastere manieren om immaterieel erfgoed te bewaren⁹⁴. In hun Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland zijn vandaag zeven processies te vinden⁹⁵. Er zijn geen processies opgenomen die niet meer bestaan. Vermoedelijk gaan er in Nederland jaarlijks meer processies uit, maar daarover zijn geen exacte gegevens te vinden en afhankelijk van de geraadpleegde bronnen wordt er melding gemaakt van 21⁹⁶, 30⁹⁷ tot 50⁹⁸ processies per jaar. Dat zijn er nog altijd veel minder dan in België, maar dat is te verklaren vanuit de plaatselijke positie van het Katholicisme. Volgens Roelants gaan er alleen al in Vlaams-Brabant, een provincie in het centrum van België, elk jaar ruim honderd processies uit⁹⁹.

⁹⁴ “Kenniscentrum,” Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, toegang 30 mei, 2021, <https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/kenniscentrum>.

⁹⁵ “Immaterieel erfgoed in Nederland,” Kenniscentrum immaterieel Erfgoed Nederland, toegang 30 mei, 2021, <https://www.immaterieelerfgoed.nl/immaterieelerfgoed#eyJxcyl6InByb2Nlc3NpZSIsInR5cGUiOiJsaXN0IiwiaWYwNSa2V5d29yZCI6Wzg4OV0sImZhY2V0cyI6e319>.

⁹⁶ *Wereldreligies. Christendom. De oorsprong, de rituelen, de schoonheid*, 75.

⁹⁷ “Processies in Nederland,” Huissense Umdracht, toegang 30 mei, 2021, <http://www.huissenseumdracht.nl/historie/processies-in-nederland/>.

⁹⁸ P. J. Margry, *Teedere Quaesties*.

⁹⁹ N. Roelants, *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant*, 6.

2. Uitdagend immaterieel erfgoed

2.1. Erfgoed: Indeling en wetgeving

Erfgoed is de overkoepelende term voor diverse subcategorieën zoals industrieel erfgoed, maritiem erfgoed, agrarisch erfgoed, religieus erfgoed enzovoort. Binnen elk van die subcategorieën kan er dan weer een onderscheid gemaakt worden tussen materieel en immaterieel erfgoed. Materieel erfgoed bestaat uit materie en die materie kan roerend of onroerend zijn. Roerend erfgoed is verplaatsbaar, zoals de objecten die zijn opgesteld in musea. Roerend religieus erfgoed is dan bijvoorbeeld een ciborie, een monstrans of ostensorium, een kazuifel, een processiekruis of een flambouw. Onroerend erfgoed kan niet verplaatst worden en tot die categorie behoren onder meer gebouwen, sites en landschappen. Onroerend religieus erfgoed is bijvoorbeeld een kerk, een kerkhof, of een straat als de Via Dolorosa in Jeruzalem.

Immaterieel erfgoed dekt een heel andere lading, namelijk culturele praktijken en tradities. Het gaat dus over gebruiken die inherent zijn aan een bepaalde geografische regio en/of aan specifieke bevolkingsgroepen: ze zijn er ontstaan en ontwikkeld, ze worden er gekoesterd en doorgegeven van generatie op generatie. Processies zijn een toonbeeld van immaterieel religieus erfgoed. Dat processies tot het immaterieel erfgoed gerekend worden, impliceert meteen een onzekere, fragiele toekomst. In tegenstelling tot materieel erfgoed overleeft immaterieel erfgoed enkel en alleen dankzij de daadwerkelijke inzet van mensen: enerzijds mensen die hun kennis van immateriële praktijken kunnen en willen doorgeven en anderzijds nieuwe generaties die bereid zijn om die praktijken en tradities te conserveren en voort te zetten.

Vandaag wordt zowel materieel als immaterieel erfgoed erkend, maar dat is niet altijd zo geweest. Vooral het immaterieel erfgoed, voortdurend vatbaar voor verandering door de menselijke - lees: wispelturige - overlevering zorgde lang voor hoofdbreken. Hoe is zoiets kneedbaars te vatten in regels en wetten? De internationale regelgeving hierover is nog niet zo oud, maar volgens Marie Cornu, specialiste in erfgoed en cultureel recht, werd er ook al in het tijdperk vóór de juridische omkadering onbewust rekening gehouden met immaterieel erfgoed:

Heritage law defines the status of physical things; it identifies material wealth. Of course, the intangible aspect is not entirely absent, indeed it is at the heart of the idea of artistic and historic interest...¹⁰⁰.

¹⁰⁰ M. Cornu, "Safeguarding Heritage: From Legal Rights over Objects to Legal Rights for Individuals and Communities?," in *Cultural Heritage Ethics* (Cambridge: Open Book Publishers, 2004), 199.

In 2003 organiseert UNESCO een conventie om met de leden van de vergadering internationale wetten uit te werken die de bescherming van immaterieel erfgoed in de toekomst moeten garanderen. Het idee om immaterieel erfgoed te beschermen is niet echt innovatief, omdat landen als Japan en Korea op dat moment al enige expertise op dat gebied hebben opgebouwd. Toch is de conventie baanbrekend, omdat de bescherming van immaterieel erfgoed voor de allereerste keer besproken wordt binnen het internationale recht¹⁰¹. UNESCO bestempelt het belang van immaterieel erfgoed tijdens de conventie als volgt:

The practices, representations, expressions, knowledge, skills – as well as the instruments, objects, artefacts and cultural spaces associated therewith – that communities, groups and, in some cases, individuals recognize as part of their cultural heritage¹⁰².

Immaterieel erfgoed is dus een amalgaam van elementen die door gemeenschappen, groepen en, in een enkel geval, ook door individuen erkend worden als deel van hun cultureel erfgoed¹⁰³. De band tussen immaterieel erfgoed en de gemeenschap waarin het ontstaan is, wordt tijdens de conventie ook juridisch verankerd: praktijken of tradities zijn onverbrekkelijk gelinkt aan een rechthebbende groep (de oorspronkelijke gebruikers of uitvoerders) en derden zullen daar altijd rekening mee moeten houden¹⁰⁴. Ook de grote kloof tussen immaterieel en materieel erfgoed wordt genuanceerder¹⁰⁵ dankzij het inzicht dat immaterieel erfgoed in veel gevallen aan de basis ligt van materieel erfgoed: een Noorse staafkerk kan vandaag niet gerestaureerd en geconserveerd worden zoals het hoort, zonder de overdracht van de kennis en het toepassen van traditionele houttechnieken¹⁰⁶. Het verdrag dat uiteindelijk gesloten wordt tijdens de conventie in 2003 is dus niet alleen belangrijk voor het immaterieel erfgoed, maar het draagt bij tot de protectie van alle erfgoedfacetten.

¹⁰¹ M. Cornu, "Safeguarding Heritage: From Legal Rights over Objects to Legal Rights for Individuals and Communities?," 200.

¹⁰² *Ibid.*, 199.

¹⁰³ *Ibid.*, 201.

¹⁰⁴ *Ibid.*, 200.

¹⁰⁵ *Ibid.*, 200.

¹⁰⁶ Jean, "Norwegian wooden churches on the verge of collapse," *European Heritage Tribune*, 5 februari, 2021, <https://heritagetribune.eu/norway/norwegian-wooden-churches-on-the-verge-of-collapse/?fbclid=IwAR2GfiMuToUR21FVGjqwCCKgXIsEezTiFGhXQKSPiVHTuRzTOPsTSsOJH3o>.

Het mag niet verbazen dat uitgerekend UNESCO het initiatief heeft genomen om een wetgeving rond erfgoed uit te werken. In *The Universal Declaration on Cultural Diversity* uit 1991 staat namelijk het volgende:

Cultural rights are an integral part of human rights, which are universal, indivisible, and interdependent” and lists, among other cultural rights, that “... all persons have the right to participate in the cultural life of their choice and conduct their own cultural practices, subject to respect for human rights and fundamental freedoms¹⁰⁷.

Culturele rechten zijn dus opgenomen in de lijst van mensenrechten. Toch worden die culturele rechten in het brede spectrum van mensenrechten het meest stiefmoederlijk benaderd. Dat zegt Gerald Singer, voormalig algemeen adviseur van het American Museum of Natural History, en hij beroept zich voor die uitspraak op een publicatie van Halina Niec¹⁰⁸. In 1995 werd er in de *Preliminary Draft Declaration of Cultural Rights*, opgesteld in Friberg, geprobeerd om een meer specifieke en bruikbare definitie op te stellen van culturele mensenrechten. Die tekst stelde, onder andere, dat elke mens recht heeft op een cultureel leven en dat hij of zij mag deelnemen aan een cultureel beleid, hetzij als individu, hetzij als gemeenschap¹⁰⁹.

In 2005 organiseert de Raad van Europa een volgende baanbrekende conventie: *The Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, beter bekend als de FARO¹¹⁰ Conventie¹¹¹. Het thema van deze conventie is het idee dat iedereen het recht heeft om deel te nemen aan het culturele erfgoed¹¹². Erfgoed wordt naar aanleiding van de Faro Conventie als volgt gedefinieerd:

For the purpose of this Convention, cultural heritage is a group of resources inherited from the past which people identify, independently of ownership, as a reflection and expression

¹⁰⁷ G. R. Singer, “Unfolding Intangible Cultural Heritage Rights in tangible Museum Collections: Developing Standards of Stewardship” in *Art and cultural heritage: law, policy and practice*. (Cambridge – New York: Cambridge University Press, 2006), 413.

¹⁰⁸ H. Niec, “Cultural rights: At the End of the World Decade for Cultural Development”.

¹⁰⁹ G. R. Singer, “Unfolding Intangible Cultural Heritage Rights in tangible Museum Collections: Developing Standards of Stewardship”, 413.

¹¹⁰ Faro is ook een erfgoedorganisatie in Vlaanderen, nl. *Faro. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed* vzw. “FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed,” Faro., toegang 12 juni, 2021, <https://faro.be/faro-vlaams-steunpunt-voor-cultureel-erfgoed>.

¹¹¹ “Faro Conventie,” Vlaanderen. Departement Cultuur, Jeugd & Media, toegang 12 juni, 2021, <https://www.vlaanderen.be/cjm/nl/cultuur/internationaal-cultuurbeleid/raad-van-europa/faro-conventie>.

¹¹² Ibid.

of their constantly evolving values, beliefs, knowledge and traditions. It includes all aspects of the environment resulting from the interaction between people and places through time (Art. 2)¹¹³.

Toegang tot cultureel erfgoed houdt volgens de conventie ook in dat iedere mens recht heeft op kennis over en betrokkenheid bij het erfgoed¹¹⁴. In vergelijking met andere conventies gaat de Faro Conventie, net zoals de UNESCO Conventie van 2003, nog een stapje verder. Het Departement Cultuur, Media en Jeugd van de Vlaamse overheid legt het uit als volgt:

Ze hanteert een bredere definitie van het cultureel erfgoed. Er wordt naast het onroerend, ook het roerend en immaterieel cultureel erfgoed bedoeld. Ze beschrijft eveneens waarom en voor wie de zorg voor erfgoed belangrijk is en in welke mate die bijdraagt tot de cohesie van de samenleving. Daarnaast lanceert zij het nieuwe begrip ‘erfgoedgemeenschap’¹¹⁵.

De Vlaamse overheid legt ook uit dat erfgoed volgens de conventie een bron is “voor menselijke ontwikkeling, voor de bescherming van culturele diversiteit en voor de bevordering van een interculturele dialoog”¹¹⁶.

Zowel de UNESCO Conventie als de FARO Conventie onderschrijven dus het belang van immaterieel erfgoed, en de nood aan erfgoedbescherming. Toch lijken heel wat landen niet overtuigd. Op veel plekken in de wereld is het immaterieel erfgoed niet opgenomen in de wet¹¹⁷ en het verdrag opgesteld tijdens de FARO Conventie werd maar door 21 van de 47 Europese landen geratificeerd. België heeft het verdrag wel ondertekend in 2012, maar het is intussen nog altijd niet geratificeerd en Nederland heeft het verdrag niet ondertekend en dus ook niet geratificeerd¹¹⁸.

¹¹³ Council of Europe – Treaty office, “Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Council of Europe Treaty Series” – No. 199 (Faro, 27.X.2005), toegang 04 juni, 2021, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680083746>, Art 2.

¹¹⁴ “Faro Conventie,” <https://www.vlaanderen.be/cjm/nl/cultuur/internationaal-cultuurbeleid/raad-van-europa/faro-conventie>.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ M. Cornu, “Safeguarding Heritage: From Legal Rights over Objects to Legal Rights for Individuals and Communities?,” 199.

¹¹⁸ “Chart of signatures and ratifications of Treaty 199. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. Status as of 13/06/2021,” Council of Europe, toegang 12 juni, 2021, https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/199/signatures?p_auth=e1zv4kNz.

2.2. (Religieus) erfgoed? Expertise is alles!

Erfgoed definiëren, is niet zo eenvoudig. Taalkundig wordt het omschreven als “dat wat is overgebleven uit het verleden, m.n. dingen van historische of culturele waarde”¹¹⁹. Die definitie laat echter veel ruimte voor interpretatie, want ‘dat wat is overgebleven uit het verleden’ kan zowel een grote, bekende kathedraal als de Notre Dame in Parijs zijn, als de paternoster van een overleden familielid. Het is dus duidelijk dat die omschrijving een oneindige waslijst aan erfgoedstukken oplevert. Om door de bomen het bos te blijven zien, is er nood aan criteria of aan keuzes die, los van elke subjectieve benadering of emotie, bepalen wat als erfgoed beschouwd kan worden en wat bijgevolg bewaard moet blijven. Dat lijkt heel logisch, maar dan blijft nog altijd de vraag: wie gaat zulke criteria opstellen, wie gaat de keuzes maken en wie gaat bijgevolg bepalen wat als erfgoed bestempeld mag worden en wat niet? Laura Jane Smith, gespecialiseerd in erfgoed en museum studies, zegt:

The practice of heritage may be defined as the management and conservation protocols, techniques and procedures that heritage managers, archaeologists, architects museums curators and other experts undertake¹²⁰.

De sleutel van dit vraagstuk wordt in de handen van experts gelegd. Specialisten uit diverse vakgebieden (curatoren, geschiedkundigen, archeologen, antropologen, erfgoedwerkers, enzovoort), met voldoende aanzien op hun eigen terrein, worden verondersteld om met kennis van zaken te kunnen onderscheiden wat de moeite waard is om te bewaren voor en door te geven aan volgende generaties en wat niet. In *The Discourse of Heritage* plaatst Smith een paar kanttekeningen bij de rol van de specialisten en de keuzes die ze maken:

Authorized heritage discourse, which is reliant on the power/knowledge claims of technical and aesthetic experts, and institutionalized in state cultural agencies and amenity societies¹²¹.

Zij stelt dat het hedendaagse discours rond erfgoed nog altijd beïnvloed is door ideeën uit de negentiende eeuw die toen pasten in een tijdsgeest van nationalisme, moderniteit en liberalisering:

The origins of the dominant heritage discourse are linked to the development of nineteenth-century nationalism and liberal modernity, and while competing discourse do

¹¹⁹ “Betekenis ‘erfgoed’,” Van Dale, toegang 4 april, 2021, <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/erfgoed#.YFXsWa9Kg2w>.

¹²⁰ L. J. Smit, *The discourse of heritage in The Uses of Heritage* (Abingdon: Routledge, 2006), 13.

¹²¹ *Ibid.*, 11.

occur, the dominant discourse is intrinsically embedded with a sense of pastoral care of the material¹²².

De erfgoedopvattingen die in de vorige eeuwen gangbaar waren in Europa werden en worden nog altijd beschouwd als universeel, geldend voor de hele wereld. Smith bepleit dan ook dringend een ander soort discours, een alternatief voor wat zij de “authorized heritage discourse” noemt. Voor haar standpunt dat andere stemmen ook moeten kunnen meespreken in het debat vindt ze back up in de UNESCO Conventie van 2003:

This convention attempts to recognize new and non-Western ways of understanding heritage¹²³.

Bovendien gaan steeds meer gemeenschappen in verschillende Westerse landen in het verweer:

Demanding that practitioners recognize not only locally geographically defined communities, but also communities bound together by common social, cultural, economic and/or political experience¹²⁴.

Mensen willen dus meepraten, meedenken en meewerken over hun verleden. In de praktijk blijft de kloof tussen de expert, degene die het erfgoed wil bewaren, en de erfgoedgemeenschap, diegene van wie het erfgoed is, nog altijd heel diep. Dat bevestigt ook Singer binnen een museale context:

Museum repositories document the intangible heritage cultural heritage of indigenous peoples – their ceremonies, music, songs, stories, language, symbols, beliefs, customs, crafts, skills, and ideas – but traditionally have not included participation by the indigenous people whose culture is represented by the collections¹²⁵.

Erfgoedgemeenschappen worden voor het eerst als zodanig vermeld tijdens de FARO Conventie:

¹²² L. J. Smit, *The discourse of heritage in The Uses of Heritage*, 17.

¹²³ *Ibid.*, 28.

¹²⁴ *Ibid.*, 28.

¹²⁵ G. R. Singer, “Unfolding Intangible Cultural Heritage Rights in tangible Museum Collections: Developing Standards of Stewardship,” 413.

A heritage community consists of people who value specific aspects of cultural heritage which they wish, within the framework of public action, to sustain and transmit to future generations¹²⁶.

Erfgoed draait om verbondenheid en de gemeenschappen zijn de sleutel tot succes in het bewaren van ons kostbaar cultureel erfgoed¹²⁷.

¹²⁶ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, *Recommendation concerning the Protection and Promotion of Museums and Collections, their Diversity and Their Role in Society*, General Conference at its 38th Session, Art 2b.

¹²⁷ M. Cornu, "Safeguarding Heritage: From Legal Rights over Objects to Legal Rights for Individuals and Communities?," 200-202.

3. Processies: dynamisch in tijd en ruimte

Als de these is dat immaterieel erfgoed dynamisch is, en de antithese is dat processies immaterieel erfgoed zijn, dan is de synthese dat processies dynamisch zijn.

Die dynamiek kan op verschillende manieren uitgelegd worden. De beweging zit al in het woord processie zelf. Dat komt van het Latijnse *processio* dat ‘voortrukken’ of ‘voortgaan’ betekent en dat is op zijn beurt afgeleid van *procedere* dat vertaald wordt als vooruitgaan¹²⁸. Letterlijk is een processie dus iets dat voortgaat. De dynamiek van een processie zit net zo goed in het feit dat ze afhankelijk is van mensen en die staan niet garant voor standvastigheid. Zodra de fakkel van de organisatie bijvoorbeeld wordt doorgegeven, bestaat de kans dat een processie verandert of evolueert. Tenslotte zorgt een processie ook voor dynamiek bij de deelnemers. Zij lopen letterlijk vooruit in de stoet, maar ze gaan ook figuurlijk voort, omdat de processie hen in het beste geval niet onbewogen laat. Strikt genomen kan die innerlijke vooruitgang ook van toepassing zijn op het publiek dat een processie aanschouwt. Die complete dynamiek maakt van processies een ingewikkeld stuk immaterieel erfgoed dat een compleet andere aanpak vergt dan pakweg objecten of gebouwen¹²⁹.

Instellingen die geïnteresseerd zijn om immaterieel erfgoed te documenteren (bibliotheken, musea, archieven,...) staan dan ook voor heel wat uitdagingen. Als documenteren betekent dat je het immaterieel erfgoed, de processie in dit geval, “beschrijft en vastlegt in zijn huidige toestand”¹³⁰, hoe doe je dat dan? En hoe verzamel je daarna al die documentatie?

Immaterieel erfgoed is immers ‘levend erfgoed’, en zit in de handen en hoofden van mensen. Het documenteren ervan vraagt een dynamische, vaak audiovisuele en participatieve benadering. De graad van betrokkenheid kan verschillen van een erfgoedgemeenschap die het proces zelf in handen neemt tot een erfgoedorganisatie die het documentatieproces leidt met input van de gemeenschap, en allerlei mogelijke tussenvormen¹³¹.

¹²⁸ J. L. Meulemeester, *Processies in West-Vlaanderen. Inleidende en kritische beschouwingen als bouwstenen voor verder onderzoek*, 11.

¹²⁹ “Erfgoedinstellingen,” Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, toegang 4 juni, 2021, <https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/erfgoedinstellingen>.

¹³⁰ C. Bisschop, L. Danckaert & J. Neyrinck, “Hoe ‘levend erfgoed’ documenteren? Borgen voor morgen”, *faro. tijdschrift over cultureel erfgoed* jaargang 13, nr 3. (september 2020): 58.

¹³¹ *Ibid.*, 58.

En toch is die documentatie eigenlijk van levensbelang, omdat ze:

kan bijdragen aan de verspreiding van en sensibilisering over het erfgoed bij het publiek. Het kan duidelijk maken wat er verloren kan gaan en als bron helpen bij het delen van kennis, of bij het doen opleven van een traditie¹³².

Er bestaat geen vast documentatiesjabloon voor immaterieel erfgoed. Elk geval vaagt zijn eigen aangepaste werkvormen. Toch leeft de ervaring van CAG (Centrum Agrarische Geschiedenis)¹³³ en WIE (Werkplaats Immaterieel Erfgoed)¹³⁴ dat er een aantal basisprincipes kunnen opgesteld worden. Om te beginnen moet een documenteerder een vertrouwensband opbouwen met de erfgoedgemeenschap. Bovendien moet hij of zij zich grondig voorbereiden, want voorkennis is enorm belangrijk. Vervolgens moet er tijdens het documenteren regelmatig terug gekoppeld worden naar de erfgoedgemeenschap. Dat voorkomt teleurstellingen, want de noden of wensen van de mensen kunnen afwijken van wat de documenteerder in gedachten had. Daarnaast werkt de documenteerder altijd op maat van een gemeenschap, van een doel, van beschikbare tijd financiële of technische middelen. Tot slot zoekt een documenteerder ook altijd opnieuw naar de juiste vorm voor een specifieke inhoud¹³⁵.

3.1. Processie onder de loep

Elke processie heeft zijn eigen karakter: er bestaan geen twee processies die volgens exact dezelfde formules of met precies dezelfde rituelen zijn opgebouwd. Toch is de kern van de zaak altijd hetzelfde: een processie, met een religieuze kern en daarrond een schil van entertainment, gaat uit met een bepaald doel, namelijk boete doen, bidden, eren, danken, reflecteren, bezinnen, herdenken, leren, pronken, enzovoort. Een processie brengt iets teweeg bij mensen, en zowel degenen die meelopen als degenen die toekijken blijven in de meeste gevallen achter met gevoelens als opluchting, dankbaarheid, voldoening, troost, verwondering, en nog veel meer. Het idee dat een ritueel een motor kan zijn voor transformerende sociale processen kreeg veel bijval dankzij de Britse cultuurantropoloog Victor Turner, die faam verwierf met zijn werk rond symbolen, rites en overgangsrituelen¹³⁶. Die

¹³² C. Bisschop, L. Danckaert & J. Neyrinck, "Hoe 'levend erfgoed' documenteren? Borgen voor morgen," 58.

¹³³ "Centrum Agrarische Geschiedenis. Kenniscentrum voor Agrarisch Erfgoed," Centrum Agrarische Geschiedenis, toegang 5 juni, 2021, <https://cagnet.be/s/start/page/home>.

¹³⁴ "Werkplaats Immaterieel Erfgoed," Werkplaats Immaterieel Erfgoed, toegang 5 juni, 2021, <https://werkplaatsimmaterieelerfgoed.be/>.

¹³⁵ C. Bisschop, L. Danckaert & J. Neyrinck, "Hoe 'levend erfgoed' documenteren? Borgen voor morgen," 60-61.

¹³⁶ "Victor Turner," Oxford Bibliographies. Your best Research Starts Here, toegang 16 mei, 2021, <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199766567/obo-9780199766567-0074.xml>.

stellingen van Turner worden jammer genoeg meestal alleen maar geciteerd binnen het enge kader van de rituele handelingen zelf waardoor muziek, theater en feestelijke aspecten van de gebruiken beschouwd worden als tweederangs en puur voor entertainment¹³⁷. Bij een processie is echter het totale pakket belangrijk en daarom verdienen de muziek, de toneelopvoeringen en de feestelijke aspecten ook de nodige aandacht.

3.1.1. Verandering

De impact van een ritueel of van een opvoering op mensen is ook bestudeerd door Richard Schechner, professor Performance Studies aan de Tisch School of the Arts¹³⁸. Hij beweert elke opvoering altijd een combinatie is van entertainment en transformatie:

To call a performance efficacious is to emphasize that its “purpose is to effect transformation” at a social, personal, or even physical level; a rite of passage, an ecstatic trance, and a healing rite are examples of such purposeful performance¹³⁹.

Volgens Schechner heeft elke vorm van amusement in se dus het doel verandering teweeg te brengen. Daarnaast probeert Performance Studies er ook achter te komen hoe deze beoogde, of meestal eerder onopzettelijke, transformatie een onderliggende dimensie van ons mens-zijn vormt¹⁴⁰. Shana Komitee, schrijfster van *A student's guide to Performance Studies*, legt het als volgt uit:

Performance Studies scholars see all of social reality as constructed by ‘Doings’ – actions, behaviors and events. No aspect of human expression – religious, artistic, political, physical, sexual – descends from On High, fixed for eternity. Instead, the various features of a culture’s life are contingent – they are shaped and reshaped in particular social and historical circumstances, in complex and lengthy processes. By way of analogy, then, a group’s alleged ‘nature’ is actually a series of performances: behaviours which are learned, rehearsed and presented over time¹⁴¹.

Wie dus in het achterhoofd houdt dat processies continu veranderingen ondergaan vindt het niet verbazend, en misschien ook niet erg, dat een processie vandaag niet voor honderd procent hetzelfde kan zijn als vijfhonderd jaar geleden. Meer zelfs, wat wij vandaag als ‘normaal’ of

¹³⁷ B. Stephenson, *The Carnavalesque, Processing Change*, 17.

¹³⁸ “Interview with Richard Schechner (2001)”, *What is Performance Studies*, toegang 16 mei 2021, <https://scalar.usc.edu/nehvectors/wips/richard-schechner-what-is-performance-studies-2001->.

¹³⁹ B. Stephenson, *The Carnavalesque, Processing Change*, 17.

¹⁴⁰ S. Komitee, *A student's guide to Performance Studies* (Harvard: Gordon Gray Faculty for Writing Pedagogy, n.d.), 2.

¹⁴¹ *Ibid.*, 2-4.

‘traditioneel’ beschouwen, zijn handelingen die doorheen de eeuwen aangepast en gevormd werden en die we ons eigen gemaakt hebben. Zo weten we bijvoorbeeld niet zeker of de allereerste processiegangers zich verkleedden in historische of Bijbelse figuren om verschillende taferele te brengen. Toch is dit fenomeen vandaag wijdverspreid. Sommige processiegroepen geloven zelfs dat hun stoet historisch correcter is als ze zich verkleden. Een voorbeeld hiervan is de Godelieveprocessie in Gistel. Daar hebben ze een ‘bril in het zakje’ bedacht: alle deelnemers moeten voor aanvang hun bril in een zak stoppen, omdat de personages die ze uitbeelden geschiedkundig gezien geen bril hadden¹⁴². Er kunnen bedenkingen geplaatst worden bij deze keuze. Zoals eerder vermeld is immaterieel erfgoed, waar processies toe behoren, immers dynamisch. De nadruk op de zogenaamde historische correctheid is, vanuit het oog van de expert, daardoor soms van een minder belang¹⁴³. Nog een tegenargument is dat er geen duidelijke en eenduidige bronnen zijn over hoe de allereerste processie eruit zag, waardoor de vraag naar wat ‘correct’ is onbeantwoord blijft. Wie de website van de Godelieveprocessie erop naslaat, zal trouwens ook merken dat de stoet zelf de laatste jaren toch ook meerdere veranderingen heeft ondergaan¹⁴⁴. Verandering is dus duidelijk niet tegen te houden, hoe hard mensen ook proberen trouw te blijven aan de geschiedenis. Sommige groepen kiezen er dan ook resoluut voor om de geschiedenis naast zich neer te leggen. Historisch elementen mogen dan wel aan bod komen, maar primeren niet. Een voorbeeld hiervan is de aanpak van de Virga Jesseomwegang in Hasselt (België). Die omwegang trekt om de zeven jaar door de straten, telkens in een vernieuwde, eigentijdse versie met aandacht voor actuele thema’s, moderne teksten en hedendaagse liedjes. Het uitgangspunt van de organisatoren blijft de eeuwenoude traditie in stand houden, maar tegelijk tegemoetkomen aan de noden en verwachtingen van de moderne mens zodat ze die nog altijd kunnen meevoeren, ontroeren, blij maken of doen nadenken¹⁴⁵. In Hasselt omarmen ze dus verandering vanuit de overtuiging dat die voor een meerwaarde zorgt.

Toch zijn de meer behoudende keuzes die gemaakt worden in Gistel begrijpelijk. Het opvoeren van taferele in historische kostuums schept een speciale sfeer. Het gevoel dat je naar een profaan toneelstuk kijkt in plaats van een religieus ritueel is dan ook nooit ver weg. Ook Schechner vindt dat rituelen, waaronder religieuze rituelen gerekend kunnen worden, en theater enorm veel

¹⁴² J. Aerts, e-mail adviseur religieus erfgoed PARCUM, 19 mei, 2021.

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ “Godelieveprocessie,” Godelieve van Gistel, toegang 19 mei, 2021, <https://www.godelievevangistel.be/godelieveprocessie/>.

¹⁴⁵ “Virga Jesseomwegang,” Zevenjaarlijkse Virga Jessefeesten Hasselt, toegang 15 juni, 2021, <https://www.virgajessefeesten.be/feest-in-de-stad/virgajesseomwegang/>.

gemeenschappelijk hebben. Een mooi voorbeeld van zo een theatrale uiteenzetting is de Severinusprocessie die in 1816 uitging in het Luikse district Huy en wordt beschreven door Margry:

Het was niet een doorsnee sacramentsprocessie, maar een waaraan door pastoor en parochianen gezamenlijk verbeeldingen uit het passieverhaal waren toegevoegd. In de enscenering had de figuur van Jezus Christus daarbij een echte doornenkroon op het hoofd gekregen, zijn gezicht was met bloed besmeurd en zijn handen waren op de rug gebonden. De figurant moest een bijzonder zwaar houten kruis voortslepen. Hij werd tijdens de route geflankeerd door romeinse soldaten. Een van hen had in de ene hand een stok om hem voort te porren en in de andere het koord waarmee de Christusfiguur was gebonden. Bovendien spuwde de Romein Jezus geregeld in het gelaat. Een andere soldaat met een mand vol roestige spijkers vormde de verbindingsschakel met de groep die bestond uit de heilige Maagd en Maria Magdalena, beiden op blote voeten en in grote smart. Het geheel werd omringd door als cherubijntjes gekostumeerde kinderen¹⁴⁶.

Waarschijnlijk ging er dus aan dit spektakel heel veel werk vooraf. In *Between Theater and Anthropology* concludeert Schechner dan ook dat zowel toneelopvoeringen als (religieuze) rituelen de climax vormen bij een hele reeks gedragingen die voorafgaan aan de hoofdgebeurtenis. De voorbereidingen, het oefenen, de spanning, en de anticipatie naar het grote moment zijn even belangrijk als de opvoering zelf¹⁴⁷. Komitee vindt dat dit uitdagingen meebrengt voor onderzoekers die dieper willen ingaan op een specifieke opvoering:

To study a performance, then, is to set out to understand a complex event that is in-process, that moves and grows over time. Since the performance itself won't stand still, trying to capture its essence can likewise be an adventure¹⁴⁸.

Schechner gaat verder met zijn theorie door te zeggen dat het theatrale aspect bij rituelen transformaties in het bewustzijn bewerkstelligt, optreedt in een staat van intensiteit en interacties mogelijk maakt tussen het publiek en de uitvoerder¹⁴⁹. Het geheel van repeteren en voorbereiden om nadien iets vol bravoure uiteen te zetten is volgens hem uiteindelijk het resultaat van leer- en overdrachtsprocessen¹⁵⁰. Een goede illustratie hiervan is de Boeteprocessie in Veurne, waar elk jaar rond de vierhonderd mensen bijeenkomen om boete te doen. Uren voor de processie start zonderen

¹⁴⁶ P. J. Margry, "Processie-exercities. Strategieën van overheid en kerk bij de beteugeling en de stimulering van processies in Nederland en België, 185-1825," 60.

¹⁴⁷ S. Komitee, *A student's guide to Performance Studies*, 1.

¹⁴⁸ *Ibid.*, 2.

¹⁴⁹ *Ibid.*, 5.

¹⁵⁰ S. Komitee, *A student's guide to Performance Studies*, 7.

de deelnemers zich af in de Sint-Walburgkerk voor bezinning en gebed als voorbereiding op de boetetocht¹⁵¹. Voor hen is de voorbereiding dus een belangrijk deel van de processie-ervaring. Een acteur die al vijftig jaar meeloopt getuigt over het processie-engagement:

Je moet ook niet zomaar meegaan in de processie, nee, je moet het met volle overtuiging doen. Ik doe het ook uit respect voor degene die achter ons komen, de boetelingen met hun pijen en kappen op, die blootsvoets door de straten gaan. Dat raakt me. Het kan zijn dat je eigen buurman als boeteling meeloopt en dat je het niet weet. Niet dat al die mensen wat misdaan hebben. Ze willen gewoon boete doen¹⁵².

Dit is duidelijk een processie die zowel de organisatoren, de mensen die meelopen en de omstaanders beroert, doet stilstaan en nadenken. Iedereen keert naar huis met een nieuwe ervaring en misschien zelfs een andere kijk op dingen. Het religieuze ritueel dat versmolten is met de theatrale opvoering (het spelen, zingen en dansen) zorgt meestal ook voor ontremming en verbinding¹⁵³. Dit gevoel van samenhang en gemeenschap is onontbeerlijk, dat zegt ook Roelants:

Een processie is misschien in de eerste plaats een liturgisch ritueel, maar eigenlijk behoort ze toe aan het volk en vindt ze plaats in de publieke ruimte. Het is een sociaal-religieus gebeuren¹⁵⁴.

Dat betekent dus dat gelovigen en toeristen ieder op hun eigen manier naar een processie kunnen kijken en ervan kunnen genieten.

3.1.2. Ruimte

Processies vinden plaats in een publieke ruimte, zowel buiten als binnen. Het belang van die ruimte of omgeving wordt nogal eens onderschat of gewoon over het hoofd gezien. Barry Stephenson, auteur van *Performing the Reformation: Religious Festivals in Contemporary Wittenberg*¹⁵⁵, betreurt dat academici die onderzoek doen naar religie in het openbare leven zelden of nooit aandacht besteden of belang hechten aan de fysieke ruimte waarin het onderwerp van hun onderzoek zich afspeelt, met name pelgrimswegen, marktpleinen, religieuze plekken en andere. Toch is het precies op die plaatsen dat soms duizenden en zelfs tienduizenden mensen samenkomen om hun geloof te vieren, door de

¹⁵¹ F. Tervoort, *Ziel en zaligheid: volksgeloof in Nederland en Vlaanderen*, 98-99.

¹⁵² *Ibid.*, 98-99.

¹⁵³ J. L. Meulemeester, *Processies in West-Vlaanderen. Inleidende en kritische beschouwingen als bouwstenen voor verder onderzoek*, 11.

¹⁵⁴ N. Roelants, *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant*, 9.

¹⁵⁵ B. Stephenson, *Performing the Reformation. Public Ritual in the City of Luther* (Oxford: Oxford University Press, 2010).

straten te dwalen, samen te reizen naar religieuze bestemmingen, enzovoort. Voor Stephenson is het duidelijk dat niemand het openbare leven van onze huidige mondiale wereld kan begrijpen zonder deze publieke ruimte in acht te nemen¹⁵⁶.

Niet alleen Stephenson, maar ook de Britse academicus en geograaf Nigel Thrift¹⁵⁷ hecht veel belang aan verschillende ruimtes. Voor hem is een ruimte een vaste plaats die vatbaar is voor verandering, creativiteit en interactie, en die bijgevolg zijn invloed kan laten gelden:

Spaces can be stabilised in such a way that they act like political utterances, guiding subjects to particular conclusions. But, as a counterpoint, the fabric of space is so multifarious that there are always holes and tears in which new forms of expression can come into being. Space is therefore constitutive in the strongest possible sense and it is not a misuse of the term to call it performative, as its many components continually act back, drawing on a range of different aesthetics as they do so¹⁵⁸.

Als een ruimte invloed heeft op wat er gebeurt, hoe zit dat dan met een processie die de omgeving rond de kerk, maar ook straten en pleinen gedurende een kortere of langere periode inneemt¹⁵⁹? Wordt zo een processie beïnvloed door de ruimte? Lindsay Jones¹⁶⁰, baanbrekende onderzoekster van Meso-Amerikaanse architectuur, vindt alvast van wel. Vooral markten en pleinen spelen volgens haar een prioritaire ritueel-architectonische rol¹⁶¹, zeker in Europa waar veel van die markten en pleinen omzoomd zijn door architecturale hoogstandjes. Die fenomenale erfgoedparels vormen voor Jones het ideale decor voor rituele opvoeringen. Ze vindt echter niet alleen de buitenkant interessant, maar ook de historische verhalen die ze uitademen. Al die elementen samen creëren een betekenisvolle omgeving, aldus Jones:

¹⁵⁶ B. Stephenson, *The Carnavalesque, Processing Change*, 8.

¹⁵⁷ "Biography", Professor Nigel Thrift, toegang 16 mei, 2021, <https://nigelthrift.wordpress.com/biography/>.

¹⁵⁸ Thrift, "2022-3", in *The discourse of Heritage* (Londen: Routledge, 2006) 13.

¹⁵⁹ J. L. Meulemeester, *Processies in West-Vlaanderen*, 11.

¹⁶⁰ "Lindsay Jones Memorial Research Fund," Architecture, Culture, and Spirituality Forum, Inc., toegang 16 mei, 2021, <https://www.archdaily.com/955897/lindsay-jones-memorial-research-fund>.

¹⁶¹ B. Stephenson, *The Carnavalesque, Processing Change*, 7.

Many include objects – monuments, plaques, fountains – dedicated to mythical or historical figures, and are framed by heritage and civic buildings and the façades of churches and museums. Market squares are outdoor stages; meeting grounds for conversation, food, and drink; literally a marketplace for buying and selling; and a potential rallying point for political action and protest¹⁶².

Volgens de gedachtegang van Jones zal een processie in middeleeuwse kostuums, zoals bijvoorbeeld de Heilige Bloedprocessie in Brugge (België)¹⁶³, heel anders beleefd worden in de historische setting van de Brugse binnenstad dan in de kale uitgestrektheid van het platteland¹⁶⁴.

Afbeelding: Heilige Bloedprocessie Brugge, *Fotoalbum*, toegang 10 juni, 2021, Heilig Bloed Processie Brugge 30 mei 2019, <https://www.bloedprocessiebrugge.be/fotoalbum/nggallerij/page/3>.

3.1.3. Weer

Niet alleen de plaats van het gebeuren speelt een impact op processies, ook het weer speelt een belangrijke rol. Verschillende weeromstandigheden zorgen ervoor dat de ruimte, en dus ook de sfeer tijdens de processie, anders aanvoelt. Op een zonnige dag zullen mensen buiten genieten, vrolijk zijn en enthousiast door de straten lopen. Mooi weer zorgt ook nog eens voor kleurrijke accenten en het brengt de kostuums nog meer tot leven. Dat is allemaal veel moeizamer als de lucht grauw is, als het hard waait of regent¹⁶⁵.

Het moeilijk voorspelbare, wisselvallige klimaat in België en Nederland zorgt ervoor dat processies niet altijd in optimale omstandigheden kunnen uitgaan. De grillen van de weergoden en de impact ervan op processies hebben door de jaren heen een waaier aan mythes en verhalen opgeleverd. Roelants heeft een aantal van die verhalen opgetekend:

In Kampenhout bijvoorbeeld was het weer op zekere dag zo afschuwelijk slecht dat de pastoor de boetprocessie niet liet uitgaan. Het 'Lief Vrouwke van Campenhout' volhardde

¹⁶² B. Stephenson, *The Carnavalesque, Processing Change*, 7.

¹⁶³ "Home," Heilige Bloedprocessie Brugge, toegang 16 juni, 2021, <https://www.bloedprocessiebrugge.be/home>.

¹⁶⁴ "Fotoalbum," Heilig Bloedprocessie Brugge, toegang 16 juni, 2021, <https://www.bloedprocessiebrugge.be/fotoalbum/nggallerij/page/3>.

¹⁶⁵ J. L. Meulemeester, *Processies in West-Vlaanderen*, 2015, 17-18.

echter en legde het boeteparcours die nacht alleen af. De volgende dag stond het beeldje met zijn gezicht naar de muur van de kerk. Ook Onze-Lieve-Vrouw van Werchter waagde zich aan een nachtelijke escapade. De processie werd ooit op pinksterdag stopgezet, omdat het water met bakken uit de hemel viel. Diezelfde nacht, het stortregende nog steeds, legde het beeld het parcours alleen af en zegende het alle huizen van het dorp. Na de tocht waste het de kleivlekken uit zijn kleed aan de waterput. De meid van de pastoor was de enige getuige. De volgende dag vond de koster het beeldje op de juiste plaats, maar eveneens omgekeerd¹⁶⁶.

¹⁶⁶ N. Roelants, *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant*, 40.

4. Anno 2021

Sinds de tweede helft van de twintigste eeuw is het secularisme in opmars. In de maatschappij winnen wetenschap en rationaliteit almaar meer veld, terwijl er voor magie, mystiek, spiritualiteit en religie weinig of geen plaats meer overblijft. Intussen lijkt er een verschuiving op gang te zijn gekomen. Het ziet er naar uit dat meer mensen weer ruimte en tijd maken voor religieuze praktijken en gedachten. Is er een nieuw tijdperk aangebroken? En zo ja, wat betekent dat dan voor processies?

4.1. Secularisme

In de jaren zestig van de 20ste eeuw maakt de klassieke secularisatietheorie (KST) opgang. De theorie stelt dat de modernisering van een samenleving leidt tot secularisering: door de continue ontwikkeling en de groeiende complexiteit van onze maatschappij zullen religieuze praktijken en religieus denken aan maatschappelijk belang verliezen¹⁶⁷. Volgens de Britse socioloog Steve Bruce, een rabiate aanhanger van deze theorie, zorgen sociale differentiatie, maatschappelijkheid en rationalisering ervoor dat er niet langer één universeel pakket van waarden en normen overheerst. Dat is het gevolg van het feit dat religie zijn functie als primaire bron van het sociale leven verliest: religie is niet langer belangrijk om het dagelijkse leven te structureren en te dicteren en op het moment dat die sociale banden en coherentie verzwakken, groeit de individuele autonomie. Religie en geloof worden verbannen naar de privésfeer. Bruce gaat ervan uit dat traditionele geloofsgemeenschappen geïsoleerde subculturen zullen worden die uiteindelijk zelfs helemaal kunnen verdwijnen¹⁶⁸. Als de voorspelling van Bruce uitkomt, dan ziet de toekomst van religie en van religieus erfgoed er somber uit. Gelukkig zijn andere stemmen in het discours gematigder. De Spaanse socioloog en theoloog José Casanova¹⁶⁹ bijvoorbeeld gelooft niet dat de KST onvermijdelijk voor de complete teloorgang van de traditionele religies gaat zorgen¹⁷⁰.

In een seculiere samenleving kunnen religieuzen beschouwd worden als naïevelingen of fantasten, maar godsdienst helemaal verketteren kan niet volgens Jan De Volder, professor aan de KU Leuven en titularis van de Cusanus Leerstoel Religie, Conflict en Vrede. Hoewel het Christendom meer naar de rand van het openbare leven is verschoven, zal het altijd een deel blijven van de maatschappij:

¹⁶⁷ S. Bruce, *Secularization: In Defence of an Unfashionable Theory* (Oxford: Oxford University Press, 2011) 2.

¹⁶⁸ *Ibid.*, 55.

¹⁶⁹ J. Casanova, *Public religions in the Modern World* (Chicago: University of Chicago Press, 1994), 211.

¹⁷⁰ *Ibid.*, 211.

Maar dat religie niet zomaar zal uitdoven, staat als een paal boven water. Door de geschiedenis heen, en ook vandaag, blijft atheïsme de uitzondering¹⁷¹.

Dat idee wordt ook uitgedragen door Jozef De Kesel, de Belgische aartsbisschop van Mechelen-Brussel. In zijn boek *Geloof & godsdienst in een seculiere samenleving* analyseert hij, onder andere, hoe de dominante rol van het Christendom in West-Europa is uitgedoofd. De Kesel kijkt tegelijk met een open blik naar de toekomst: hij vindt niet alleen dat de kerk het secularisme moet aanvaarden, hij vindt dat ze het zelfs zonder voorbehoud moet omarmen.

Omdat in de seculiere samenleving de religieuze mens het best tot zijn of haar recht kan komen. Ze garandeert en stimuleert pluralisme en diversiteit¹⁷².

4.2. Post-secularisme

Na een periode van wijdverspreid secularisme in het Westen, met onder meer de gestage leegloop van kerken en de toenemende leegstand van religieuze gebouwen tot gevolg, lijkt religie de laatste jaren weer meer op de voorgrond te treden. Sommige wetenschappers beweren zelfs dat er een nieuw tijdperk is aangebroken: het post-secularisme. Volgens Arie L. Molendijk, professor geschiedenis en Christendom, impliceert het voorvoegsel ‘post’ duidelijk dat we de dingen nu op een andere manier begrijpen dat voorheen¹⁷³.

‘postseculier’ staat voor de poging om de positie en rol van religie in de laatmoderniteit te begrijpen op een manier die het idee overwint dat ‘religie in feite een premodern fenomeen is dat op lange termijn zal verdwijnen’¹⁷⁴.

Versillende onderzoekers van de KU Leuven sluiten zich aan bij Molendijks gedachtegang: “Religie zal niet uitsterven, maar zal steeds herontdekt worden,” verklaren ze¹⁷⁵. Die nieuwe fase van herontdekken, lijkt aangebroken en religie lijkt opnieuw terrein te winnen, maar de signalen die daar vandaag van waar te nemen zijn in de samenleving zorgen voorlopig nog voor twijfel en verwarring, zelfs bij academici:

¹⁷¹ KU Leuven, “De Islam in Europa. Een eeuwenlange knipperlichtrelatie,” *Sonar*, mei 2021, 13.

¹⁷² S. Demeulemeester, “Kardinaal Jozef De Kesel bezint over de grenzen van de kerk. ‘Religieuze samenlevingen zijn gevaarlijk,” *Knack*, 26 mei – 1 juni, 2021, 48.

¹⁷³ A. L. Molendijk, “In Pursuit of the Postsecular,” in *International Journal of Philosophy and Theology*, 2015 Vol. 75, No. 2 (2015): 100.

¹⁷⁴ A. L. Molendijk, “In Pursuit of the Postsecular,” 101.

¹⁷⁵ KU Leuven, “De Islam in Europa. Een eeuwenlange knipperlichtrelatie,” 13.

An indication of confusion among scholars, intellectuals and religious interest groups to come to grips with what – for some at least – is and unexpected presence and resurgence of religion in het public domains of presumably secular societies¹⁷⁶.

Post-secularisme benadert religie dus weer vanuit een heel andere invalshoek en tegelijk stelt de term nieuwe onderzoeksvragen. Molendijk vermeldt in zijn artikel *In Pursuit of the Postsecular* dat de term ‘postseculier’ in wezen op heel uiteenlopende manieren kan benaderd worden. Vooral binnen de theologie en de filosofie bestaan er ettelijke varianten op de manier waarop het begrip verklaard en gebruikt wordt¹⁷⁷. Tot slot concludeert Molendijk dat religie weer kan opleven, dat het mensen weer bewust kan maken van haar rol, dat het kan voortbouwen op de erfenis van het secularisme en dat het kritische opvattingen van replek kan dienen.

In de maatschappij ontstaat er als het ware een cohesie tussen secularisme en religie¹⁷⁸. Dat religie opnieuw een plek kan en mag innemen tussen wetenschap, techniek en ratio betekent niet dat kerken ineens weer massaal volstromen of dat mensen zich plots weer massaal zullen engageren in traditionele religieuze kringen of dito activiteiten. Religie herleeft op een nooit eerder geziene manier: mensen gaan op zoek naar meer persoonlijke zingeving in het leven. Die vinden ze vandaag mogelijk in allerlei bewegingen als yoga, tai chi of mindfulness, zonder het besef dat de roots van die nieuwe trends eigenlijk ook allemaal religieus zijn. De Belgische kardinaal Jozef De Kesel blijft toch geloven dat mensen ook via traditionele religies betekenis kunnen geven aan hun leven:

Eenzijds uit mijn diepe overtuiging dat de mens een religieus wezen is. Religie is een universeel, antropologisch fenomeen. De mens is een vragend, zoekend en dus, denk ik, religieus wezen. Niet per se christelijk of islamitisch of joods, wel religieus. Anderzijds uit mijn eigen geloof uiteraard. Ik ben er echt van overtuigd dat het christendom niet niets is¹⁷⁹.

Een terugkeer naar de strikte, strenge en onbuigzame religieuze structuur uit het verleden lijkt niet meer aan de orde, en het nieuwe elan voor religie kan wellicht beter gezien worden als een proces van spirituele groei. Toch geeft de Duitse filosoof Jürgen Habermas, eerst een voorstander van secularisme, in zijn latere werk toe dat religieuze bronnen, religieuze tradities of praktijken, kunnen “bijdragen aan een stabiele democratie en aan het menselijk welzijn”¹⁸⁰.

¹⁷⁶ A. L. Molendijk, “In Pursuit of the Postsecular,” 110.

¹⁷⁷ Ibid., 100-107.

¹⁷⁸ Ibid., 110.

¹⁷⁹ S. Demeulemeester, “Kardinaal Jozef De Kesel bezint over de grenzen van de kerk. ‘Religieuze samenlevingen zijn gevaarlijk,” *Knack*, 26 mei – 1 juni, 2021, 48.

¹⁸⁰ A. L. Molendijk, “In Pursuit of the Postsecular,” 110.

4.2.1. Zingeving

Als Habermans religieuze bronnen, tradities en praktijken beschouwt als voedingsbodem voor stabiliteit en menselijk welzijn dan mogen we misschien besluiten dat een samenleving zonder religie dreigt ontworcht te raken. Met de komst van het secularisme verdween het geloof naar de achtergrond en daarmee verdwenen meteen ook veel zekerheden: normen en waarden vervaagden, mensen hoorden niet langer bij een geloofsgemeenschap, en een belangrijke bron van zingeving droogde op. Al snel bleek dat mensen op zoek gingen naar nieuwe zekerheden. Rik Torfs, hoogleraar Kerkelijk Recht aan de KU Leuven, verwoordt deze fase als volgt:

Ik vrees dat het de voorbije halve eeuw velen op die manier is vergaan. Sommigen namen, toen de religieuze zekerheden wegvielen, helemaal afstand van het geloof van hun jeugd, noemden de Bijbel smalend een sprookjesboek – hoewel sprookjes prachtig kunnen zijn – en vluchtten in andere, veiligere waarheden. Ze gingen van waarheid naar waarheid, liefst langs de kortst mogelijk weg. Als waarheid omarmden ze de wetenschap, waarbij nauwelijks een onderscheid werd gemaakt tussen wiskunde en sociologie, en voor hun zielenheil zochten ze tegen betaling psychologische steun¹⁸¹.

Mensen gooiden de oude religie dus overboord om een nieuwe te omarmen. De menselijke nood aan zingeving in het leven blijkt dus sterker dan de wetmatigheden van de secularisatie. Herman Westerink, professor metafysica en filosofische antropologie aan de Radboud University in Nijmegen¹⁸² schrijft in zijn boek *Introduction: Religious and Spiritual Constructs of Meaning and Transformation* dat de mens de neiging heeft om verschillende percepties en wereldbeelden te willen structureren en om er linken tussen te zoeken. De mens verlangt volgens hem naar orde binnen grote of complexe eenheden zoals de mensheid zelf, maar ook de kosmos, het transcendente en het heilige. Dit wordt gezien als argument voor de aangeboren neiging van de mens tot religieuze of spirituele groei¹⁸³. Het is natuurlijk moeilijk om dit wetenschappelijk te bewijzen. Belzen is er alvast wel van overtuigd dat, zelfs als de mens uiteindelijk niet van nature nood heeft aan religie, het toch altijd beter is om een levensbeschouwing te hebben dan om er geen te hebben. Theoloog Westerink beschrijft dit als volgt:

¹⁸¹ R. Torfs, "Onderweg," *Oh God! Magazine van Kerknet*, nr. 2 (mei 2021): 6.

¹⁸² "Dr H. Westerink (Herman)," Radboud University, toegang 4 april, 2021, <https://www.ru.nl/english/people/westerink-h/>.

¹⁸³ H. Westerink, *Introduction: Religious and Spiritual Constructs of Meaning and Transformation*, 13.

A meaning system is better than no religion system, or that positive values and moral principles (love, forgiveness, helpfulness, tolerance, etcetera) are more prominent among individuals who went through a processes of religious conversion or spiritual change¹⁸⁴.

In de post-seculiere samenleving zou het motto kunnen zijn: de religie is dood, lang leve de religie¹⁸⁵! Binnen het nieuwe kader wordt de term religie heel breed geïnterpreteerd, zoals beschreven door Barry Stephenson onafhankelijk onderzoeker en instructeur aan het Department of Religion and Culture aan de Wilfrid Laurier University¹⁸⁶:

Broadly speaking, “one’s religion is... one’s way of valuing most intensively and comprehensively.” Such a conception draws attention to the importance of values, as opposed to beliefs, in religious life. If you value democracy; or equal pay for equal work regardless of ethnicity or gender; or clean air; or, like Socrates – wisdom – and if you value these intensively and comprehensively, that is, the act of valuing is fundamental to one’s larger life-world – then you have found your religion¹⁸⁷.

De verdrukking van religie door het secularisme maakt het de moderne mens echter niet makkelijk om betekenis en zin te vinden: de religieuze supermarkt lijkt een oneindig aanbod te hebben en tegelijkertijd zijn veel mensen religieus analfabeet geworden. Toch is het belangrijk om hierover na te denken, stelt psychologe Crystal Park¹⁸⁸, omdat religie hulpmiddelen kan aanreiken die nuttig zijn in crisissituaties of bij traumatische ervaringen. In situaties waar betekenis, zin, waarde of reden niet langer evident zijn, wint de kwestie van zingeving duidelijk aan belang¹⁸⁹.

Volgens Kenneth I. Pargament, professor emeritus Godsdienstpsychologie en Spiritualiteit, is het de primaire functie van religie om de behoeften van mensen op een zo optimale manier tegemoet te komen¹⁹⁰. Jacob A. Belzen, gespecialiseerd in culturele godsdienstpsychologie, gaat nog een stapje

¹⁸⁴ H. Westerink, *Introduction: Religious and Spiritual Constructs of Meaning and Transformation*, 13.

¹⁸⁵ Quote naar de uitspraak: “De koning is dood, lang leve de koning!” (een zin die in verschillende landen traditiegetrouw volgt na de proclamatie van de troonsbestijging van een nieuwe monarch).

¹⁸⁶ B. Stephenson, *Performing the Reformation. Public Ritual in the City of Luther*.

¹⁸⁷ B. Stephenson, *The Carnavalesque, Processing Change*, 17.

¹⁸⁸ H. Westerink, *Introduction: Religious and Spiritual Constructs of Meaning and Transformation in Constructs of Meaning and Religious Transformation. Current Issues in the Psychology of Religion*. (Wenen: V&R unipress. Vienna University Press, 2013) 9.

¹⁸⁹ H. Westerink, *Introduction: Religious and Spiritual Constructs of Meaning and Transformation*, 9.

¹⁹⁰ *Ibid.*, 11.

verder. Hij beweert dat mensen *homo religiosus* zijn: van nature religieus¹⁹¹. Dit wordt mede gestaafd door andere psychologen die zeggen dat mensen biologisch gezien nood hebben aan betekenis, en dat die op zijn beurt gegeven wordt door religie.

4.2.2. *Geloven zonder erbij te horen of erbij horen zonder te geloven?*

Europa is vrij uniek als het gaat om religieuze overtuigingen. Zoals de Britse socioloog en anglicaanse priester David Martin (1929 – 2019) opmerkt, is het continent geworteld in de geschiedenis van het oude Romeinse rijk met zijn spanningen tussen religie en politiek. Traditie, cultuur, ideeën of identiteit zijn in elk Europees land verweven met een geschiedenis van een dominante, vaak christelijke, religieuze overtuiging¹⁹². Nog niet zo lang geleden speelde religie onmiskenbaar een leidende rol in de samenleving, maar de European Values Surveys¹⁹³ van 1999¹⁹⁴ en 2008¹⁹⁵ wijzen erop dat de houding ten opzichte van religie aan het veranderen is. Deze studies onderzoeken het volgende:

The European Values Study is a large-scale, cross-national, and longitudinal survey research program on basic human values. It provides insights into the ideas, beliefs, preferences, attitudes, values, and opinions of citizens all over Europe. It is a unique research project on how Europeans think about life, family, work, religion, politics, and society¹⁹⁶.

Dat Europa te kampen had met secularisering is niets nieuws. Tegenwoordig hebben veel mensen echter hun kar gekeerd en grijpen ze terug naar oude religieuze tradities en gebruiken. De Amerikaanse socioloog, Robert Bellah (1927–2013) concludeert dat mensen tegenwoordig hun eigen religie creëren met een vaag, persoonlijk begrip van een levenskracht, een God of een goddelijke aanwezigheid. Veel mensen beschouwen zichzelf nog steeds als lid van een kerk, maar de meeste zijn

¹⁹¹ H. Westerink, *Introduction: Religious and Spiritual Constructs of Meaning and Transformation*, 13.

¹⁹² D. Martin, *A General Theory of Secularization* (New York: Harper & Row, 1978) 101, 102. See G. Davie, *Religion in Europe: A Memory Mutates* (Oxford: Oxford University Press, 2000) 15.

¹⁹³ "About EVS," European Values Study, toegang 4 april, 2021, <https://europeanvaluesstudy.eu/about-evs/>.

¹⁹⁴ "Survey 1999," European Values Study, toegang 4 april, 2021, <https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/previous-surveys-1981-2008/survey-1999/>.

¹⁹⁵ "Survey 2008," European Values Study, toegang 4 april, 2021, <https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/previous-surveys-1981-2008/survey-2008/>.

¹⁹⁶ "About EVS," European Values Study.

niet actief¹⁹⁷. Grace Davie (1964) beschrijft deze houding als ‘geloven zonder erbij te horen’: Europeanen zijn over het algemeen blij met de traditionele religieuze instellingen, maar voelen zich niet verantwoordelijk om ze in stand te houden. Ze beschouwen ze als openbare voorzieningen die er zullen zijn wanneer ze die nodig hebben, bijv. om te trouwen, kinderen te dopen of voor een begrafenis. Het nalatige idee dat anderen de religieuze traditie en de christelijke herinnering zullen behouden, brengt het gevaar met zich mee dat alles verloren gaat, precair, aangezien het aantal trouwe praktiserende gelovigen afneemt¹⁹⁸.

Casanova bedenkt ook dat veel Europeanen kunnen worden omschreven als ‘erbij horen zonder te geloven’: ze identificeren zich met dimensies van de christelijke traditie, erkennen en waarderen ze zelfs, maar ze geloven niet langer noodzakelijkerwijs in de traditie en de leer van christelijke kerken. Volgens Casanova is de Europese bevolking niet-kerkelijk en dus niet langer bekend met de religieuze tradities. In plaats daarvan kiezen mensen voor een religieuze individualisering: ze kiezen en stellen hun eigen pakket religieuze overtuigingen samen. Deze religieuze individualisering is min of meer hetzelfde als religieuze privatisering. Religie wordt aan de openbare ruimte onttrokken en mensen leven en laten als het ware leven: ik heb mijn mening en jij hebt die van jou. In deze veelheid van religie en diversiteit is het hoogst onwaarschijnlijk dat mensen een gemeenschappelijke basis vinden, integendeel: privatisering verdeelt de samenleving en vergemakkelijkt subjectivering, het recht van de persoon om zijn eigen religieuze identiteit te creëren en te bepalen. Mensen voelen niet langer de dwang om zich aan religieuze autoriteiten te onderwerpen, maar religie blijft belangrijk zolang het de persoonlijke doelen, ambities of idealen dient¹⁹⁹.

Linda Woodhead (1964) en Paul Heelas (1946) maken nog een derde onderscheid: individualisme en relationisme. Het individualisme staat voor een subjectieve levensspiritualiteit met de focus op jezelf: ik groei en religie maakt er misschien deel van uit. De relationele manier van kijken naar religie erkent het belang van anderen en van andere opvattingen en leidt tot een engagement met anderen om te leven naar wat zinvol is²⁰⁰.

¹⁹⁷ R. Bellah, *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life* (California: University of California Press, 1985) 59, 72.

¹⁹⁸ G. Davie, *Religion in Modern Europe: A Memory Mutates*, 7-8.

¹⁹⁹ J. Casanova, *Religion, European Secular Identities and European Integration in Religion in an Expanding Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006) 65-92.

²⁰⁰ L. Woodhead, P. Heelas, *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality* (Oxford: Blackwell, 2005) 10, 13.

4.3. Post-seculiere rituelen volgens Walter Weyns

De Franse revolutionair Nicolas Antione Boulanger (1722-1759) ontwierp een systeem van feesten en rituelen die ontdaan zijn van hun mysterieuze karakter en waarbij elk spoor van raadselachtigheid verdwenen is. Op die manier kunnen rituelen helpen om het leven te begrijpen. Walter Weyns, auteur van het artikel *Waar is dat feestje? Over instant- en andere postmoderne rituelen*, is het niet eens met Boulanger:

Maar het is niet begrip dat ze zoeken in een ritueel. Wat ze willen is om voor even verlost te zijn van de drang om te begrijpen en van het pijnlijke besef dat ze het leven niet begrijpen. Rituelen verklaren weinig, maar door hun welgevormdheid stillen ze ons verlangen naar zin²⁰¹.

Weyns wijst het moderniseren of rationaliseren van religieuze praktijken van de hand, omdat post-seculiere rituelen helemaal iets anders zijn dan traditionele rituelen in een nieuw jasje. Dat idee stoelt hij op een verhaal van de Amerikaanse Edgar Allan Poe (1809-1849)²⁰² :

Over een vissersbootje bij een draaikolk. Aan boord van het ramspoedige bootje bevinden zich drie vissers. Ze proberen het roer te wenden, maar te laat, ze worden gegrepen. Het bootje kapseist, breekt in stukken en drijft naar het midden van de kolk. De twee oudste vissers raken in paniek. Ze klampen zich vast aan de mast en verdwijnen mee de diepte in. De jongste visser houdt het hoofd koel. Hij heeft in de gaten dat wrakhout en lege vaten rond het oog van de kolk blijven dobberen, op veilige afstand. In een lucide moment doet de derde visser iets tegen alle overgeleverde visserswijsheid in: hij springt overboord, grijpt een stuk wrakhout en slaagt erin een ton te bereiken. Hij redt het²⁰³.

In deze metafoor, geliefd bij cultuursociologen, staat de draaikolk voor onze snel veranderende, veeleisende samenleving, de oude vissers verpersoonlijken onbuigzame, statische instellingen en tradities die ten onder gaan en de jonge vissers is het symbool voor degenen die flexibel zijn, die

²⁰¹ W. Weyns, "Waar is dat feestje? Over instant- en andere postmoderne rituelen," *Folio*, (maart 2021):

https://www.foliomagazines.be/artikels/waar-dat-feestje?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=een_blijve_terugblik_op_wat_we_zijn_begonnen&utm_term=2021-05-12.

²⁰² "Edgar Allen Poe," Poetry Foundation, toegang 5 juni, 2021,

<https://www.poetryfoundation.org/poets/edgar-allan-poe>.

²⁰³ W. Weyns, "Waar is dat feestje? Over instant- en andere postmoderne rituelen."

verandering aangrijpen om zelf te veranderen en op die manier overleven²⁰⁴. Charles Darwin (1809-1882) bewees eerder al dat niet de sterkste of de intelligentste exemplaren van een soort overleven, maar wel degenen met het grootste aanpassingsvermogen²⁰⁵.

Weyns ziet in het post-secularisme dus nieuwe kansen voor religie. Wie die kansen laat liggen door halsstarrig vast te houden aan strikt traditionele rituelen, zonder enige ruimte voor groei of aanpassing, excommuniceert zichzelf uit “de gemeenschap der flexibelen”²⁰⁶.

Overboord springen en tradities achterlaten is volgens Weyns noodzakelijk, maar niet genoeg: “Met zwemmen alleen kom je er niet. Je hebt hulpmiddelen nodig om je vast te klampen, een stuk drijfhout, een leeg vat”²⁰⁷. Deze boeien verschijnen in onze maatschappij in de vorm van wat Weyns ‘pseudo- of vervangrituelen’ noemt. Deze vervullen ongeveer dezelfde functies als de oude rituelen, maar je kan ze naast je neer leggen of loslaten wanneer je dat zelf wil: “Deze posttraditionele rituelen vormen aan allegaartje, even verscheiden als de drijvende spullen rond het bootje – en als het erop aankomt even onbetrouwbaar. Maar ze bieden de drenkeling voor even soelaas”²⁰⁸.

²⁰⁴ W. Weyns, “Waar is dat feestje? Over instant- en andere postmoderne rituelen.”

²⁰⁵ C. Darwin, *The Origin of Species* (Londen: John Murrey, Albemarle Street, 1895).

²⁰⁶ W. Weyns, “Waar is dat feestje? Over instant- en andere postmoderne rituelen,”

²⁰⁷ Ibid.

²⁰⁸ Ibid.

5. Case studies

In de huidige post-seculiere tijd wordt er weer op een andere, meer waarderende of meer tolerante manier naar religie gekeken, maar dat neemt niet weg dat de secularisatie duidelijk zijn sporen heeft nagelaten op religieus gebied: religieuze orden zijn uitgedund en hun verankering en leidinggevende rol binnen het onderwijs en ziekenzorg is geminimaliseerd, parochies zijn kleiner geworden, de meest actieve parochianen vergrijzen snel en religieus analfabetisme neemt toe. Kan een stuk immaterieel erfgoed als een processie, van oudsher een fenomeen met een religieuze inslag, dat gedragen moet worden door een enthousiaste gemeenschap met kennis van zaken overleven in de tijdsgeest van de 21ste eeuw? Het antwoord is positief, want ook vandaag blijven mensen overtuigd van het belang van processies en diezelfde mensen zijn ook nog altijd bereid om hun kennis van de traditionele gebruiken en de religieuze symbolen door te geven aan nieuwe generaties.

Het voortbestaan van processies lijkt dus verzekerd, maar niets is minder waar, want het conserveren of het reconstrueren van dit immaterieel erfgoed is een hele uitdaging die geduld, diplomatie, doorzettingsvermogen en creativiteit vergt.

5.1. De Wivina Processie

De Wivinaprocesie is al jarenlang een vaste waarde in Groot-Bijgaarden. De huidige pastoor Marc Boulanger is nauw betrokken bij het evenement. Hij licht in deze studie toe waarom er in zijn parochie het gevoel groeide dat de processie aan een restyling toe was en welk traject ze hebben afgelegd om dat doel te bereiken.

Een geëngageerde groep mensen, het processiecomité, zet met de nodige gedreven en know how de schouders onder die religieuze traditie. Ondanks alle moeite die ze er telkens weer insteken, stellen ze keer op keer vast dat de processie de voorbije jaren steeds minder mensen kan bekoren: het is moeilijk om deelnemers te vinden, maar het is net zo moeilijk om publiek aan te trekken. Die terugval is vermoedelijk als volgt te verklaren: almaar minder mensen, en jongeren in het bijzonder, zijn actief in de kerk, het vrijetijdsaanbod is overweldigend en dat zorgt voor versnippering van mogelijke krachten en nieuwe inwoners zijn niet vertrouwd met de lokale geschiedenis en traditie en mogelijk zelfs niet eens met de katholieke godsdienst. Om het tij te doen keren, klopte het processiecomité in 2019 aan bij PARCUM²⁰⁹ om samen met experts van het centrum een toekomstplan voor de Wivinaprocesie uit te werken. Uit die samenwerking wordt Wivina 2.0 geboren.

²⁰⁹ "Parcum," PARCUM, toegang 30 januari, 2021, <https://www.parcum.be/>.

5.1.1. Wie is Wivina?

Wivina van Brabant (ca.1109-ca.1170) is een middeleeuwse heilige die volgens de legende bij het begin van de 12de eeuw in het Franse Oisy wordt geboren in een adellijke Vlaamse familie. Als klein meisje besluit Wivina dat ze haar leven wil wijden aan God, maar dat is buiten haar ouders gerekend, want die arrangeren voor hun dochter een huwelijk met de jonge heer Richwardus. Niet lang na de ondertekening van het huwelijkscontract wordt Richwardus ernstig ziek. Wivina bidt dan tot God om haar verloofde te redden. Haar echtgenoot geneest en om God te danken en te eren voor zijn goede gezondheid trekt Richwardus zich terug in een woud. In 1127 loopt Wivina weg van huis om zich met haar vriendin Emwara terug te trekken in een bos tussen Bekkerzeel (Asse) en Groot-Bijgaarden. Ze besluiten samen om een nieuw leven te beginnen waarin armoede, eenvoud en gebed centraal staan. In de jaren die volgen, sluiten steeds meer vrouwen zich aan bij de twee dames. Uiteindelijk richt Wivina, samen met hertog Godfried III van Leuven, een klooster op²¹⁰. Ze wordt er de eerste overste en dat blijft ze tot aan haar dood in 1170²¹¹.

Afbeelding: Kerknet, *De heilige Wivina van Bijgaarden in een nis boven het internaat*, toegang 15 juni, 2021, <https://www.kerknet.be/zusters-van-don-bosco/artikel/de-heilige-wivina-van-bijgaarden-een-nis-boven-het-internaat>.

Aan Wivina worden ook verschillende wonderverhalen toegeschreven. Zuster Katelijn Vandekerckhove:

Tijdens een reis zou ze gebeden hebben bij het licht van een kaars. Deze zou zijn uitgegaan en op wonderlijke wijze uit zichzelf terug vlam hebben gevat. Een andere anekdote uit de sage is de volgende: "Op een dag bracht de Duivel een bezoek aan de abdij van Bijgaarden. Aldaar zou deze aan een zuster hebben opgebiecht dat ie nergens in de christenwereld zulke moeilijke karwij [*sic*] had dan aan Wivina en haar gezellin Emwara. Daar beide uitblonken in religieuze deugd²¹²."

²¹⁰ Zr. K. Vandekerckhove, "De heilige Wivina van Bijgaarden in een nis boven het internaat," Kerknet, toegang 22 juni, 2021, <https://www.kerknet.be/zusters-van-don-bosco/artikel/de-heilige-wivina-van-bijgaarden-een-nis-boven-het-internaat> (toegang 16.06.2021).

²¹¹ N. Roelants, *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant*, 124.

²¹² Zr. K. Vandekerckhove, "De heilige Wivina van Bijgaarden in een nis boven het internaat."

Vandaag wordt Wivina niet alleen vereert in Groot-Bijgaarden, maar ook in de Onze-Lieve-Vrouwe-ter-Zavelkerk in Brussel, waar haar beenderen liggen.

5.1.2. Opzet en doel

Wivina 2.0 blijft de opdracht voor het processiecomité, waarvan de kernleden overwegend gepensioneerd zijn met een passie voor het lokale immateriële erfgoed²¹³. Hun takenpakket bestaat uit beslissingen nemen, mensen contacteren, toezien op de voorbereidingen en bijsturen waar nodig met maar één doel: een vlekkeloze organisatie van de processie. Ze kiezen er wel voor om die last te delen met de Erfgoedcel van Pajotteland-Zennevallei²¹⁴ en de dienst Erfgoed & Toerisme van de gemeente Dilbeek²¹⁵.

In het nieuw uitgewerkte plan wordt er vooral ingezet jongeren, zinzoekende jongvolwassenen en de ouders van al die jonge mensen²¹⁶. Die keuze werpt meteen een aantal vragen op. Hoe kan je die doelgroep bereiken en aanspreken? Hoe relevant is Wivina eigenlijk voor de (jonge) mensen van vandaag? Hoe introduceer je de heilige en de traditie bij nieuwe mensen? De kerngroep zoekt antwoorden bij Wivina zelf. Wie was ze en is er een link te vinden tussen haar leven en haar keuzes en de actuele vraagstukken die mensen beroeren? Verrassend genoeg kunnen er parallellen getrokken worden: de moderne mens is misschien meer dan ooit op zoek naar rust, stilte en zingeving in de hectische en luide samenleving met zijn ontelbare, onstuitbare mogelijkheden en vernieuwingen die (keuze)stress geven. Bovendien kunnen de gevolgen van de klimaatverandering niet langer ontkend worden en de meest eenvoudige, maar wellicht ook meest drastische, oplossing is het roer volledig omgooien en in alle eenvoud opnieuw beginnen. Inhoudelijk verdient Wivina dus zeker een plek in onze tijd, maar in welke vorm verpak je die boodschap? In een traditionele processie? Misschien wel, maar dan niet langer een optocht die elk jaar eenzelfde route volgt. Uiteindelijk ligt er een concepttekst op tafel waarin de traditionele jaarlijkse Wivinaprocessie is vervangen door een tweejaarlijkse ‘statische processie’: een belevingsnamiddag op de Wivinasite, de vroegere tuin van het Wivinaklooster, waarop mensen via film, toneel, zang en een interactieve zoektocht kunnen kennismaken met levensfasen en thema’s uit het leven van de Heilige Wivina.

Voor de religieuze ervaring kunnen de mensen die middag terecht in de ‘Kapel van de Ontluiting’, een kapel op de site waar vrijwilligers zullen voorgaan in stiltemomenten. Tegen het eind

²¹³ Zr. K. Vandekerckhove, “De heilige Wivina van Bijgaarden in een nis boven het internaat.”

²¹⁴ “Cultuurregio Pajotteland & Zennevallei,” Cultuurregio Pajotteland & Zennevallei, toegang 2 mei, 2021, <https://cultuurregiopz.be/>.

²¹⁵ “Dienst erfgoed en toerisme,” Toerisme Dilbeek, toegang 2 mei, 2021, <https://toerismedilbeek.be/praktisch/dienst-cultuur-en-toerisme/>.

²¹⁶ M. Boulanger, vragenlijst aan pastoor en eindverantwoordelijke Wivina processie, 7 juni, 2021, zie bijlage 1.

van het evenement volgt dan toch nog een korte processie naar de kapel van de Heilige Wivina. Daar is een gebedsmoment gepland en een zegen met het Heilig Sacrament plaats. De organisatie hoopt dat ze met het voorstel de juiste balans heeft gevonden tussen profaan entertainment en (religieuze) zingeving. Aan het slot van de dag steekt het Bourgondische trekje van de Belgen dan toch ook nog even de kop op, want alle deelnemers zijn dan welkom op een receptie op de Wivinasite. Het kerncomité ziet dat als een uniek moment om te praten met de organisatoren, de medewerkers en de bezoekers en om het verbindende karakter van processies te voelen²¹⁷. Het hele evenement wordt gefinancierd door het processiecomité, de Kerkfabriek en sponsors²¹⁸.

Om het religieuze karakter van het evenement te bewaren kunnen bezoekers langsgaan in de ‘Kapel van de Het team enthousiastelingen hoopte de nieuwe processie, Wivina 2.0, te organiseren op de eerste zondag van mei 2020, precies 850 jaar na de dood van de Heilige Wivina. In 2021 zou dan ter afwisseling een sobere gebedstocht geprogrammeerd worden²¹⁹. COVID-19 heeft er echter anders over beslist: noch Wivina 2.0, noch de sobere gebedstocht heeft wegens de coronamaatregelen plaatsgevonden²²⁰. De organisatie hoopt dat ze alles uiteindelijk zullen kunnen verwezenlijken op de eerste zondag van mei in 2022²²¹.

5.2. Van Yesse naar Sint Jan

Van Yesse naar Sint Jan is een processie die nog nooit is uitgegaan. Ze werd uitgevonden in de maanden voor de uitbraak van corona en tegen de tijd dat ze door de straten zou trekken was de wereld in lockdown. Annemiek Bos, voorzitter van het Bezoekerscentrum Klooster Yesse, en Annelies Noordhof-Hoorn, de coördinator van Van Yesse naar Sint Jan, vatten samen waar het idee voor een gloednieuwe processie vandaan komt en hoe dat idee daarna vorm heeft gekregen.

Bart Flikkema, trotse Groninger en bestuursadviseur van het Bezoekerscentrum Klooster Yesse, is gefascineerd door de verhalen rond het relik van de arm van Johannes De Doper, ook wel Sint Jan Baptist genoemd, de man die volgens de evangelisten Marcus, Mattheüs en Lucas Jezus heeft gedoopt in de Jordaan²²². Dit relik zou een tijd bewaard zijn geweest in de Martinikerk in het centrum van Groningen. Flikkema’s passie voor het onderwerp leidt hem naar de teksten van de cisterciënzermonnik Caesarius. Die bracht achthonderd jaar geleden, samen met zijn abt Henricus van

²¹⁷ Parcum, “Wivina 2.0,” toegang 2 mei, 2021, <https://www.parcum.be/nl/projecten/wivina>.

²¹⁸ M. Boulanger, vragenlijst aan pastoor en eindverantwoordelijke Wivina processie, 7 juni, 2021, zie bijlage 1.

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ Parcum, “Wivina 2.0,” toegang 2 mei, 2021, <https://www.parcum.be/nl/projecten/wivina>.

²²¹ M. Boulanger, vragenlijst aan pastoor en eindverantwoordelijke Wivina processie, 7 juni, 2021, zie bijlage 1.

²²² Marcus 1:9-11, Mattheüs 3 :13-17 & Lucas 3 :21-22.

Heisterbach, een bezoek aan Groningen. Ze aanschouwden het reliek in de Martinikerk en ze waren ook te gast in het toenmalige vrouwenklooster Yesse. Het bezoek van de twee geestelijken aan Groningen inspireert Flikkema tot een nieuw project: een wandeling in de voetsporen van Caesarius²²³. Om dit te realiseren gaat het Bezoekerscentrum Klooster Yesse in 2020 een samenwerking aan met de Vereniging Vrienden Martinikerk en de Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen. Samen werken ze aan een eigentijds evenement dat enerzijds focust op een beter begrip van het middeleeuwse leven en geloof²²⁴ en anderzijds ruimte creëert voor contemplatie en stilte in onze hectische samenleving²²⁵. Het overleg resulteert in een voorstel voor een driedaags evenement dat het bezoek van Caesarius en Henricus aan Groningen herdenkt. De plannen bevatten onder meer lezingen, tentoonstellingen, een film, een Caesariuscantate, een boek, en ook een processie van bij de ruïnes van het oude klooster tot aan de Martinikerk²²⁶. Het plan bedenken is één ding, het uitvoeren in een regio die sinds de Reformatie overwegend protestants is, is iets anders.

5.2.1. *Wie of wat is Yesse?*

Yesse (ook wel Essen, lesse of Jesse genoemd) is een cisterciënzer klooster dat in 1216 gesticht wordt aan de rand van de stad Groningen. Het vrouwenklooster is dan de thuishaven van dochters uit gegoede Groningse families. Hun leven verloopt er volgens de Regel van Benedictus: alle nonnen leggen geloften van kuisheid, armoede en gehoorzaamheid af en hun dagen bestaan uit acht uur bidden, acht uur werken en acht uur rusten. De cisterciënzers moeten voor alles zelf zorgen, maar als de werklust te zwaar wordt, kunnen ze rekenen op een helpende hand van lekenbroeders en -zusters. Door de Reformatie, de kerkhervorming in de 16de eeuw, wordt het klooster in 1594 opgeheven²²⁷.

²²³ A. Bos, vragenlijst aan voorzitter Bezoekerscentrum klooster Yesse, 27 juni, 2021, zie bijlage 2.

²²⁴ Ibid.

²²⁵ A. Noordhof-Hoorn, vragenlijst aan Coördinator Van Yesse naar Sint Jan. Middeleeuwse mirakelen in kerk en klooster, 27 juni, 2021, bijlage 2.

²²⁶ "Van Yesse naar Sint Jan. De middeleeuwse 4 mijl van Groningen," Klooster Yesse, toegang 5 juni, 2021, <https://www.kloosteryesse.nl/geschiedenisyessesintjan>.

²²⁷ "Geschiedenis," Klooster Yesse, toegang 5 juni, 2021, <https://www.kloosteryesse.nl/geschiedenis-1>.

Rond 1220 vertrekken Caesarius en zijn abt Henricus vanuit hun abdij in Heisterbach voor een tocht langs verschillende kloosters, waaronder ook Yesse in Groningen. Kort voor de reizigers arriveren vinden er twee Mariawonderen plaats. Eerst is er de kaars naast het Mariabeeld met kind: die ontbrandt telkens uit zichzelf zodra ze gedooft wordt na de misviering. Niet veel later ziet een man die het Jezuskind tot leven komen. Jezus zou de kroon van het hoofd van zijn moeder genomen hebben om die op zijn eigen hoofd te zetten²²⁸.

Afbeelding: Klooster Yesse, *Mirabele Dictu*, toegang 20 juni, 2021, <https://www.kloosteryesse.nl/mirabele-dictu>.

Alsof dat nog niet genoeg is voor de reizigers, vertelt de stadpastoor Theodoricus hen ook over de wonderen die het relik van de Arm van Johannes de Doper heeft verricht. Het bijzondere artefact is door een koopman naar de stad gebracht²²⁹ en het wordt op dat moment bewaard in de Martinikerk. De Groningers eren het relik met trots en het trekt ook heel veel belangstellenden.

Vandaag zijn er in de stad nog veel verwijzingen naar de arm van Johannes de Doper en naar de heilige te vinden²³⁰, maar het relik zelf is verdwenen²³¹. De laatste verwijzing naar de aanwezigheid van het relik in de kerk in Martinikerk, staat in een tekst van de historicus Cornelius Kempius uit 1588. Groningen zit op dat moment al enige tijd in de greep van de Reformatie. In 1594, na een belegering van twee maanden, geeft de stad zich over aan Maurits en Willem-Lodewijk van Nassau. Ze wordt een deel van de Republiek der Verenigde Nederlanden en er wordt beslist dat enkel gereformeerden hun geloof mogen uitoefenen. Flikkema verwijst in zijn boek *De Arm van Johannes de Doper. Een kostbaar middeleeuws relik in de Groninger Martinikerk* naar een tekst waaruit kan worden afgeleid dat het relik waarschijnlijk in die periode verdwenen is:

Hefft men in S. Maartens Kercke alle beelden beginth uut to nemen, sehr ordentlick, met besloten dueren unde consent van zijn Exellentie unde onsen Stadtholder²³².

²²⁸ De beeldhouwer Charles Vos (1888-1954) maakte dit beeld naar aanleiding van het Mariawonder in Yesse. Vandaag kan het bewonderd worden in de R.K. Nicolaaskerk aan de Irenelaan in Haren.

²²⁹ B. Flikkema, *De Arm van Johannes de Doper. Een kostbaar middeleeuws relik in de Groninger Martinikerk* (Groningen: Vereniging Vrienden Martinikerk VVM, 2020) 22-25.

²³⁰ *Ibid.*, 44-49.

²³¹ *Ibid.*, 52-55.

²³² *Ibid.*, 55.

Waar het reliek gebleven is weet niemand, maar dankzij Caesarius' teksten weten we wel welke wonderen er allemaal aan toegeschreven werden. Hij heeft alle mirakels van de arm en van het Mariabeeld in klooster Yesse beschreven in zijn *Dialogus Miraculorum* (Gesprek over wonderen)²³³.

5.2.2. Opzet en doel

De processieroute die is uitgestippeld voor Van Yesse naar Sint Jan loopt in het voetspoor van monnik Caesarius en abt Heisterbach. Ze volgt het traject dat de twee religieuzen in 1220 zouden hebben afgelegd tussen het klooster Yesse en de Martinikerk. Onderweg zal de processie halt houden op betekenisvolle plekken, zoals bijvoorbeeld de Herepoort waar Heisterbach en Caesarius ontvangen werden door de proost van Groningen. De poort zelf bestaat niet meer, maar de organisatie is van plan om een replica te laten maken van dit middeleeuwse bouwwerk. Wie geen zin heeft in samen in de processie lopen, die zal de weg ook alleen kunnen afleggen aan de hand van een beschrijvend boekje. Bij het hele gebeuren streeft de organisatie naar moderniteit gecombineerd met historische correctheid²³⁴. Net als de Wivinaprocessie werd ook Van Yesse naar Sint Jan in 2021 geannuleerd naar aanleiding van de lockdown in coronatijd. Het driedaagse evenement is alvast verschoven naar 30 april 2022²³⁵. In het scenario dat nu op tafel ligt, zal de processie dan slechts één keer plaatsvinden. Inmiddels bestaat er wel een digitale versie de wandeling. Deze 'digitale processie', gemaakt door de Groninger Archieven, is te vinden op de website van Klooster Yesse of in de Spacetime Layers App. Op die manier wordt de processie altijd en voor iedereen toegankelijk²³⁶.

5.3. Corona

Corona was geen goede zaak voor de samenleving. De pandemie had een verschroeiende impact op heel wat sectoren en die zullen jaren nodig hebben om daarvan te herstellen. Tegelijk ontketende het virus ook een creatieve kracht die het leven in nieuwe richtingen stuwde. Wellicht schuilt daarin ook een nieuwe kans voor processies. Aangemoedigd door de Vlaamse Overheid, die subsidies beloofde aan iedereen met een creatieve oplossing voor de uitvoering van zijn of haar processie²³⁷, ontstonden

²³³ B. Flikkema, *De Arm van Johannes de Doper. Een kostbaar middeleeuws reliek in de Groninger Martinikerk*, 12.

²³⁴ A. Bos, vragenlijst aan voorzitter Bezoekerscentrum klooster Yesse, 27 juni, 2021, zie bijlage 2.

²³⁵ "Processie, lezingen en cantate in april 2022 Van Yesse naar Sint Jan, middeleeuwse mirakelen in kerk en klooster," Klooster Yesse, toegang 5 juni, 2020, <https://www.kloosteryesse.nl/yessesintjan>.

²³⁶ A. Noordhof-Hoorn, vragenlijst aan Coördinator Van Yesse naar Sint Jan. Middeleeuwse mirakelen in kerk en klooster, 27 juni, 2021, bijlage 2.

²³⁷ J. Aerts, "Oproep subsidies voor innovatieve processies," *PARCUM*, toegang 7 juni, 2021, <https://www.parcum.be/nl/blog/oproep-subsidies-voor-innovatieve-processies>.

in Vlaanderen alvast een paar processie-alternatieven. In Hauthem liepen drie mensen in een mini-processie ter ere van de Heilige Catharina. In Ruiselede werd de jaarlijkse Ommegang ter ere van Maria aangepast tot een gedocumenteerde route langs Mariakapellen die mensen op eigen houtje konden afleggen. In Lembeke evoceerde een virtuele processie het jaarlijkse feestgevoel van de Sint-Veroonsmars: er was een toespraak van Commandant Johan Devogeleer en verschillende muzikanten speelden het processielied van thuis uit²³⁸.

Ook Nederland moest het afgelopen jaar creatief zijn. Het muzikaal-Bijbelse spektakel *The Passion*, dat sinds 2011 elk jaar op Witte Donderdag in een andere stad wordt georganiseerd werd in 2020 vervangen door een televisiecollage van hoogtepunten uit de voorbije edities²³⁹. In 2021 mocht het lijdensverhaal van Christus uiteindelijk wel weer opgevoerd in Roermond, maar met een heel beperkt publiek dat zich aan erg strikte maatregelen moest houden²⁴⁰. Mensen die er niet live konden bij zijn, konden online aangeven of ze in gedachten ‘meeliepen’ in de processie en waarom ze dat dan deden²⁴¹. Een meerderheid gaf aan dat ze deelnamen in de hoop op een goede gezondheid voor anderen of voor zichzelf. Uiteindelijk trok het evenement bijna 2,6 miljoen kijkers en ruim 21.000 mensen sloten online aan bij de tocht²⁴². Dat kijkersaantal wekt de indruk dat velen toch nog altijd belang hechten aan processies of aan religieuze optochten en rituelen, maar met een evenement als *The Passion* blijft enige omzichtigheid geboden, want is het de religieuze kern die primeert bij het volk of spreekt toch vooral het stevige en dramatische spektakelgehalte aan? Of is het toch de combinatie van die twee aspecten die in wezen al van oudsher in heel wat religieuze optochten vervlochten zijn?

²³⁸ “Religieus erfgoed in quarantaine – deel 2,” PARCUM, toegang 25 mei, 2021, <https://www.parcum.be/nl/blog/religieus-erfgoed-in-quarantaine-deel-2>.

²³⁹ “The Passion. Seizoen 2020,” NPO Start, 12 maart, 2021, https://www.npostart.nl/the-passion/VPWON_1289791.

²⁴⁰ “The Passion,” kro ncrv, toegang 22 mei, 2021, <https://kro-ncrv.nl/programmas/the-passion>.

²⁴¹ “The Passion. Intiem, hoopvol en verbindend: dit was de elfde editie van The Passion,” kro ncrv, toegang 22 mei, 2021, <https://kro-ncrv.nl/intiem-hoopvol-en-verbindend-dit-was-de-elfde-editie-van-the-passion>.

²⁴² Ibid.

6. De mening van het publiek

In België en Nederland worden sommige processies intussen erkend als immaterieel erfgoed dat gekoesterd en gesteund moet worden. In beide landen is er intussen interesse om oude processies nieuw leven in te blazen of om zelfs nieuwe processies vorm te geven. Vanuit het standpunt van erfgoedexperten en erfgoedliefhebbers zijn die initiatieven bewonderenswaardig, maar verdienen ze echt nog een plek in de huidige post-seculiere samenleving? Vinden Belgen en Nederlanders processies de moeite waard om te bewaren als immaterieel erfgoed?

6.1. Het verloop van de enquête

Dit onderzoek polste naar de mening van Belgen en Nederlanders door middel van een online enquête die zowel in het Nederlands als het Frans werd opgesteld. De vragenlijst werd gedeeld via sociale media en via persoonlijke e-mails. Respondenten konden de vragenlijst beantwoorden tussen 1 mei en 15 juni 2021. Ze deden dat anoniem waardoor in het resultaat van het onderzoek geen melding kan gemaakt worden van namen. De mensen waren verplicht om hun land van herkomst in te vullen, alsook hun leeftijd en hun religie. Het stond hen vrij om hun geslacht al dan niet in te vullen. Er werd niet gevraagd naar opleidingsniveau, beroepsactiviteit of woonplaats.

De enquête peilt naar wat mensen associëren met processies, of ze er zelf al gezien hebben of er aan deelgenomen hebben, wat hun daarvan bijgebleven is, of ze vandaag nog naar een processie zouden gaan, of processies überhaupt gerekend moeten worden tot 'religieus erfgoed' en hoe zij vinden dat een processie er anno 2021 zou moeten uitzien. Afhankelijk van de antwoorden die de respondenten geven, moeten ze alle vragen invullen of kunnen ze vragen overslaan. Bij het eind van de bevraging kan elke respondent aangeven of hij of zij op de hoogte wil gehouden worden van het resultaat. Het staat elke deelnemer ook vrij om via mail contact op te nemen met de verantwoordelijke van de bevraging: f.c.k.de.cauwer@student.rug.nl.

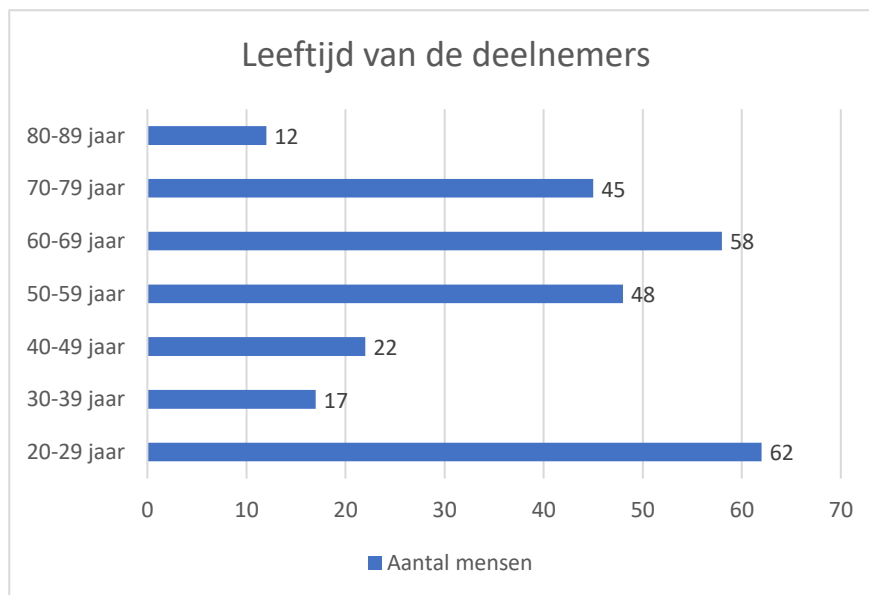
6.2. Data analyse

Na het afsluiten van de enquête werden de antwoorden eerst automatisch gegenereerd in een Excelformulier. Vervolgens zijn de gegevens omgezet in overzichtelijke grafieken. Die grafieken zijn gebruikt als basis voor en als illustratie bij een doorlopende tekst. De antwoorden op de open vragen zijn alleen verwerkt in de tekst.

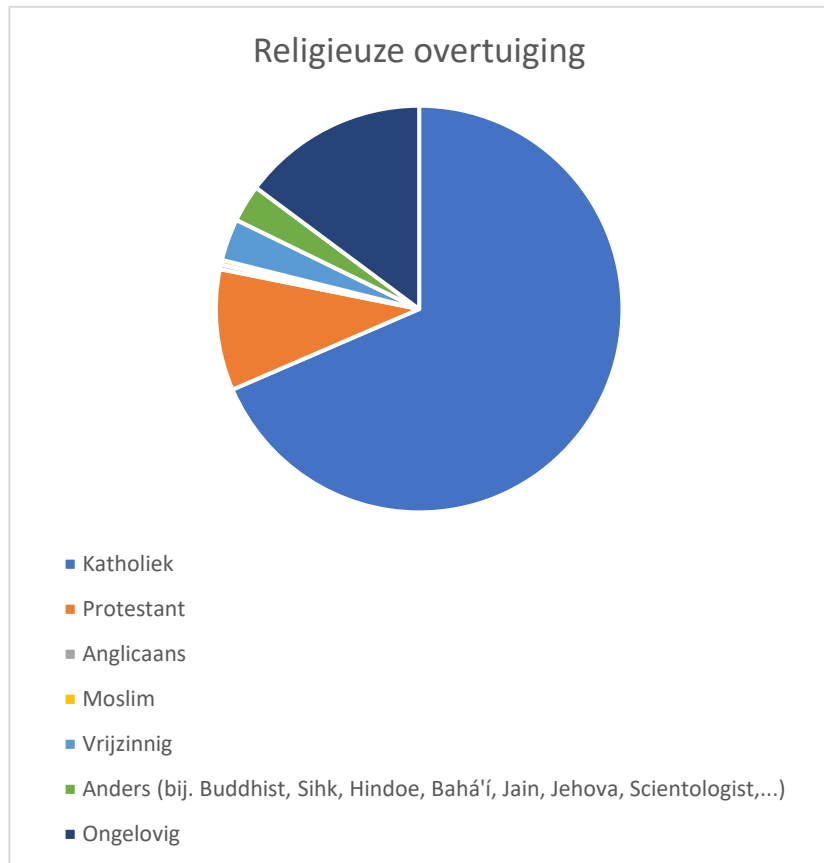
6.2.1. Algemene gegevens

In totaal hebben 270 deelnemers de enquête beantwoord. 261 mensen reageerden in het Nederlands, 9 mensen reageerden in het Frans. Alle respondenten komen uit België of Nederland, behalve 5: zij

geven aan dat ze elders, niet nader gespecificeerd, geboren zijn. De deelnemende groep bestaat uit 161 (59,63%) vrouwen en 107 (39,63%) mannen. Eén persoon heeft zich opgegeven als 'anders' (0,37%) en één persoon laat de vakjes bij geslacht blanco (0,37%). De leeftijd van de respondenten schommelt tussen 18 en 85 jaar. De meeste antwoorden zijn echter afkomstig van de groep 20 tot 29 jarigen (23%) en 60 tot 69 jarigen (21,5%).

Voor dit onderzoek werd er ook gepeild naar de religieuze achtergrond van de geënquêteerden. De grootste groep, 185 mensen (69%), geeft aan katholiek te zijn. Hierna volgen de ongelovigen met 15%, de protestanten met 10%, de vrijzinnigen en mensen die 'anders' selecteerden met 9%. Tot slot hebben ook één moslim en één Anglicaan de vragenlijst ingevuld. Niemand heeft zich geïdentificeerd als 'Jood', ook al was die optie wel mogelijk.

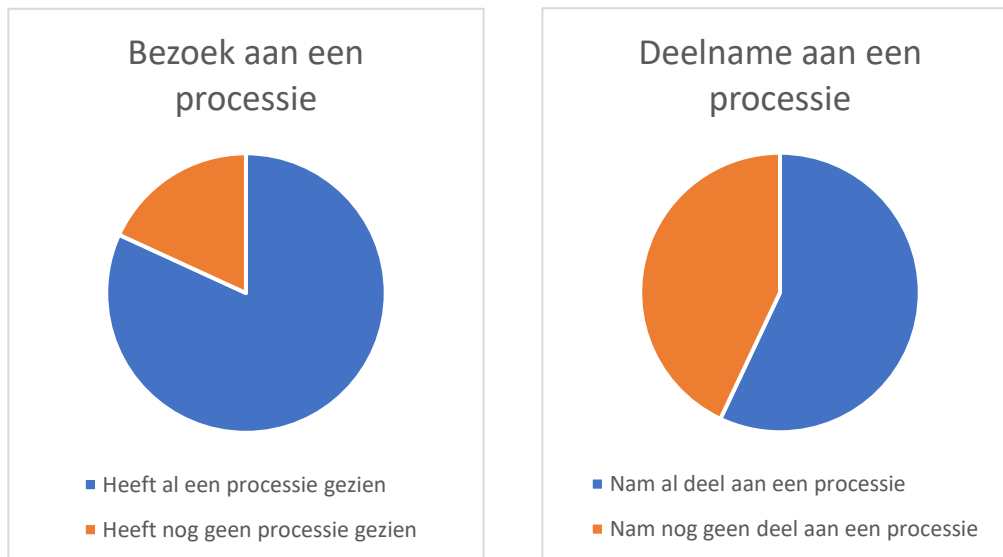

6.2.2. Wat mensen denken

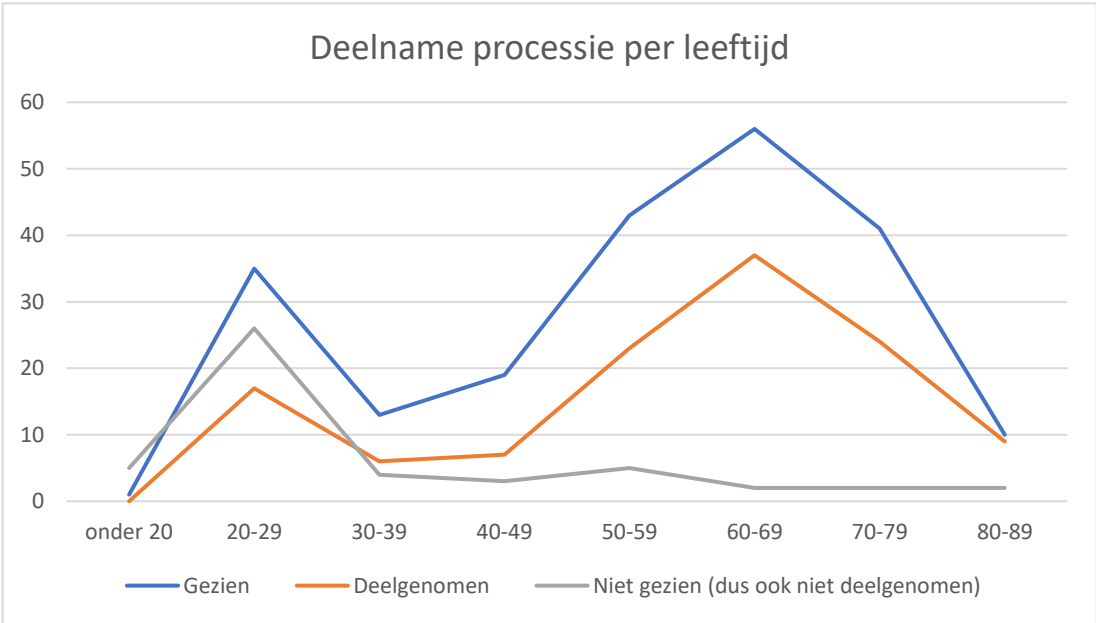
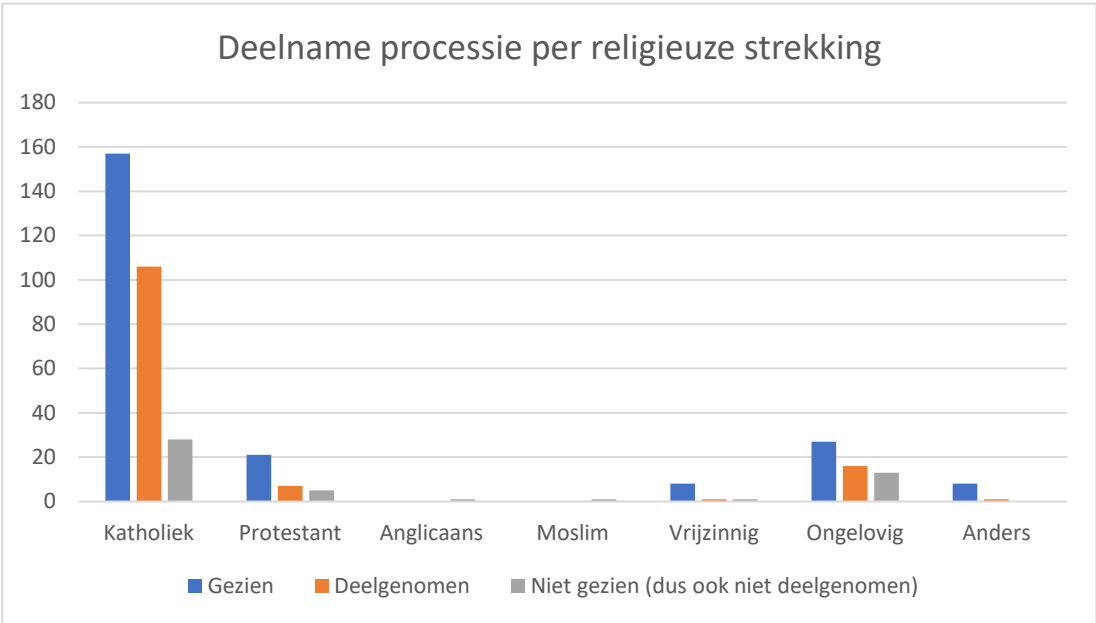
Dit onderzoek vertrok bij de definitie van Van Dale, die processie omschrijft als een '(rooms-katholieke) plechtige kerkelijke optocht'. Uit de enquête blijkt dat heel veel mensen bij het woord 'processie' ook spontaan aan een optocht denken. Sommigen omschrijven het als een wandeling of een stoet. Velen voegen aan hun beschrijving eveneens een religieus aspect toe: "Een wandeling van gelovigen", "Optochten ter ere van een heilige", "Mensen die bijeen drummen voor een wandeling rond de kerk" of "Een groep kerkelijke mensen in kerkelijke kledij die door een straat wandelen met een heilig iets". Er zijn ook mensen die meteen aan specifieke processies denken, zoals het Heilige Bloedwonder in Boxmeer, de heiligdomsvaart in Maastricht, de Fiertel Ommegang in Ronse, de Mariaprocesie in Antwerpen, de Heilige Bloedprocessie in Brugge of de Semana Santa in Spanje. De adjectieven die met een processie geassocieerd worden gaan van "feest(elijk)", "mooi", "prachtig" tot "indrukwekkend" en "bijzonder". Voor velen staan processies voor een traditie, en die traditie voert vooral de oudere generatie terug naar hun kindertijd of jeugd: "Vooral aan mijn jeugd (nu 79 j), de processie was een belangrijk gebeuren waar ik vroeger met volle overtuiging en eerbied aan deelgenomen heb. Er is een vorm van "nostalgie" doch het christelijke is toch nog verankerd in mijn herinnering zij het in mindere mate", "Aan de tijd toen ik als kind mee opstapte", "Aan mijn jeugd waar we dat bijzonder vonden, tafeltjes buiten met heiligenbeelden op en brandende kaarsen, en bloemblaadjes op de grond, priesters in ornaat die voorbij kwamen... een evenement", "À mon enfance lorsque celle-ci étaient

considérées comme une manifestation de votre foi” of “Denk terug aan mijn kinderjaren, maakt deel uit van ons erfgoed”. Mensen die aan processie denken, denken dus ook aan cultureel erfgoed. Anderen komen niet veel verder dan “Als iets van heel lang geleden” en “Ouderwets”. Er zijn ook antwoorden die processie linken aan minder voor de hand liggende termen als: “Rechtbank/rechtzaak”, “Begrafenis”, “poppenkast” en “processierups”. Deze laatste zou zo genoemd zijn, omdat ze zich in groep of in een rij voortbeweegt. Bij de vraag waar mensen aan denken bij het woord processie valt op dat ruim 98,5% zich iets kan voorstellen dat ook echt op processies van toepassing is.

82% van de mensen heeft ook al eens echt een processie gezien. De meerderheid van die toeschouwers zijn tussen 20 tot 29 jaar of situeert zich in de leeftijdscategorieën tussen 50 en 69 jaar.

Van al deze mensen heeft 57% zelf ook al eens meegelopen in een processie. Zij getuigen bijna allemaal dat ze zich vooral de samenhang en het stemmige groepsgevoel herinneren: “Het gevoel van 'verbondenheid', mensen met dezelfde overtuiging. Gevoel van 'niet alleen zijn'”, “Het wegvallen van jezelf als persoon. Opgenomen zijn in een grote ‘eenheid’”, “Verbondenheidsgevoel in de parochie, samen lachen, elkaar ontmoeten (en leren kennen), kinderen en ouderen samen, en verschrikkelijk trage muziek”, “Eensgezindheid onder heel veel verschillende mensen” en “Identification au groupe durant le pèlerinage”. Ook de kostuums roepen herinneringen op: “Mijn kledij en de ernst waarop we dit deden. Het publiek langs de kant. De mooie uitwerking”, “De pracht van de kledij de geschiedenis”, “Grote maskers, poppen en kleurige kleding”, “Het verkleedfeest als kind. Processies waren een soort religieus carnaval waar je als engel, als heilige of als Maria werd gekleed”.

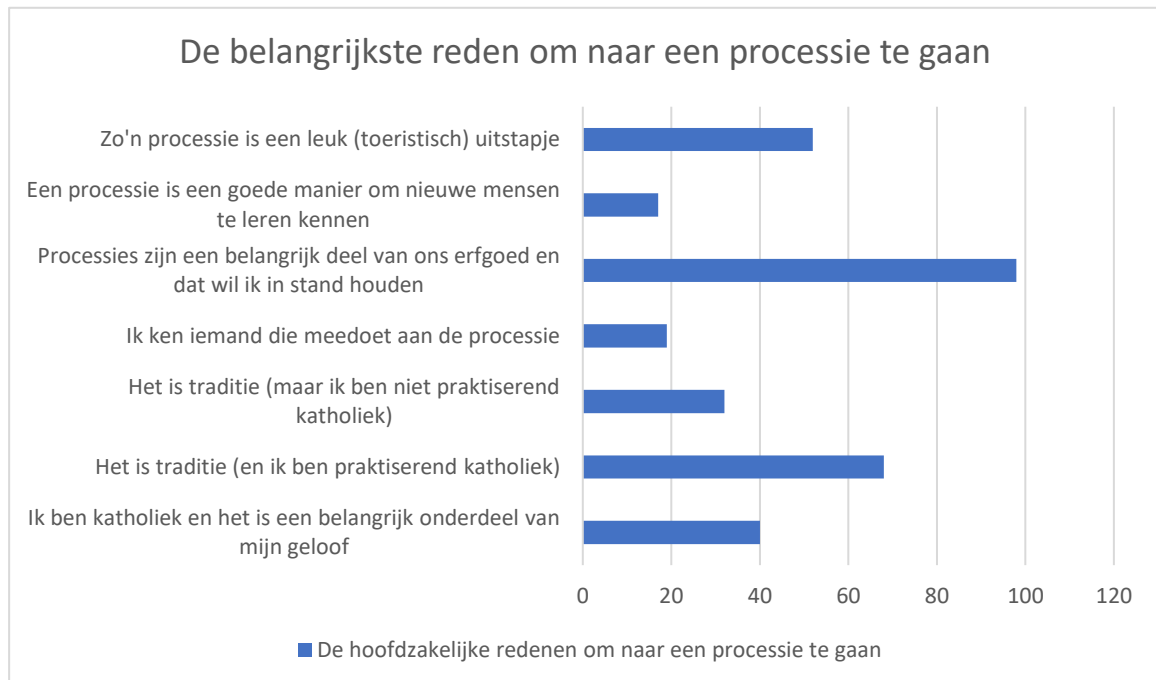
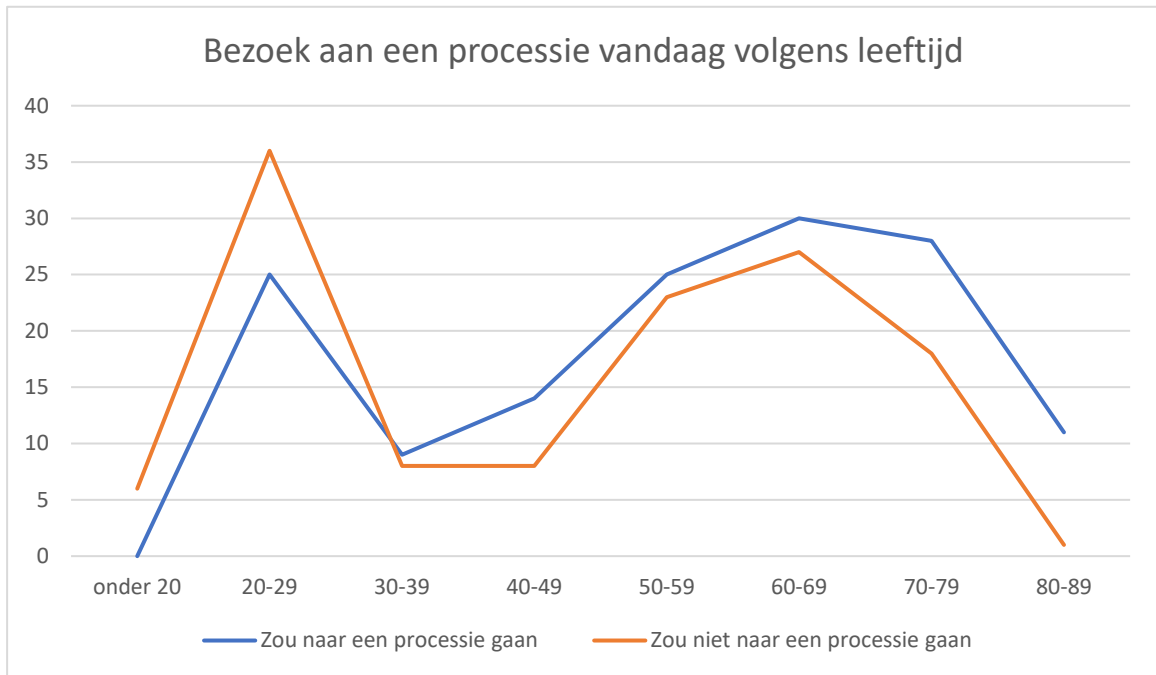

6.2.3. Processies anno 2021

Processiedeelname heeft bij heel wat mensen warme souvenirs nagelaten in het geheugen, maar herinneringen horen bij het verleden. De vraag is wie er vandaag nog naar een processie zou gaan kijken en waarom ze dat dan zouden doen. 47% van de deelnemers zou niet meer langs een processieparcours gaan staan, maar 53% ziet een processie nog altijd zitten. Dat zijn vooral katholieken, maar ook protestanten, vrijzinnigen en zelfs ongelovigen zouden nog een processie bijwonen. Vermoedelijk hebben ze allemaal hun eigen redenen om te gaan. De allerbelangrijkste reden is dat processies een belangrijk

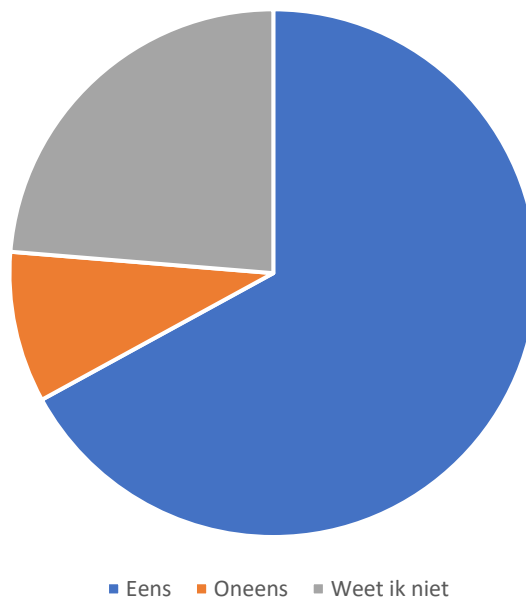
deel van ons erfgoed zijn en dat moet stand houden. Sommigen gaan ook omdat ze praktiserend katholiek zijn en dat een processie een traditie binnen hun geloof is. Naast erfgoed en een religieus ritueel is een processie ook vooral een leuk (toeristisch) uitje. Uit deze antwoorden kan opgemaakt worden dat mensen vandaag vooral toch nog naar een processie gaan vanwege de sfeer: het religieuze aspect, het groepsgevoel, de traditie en het entertainmentgehalte. Wie het publiek wil warm maken voor een processie pakt dus het best uit met een gebalanceerde mix van religie, samenhang, traditie en entertainment.

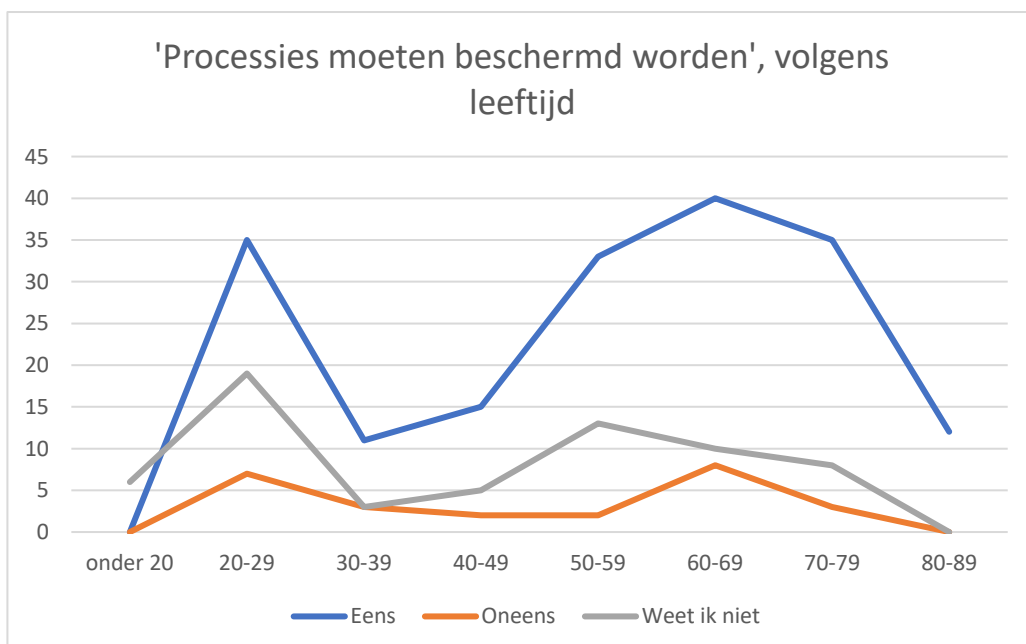

De kernvraag van deze enquête is natuurlijk of processies waardevol genoeg zijn om ze als erfgoed te bewaren. 181 (67%) van de respondenten gaat akkoord met de stelling 'Processies zijn een belangrijk onderdeel van ons erfgoed en moeten beschermd worden'. Ongeveer een tiende van de respondenten (9%) is het daar niet mee eens en zowat een kwart (24%) weet niet of processies moeten blijven of dat ze mogen verdwijnen. Twee derde van de ondervraagden, vindt dus dat processies mogen beschouwd worden als erfgoed en dat ze bijgevolg moeten geconserveerd worden. Dat is wellicht een hart onder de riem van erfgoedwerkers. Tegelijk kan het ook een stimulans zijn om het fenomeen processie te evalueren, herwaarden en bij te schaven. In de groep die onbeslist is, ligt bovendien een enorm potentieel. Met de juiste aanpak en het juiste discours kan de balans in die groep doorslaan in het voordeel van de processies. Hoe dat dan precies moet gebeuren, is niet duidelijk af te lezen uit de enquête, omdat er onvoldoende kan gespecificeerd worden op nationaliteit, religieuze achtergrond of leeftijd.

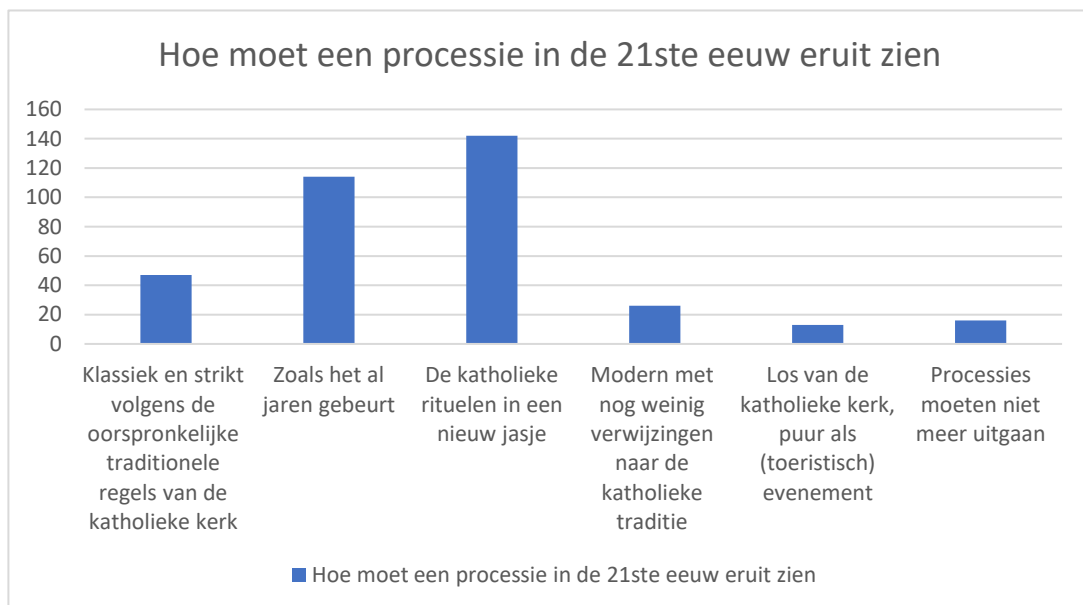
Citaat: 'Processies zijn een belangrijk onderdeel van ons erfgoed en moeten beschermd worden'

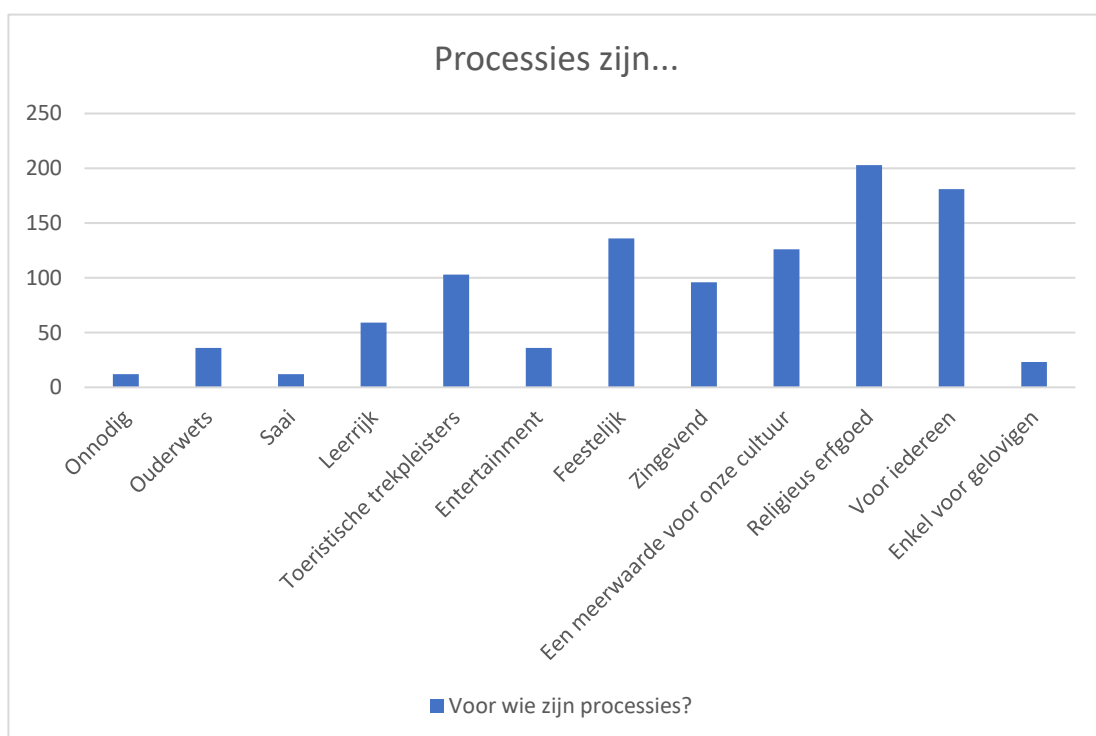
'Processies moeten beschermd worden', volgens leeftijd

Processies mogen of moeten bewaard worden, maar voor 52% van de deelnemers hoeft dat niet per se in de traditionele vorm te zijn. 42% houdt wel vast aan de traditie. Vernieuwing lijkt dus mogelijk, maar de traditie helemaal negeren is niet aan de orde op basis van deze cijfers.

Kort samengevat leert de bevraging dat processies moeten bewaard worden, omdat ze cultureel erfgoed zijn die een mix in zich moet dragen van religie, zingeving, solidariteit, maar ook feestelijkheid, attractiviteit, en entertainment. Die samenstelling verhoogt de kans op succes, omdat ze zo niet alleen gelovigen aanspreekt, maar in wezen iedereen met enig gevoel voor cultuur of voor een toeristische attractie.

6.2.4. *Fouten en verder onderzoek*

Het onderzoek schetst een erg beknopt beeld van wat mensen van vandaag denken over processies of op welke manier ze er zich mee verbonden voelen. Om echte conclusies te trekken die nuttig kunnen zijn voor veldwerkers, is grootschaliger en diepgravender onderzoek nodig.

Deze enquête peilde niet naar de opleidingsgraad of de beroepsactiviteit van de respondenten. Ook de exacte geografische positie van de deelnemers ontbreekt. Dat zijn gegevens die ook nog voor interessante of verrassende trends hadden kunnen zorgen. Bovendien stelt de enquête wel de vraag wie er naar een processie zou gaan kijken, maar er werd niet gevraagd wie er nog zou deelnemen aan een processie. Mensen konden aanduiden waarom ze wel naar een processie zouden gaan, maar ze konden ook niet vermelden waarom ze niet zouden gaan. Om heel België te bevragen had de enquête ook nog in een Duitstalige versie verspreid moeten worden. Deze online enquête vertoont dus nog heel wat hiaten. Ze kan dan ook alleen maar beschouwd worden als een eerste, uiterst beperkte aanzet tot inzicht in de mening van mensen over processies.

7. Wat brengt de toekomst?

Processies hebben oorlogen, religieuze verschuivingen, en maatschappelijke omwentelingen overleefd, maar wat zegt dat over de toekomst? Misschien juist heel veel. Processies zijn duidelijk overlevers en uit het werk van Darwin en Weyns weten we intussen dat overlevers flexibel zijn, en dat ze verandering omarmen. In de loop van de geschiedenis zijn er uiteraard veel processies verloren gegaan. Dat kan verklaard worden vanuit de eigenheid van immaterieel erfgoed dat alleen maar kan voortbestaan dankzij de inzet van geëngageerde mensen en natuurlijk ook vanuit de evolutie die het katholicisme heeft doorgemaakt. Nu het post-secularisme volgens sommige wetenschappers zijn intrede heeft gedaan, leeft religie weer op in de samenleving en dat creëert nieuwe kansen voor de processiecultuur. De poging van een Nederlandse en een Belgische stad om een traditionele processie in het leven te roepen of te vernieuwen en de resultaten van de beknopte enquête tonen aan dat er ook vandaag nog animo is voor processies: het is erfgoed dat inspireert en ontroert. De Belgische kunsthistoricus, stoetenbouwer en cultuurambtenaar, Jean Luc Meulemeester schrijft in *Processies in West-Vlaanderen. Inleidende en kritische beschouwingen als bouwstenen voor verder onderzoek* dat processies altijd een beduidende rol zullen spelen:

“Trek weg”: het was het eerste woord dat Abraham hoorde. Zo zijn wij mensen: we zoeken de warmte van een thuis maar blijven pelgrims onderweg. Daarom worden nog altijd processies gehouden. Ze zijn meer dan folklore. Degenen die ze organiseren of die erin meestappen, zijn we heel dankbaar. En ook de velen die aan de kant staan, zijn meer dan toeschouwers²⁴³.

Meulemeester is er ook van overtuigd dat processies enkel een toekomst hebben wanneer ze niet in de tijd bevroren worden, door bijvoorbeeld geen veranderingen toe te laten, en wanneer de profane en de religieuze wereld de handen in elkaar slaan om op die manier een spektakel te creëren dat een groter publiek kan trekken²⁴⁴:

In het verleden kwamen gelovigen met religieuze intenties, vandaag gaat het veel meer om een cultureel-toeristisch aanbod met historische traditie en een vleugje folklore en volksdevotie²⁴⁵.

In Groot-Bijgaarden en Groningen hebben ze dus helemaal begrepen waarover het in onze 21ste eeuw gaat: een tocht die religieus significant blijft voor katholieken, maar die ook niet-gelovigen of

²⁴³ J. L. Meulemeester, *Processies in West-Vlaanderen*, 5.

²⁴⁴ *Ibid.*, 16.

²⁴⁵ *Ibid.*, 17.

andersgelovigen kan aanspreken. Hopelijk wordt hun inzet voldoende naar waarde geschat, zodat ze op genoeg morele, financiële en gemeentelijke steun kunnen blijven rekenen. Een positieve beslissing van het plaatselijke bestuur op een officiële aanvraag om door de straten te trekken, is immers cruciaal, maar niet altijd evident, zegt ook Meulemeester:

Zeker tegenwoordig meet het vaak financieel steunende stadsbestuur het belang van de processie af aan het aantal toeschouwers, dat opnieuw afhangt van de gevoerde publiciteit, van de grote van het gebeuren en van het al of niet (té) zonnige weer²⁴⁶.

Het economische aspect van een processie is dus niet te onderschatten. Pelgrims, en in onze dagen ook toeristen, brengen (veel) geld binnen, zeker als een processie kadert in een groter gebeuren. Dat schrijven Marjan De Smet en Paul Trio in *Processions in Town: The Intervention of the Urban Authorities in the Late Medieval Urban Processions of the Low Countries*:

Kermissen, jaarmarkten en rommelmarkten zijn nog steeds erg in trek op processiedagen. Ook drank- en eetstandjes duiken wel eens op. Zodra de religieuze optocht zijn eindbestemming bereikt, zwaaien de cafédeuren open en draaien de muziekinstallaties van de kermiskramen op volle toeren. Sommige processies hebben zelfs hun eigen brouwsel: een eiooiwitteke, een jenever van alle heiligen of een ermelindsbier²⁴⁷.

Naast geld, is ook macht een drijfveer om processies te laten uitgaan. Het is een uitgelezen kans om te pronken met de lokale (culturele) rijkdom en met de organisatiecapaciteiten en de financiële middelen van een gemeente of stad. Macht kan processies ook misbruiken. Dat geldt onder andere in sommige Italiaanse dorpen, verduidelijkt Hans Geybels, theoloog en professor aan de KU Leuven²⁴⁸:

In die dorpen gebeuren eigenaardige dingen. Veel maffiosi zijn erg katholiek en ze beleven dat graag uiterlijk. Bij religieuze processies dragen mensen vaak een Mariabeeld mee. Dat neemt een erg belangrijke plaats in zo'n processie in. Voor het huis van een maffiabaas

²⁴⁶ J. L. Meulemeester, *Processies in West-Vlaanderen*, 17.

²⁴⁷ M. De Smet & P. Trio, "Processions in Town: The Intervention of the Urban Authorities in the Late Medieval Urban Processions of the Low Countries" in *Processions and church fabrics in the Low Countries during the Late Middle Ages. An Inquiry into Secular Influence on Ecclesiastical and religious Matters on a Local Urban Life* (Leuven: KU Leuven, 2006), 72.

²⁴⁸ "Hans Geybels," KU Leuven. Faculteit Theologie en Religiewetenschappen, toegang 30 mei, 2021, <https://theo.kuleuven.be/nl/onderzoek/onderzoekers/profiel/00035108/view?pubsonpage=50&sortby=scdate&fromnr=1&pubtype=>.

houdt de stoet dan halt en dan laat men het beeld buigen voor het huis, alsof Maria en de katholieke kerk hun respect voor de maffia betuigen²⁴⁹.

In 2020 heeft paus Franciscus een werkgroep in het leven geroepen die de uitwassen van dat machtsmisbruik moeten opsporen en uitroeien²⁵⁰. Voorlopig zijn er geen voorbeelden van gelijkaardige praktijken in België of Nederland. Laten we het zo houden om de toekomst van processies niet onnodig te hypothekeren.

Wat die toekomst precies zal brengen weet niemand, maar het zou bijzonder hoopgevend zijn als we processies zouden kunnen vergelijken met de gelovige uit de beschrijving van Torfs:

Wie gelooft, gaat niet ten onder aan de uitschuivers van het kerkinstituut of aan een religievijandige tijdsgeest. Hij kan veel aan, veel relativeren, ook zichzelf, kan in het kerkelijke verval schoonheid vinden en in de hoon die het geloof treft soelaas. Dat is allemaal mogelijk wanneer geloof de bedding vormt waarin de rivier van ons leven vloeit. Het kan tegen een stootje. Het blijft overeind terwijl het toch anders wordt, nieuwe dingen beklemtoont, andere dingen minder belangrijk gaat vinden²⁵¹.

Blijven geloven dus. Alles komt goed, ook met processies.

²⁴⁹ A. Verstraete, "Vaticaan wil de maagd Maria uit de klauwen van de maffia bevrijden," *VRTNWS* (september 2020): <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/09/21/vaticaan-paus-werkgroep-maffia/>.

²⁵⁰ Ibid.

²⁵¹ R. Torfs, "Onderweg," *Oh God! Magazine van Kerknet*, nr. 2 (mei 2021): 7.

Besluit

Vandaag gaan er in Nederland en België nog altijd processies uit. Dat mag eigenlijk verbazen, want ze zijn in de loop van de geschiedenis meer dan eens in een storm van religieuze omwentelingen, zoals de Reformatie of het secularisme, terecht gekomen. Dat ze er nog zijn, hebben ze te danken aan het rotsvaste geloof en het onwrikbare doorzettingsvermogen van gepassioneerde mensen en ook aan het feit dat ze zich telkens hebben aangepast aan de evoluerende omgeving, want ook al lijken ze soms niet meer van deze tijd, toch staan ze mijlen ver af van de oorspronkelijke edities. Die verandering, het voortgaan, is in wezen inherent aan processies, omdat ze dynamisch immaterieel erfgoed zijn.

De dynamiek zit in de processie zelf, maar ook in de spirituele groei die de processie teweeg brengt bij de deelnemers rond de toekomst van processies, want de kans op overleven wordt groter als processies iets kunnen betekenen voor mensen. Die gedachte is ook het belangrijkste uitgangspunt van erfgoedcomités die zoeken naar manieren om de oude tradities te koesteren en herwaarderen op maat van de hedendaagse samenleving. Dat is allesbehalve evident, want processies bewaren als immaterieel erfgoed is een complexe zaak waarin heel veel spelers, van experts tot erfgoedeigenaars, een rol hebben. Gelukkig komt er stilaan plaats voor een nieuw discours rond erfgoed, zodat al die partijen in het beste geval ook daadwerkelijk kunnen meepraten.

Samenwerkingen tussen processiecomités, die we kunnen beschouwen als erfgoedeigenaren, gespecialiseerde instellingen en academici, resulteren intussen in concrete eigentijdse processieprojecten als Wivina 2.0 in België en Van Yesse naar Sint Jan in Nederland. Voeg daarbij nog de nieuwe religieuze mogelijkheden in een post-seculiere tijd en de overtuiging van vooraanstaande geestelijken en professoren dat de mens an sich een religieus wezen is en dat religie dus enkel met de ondergang van de mensheid zal verdwijnen, dan lonkt er een hoopvolle toekomst voor processies.

Bibliografie

Literaire bronnen

Adair, J., *The Pilgrims' Way. Shrines and Saints in Britain and Ireland*. Londen: Thames and Hudson, 1978.

Bellah, R. *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*. California: University of California Press, 1985.

Bisschop, C., Danckaert, L. & Neyrinck, J. "Hoe 'levend erfgoed' documenteren? Borgen voor morgen," *faro. tijdschrift over cultureel erfgoed* jaargang 13, nr 3. (september 2020): 58-61.

Boshart, M., *Bedevoarten in de middeleeuwen*. Soesterberg: Uitgeverij Aspekt, 2016.

Bruce, S. *Secularization: In Defence of an Unfashionable Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2011.

Cabrol, F. & Leclercq, H. "Procession," in *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne & De Liturgie. Tome quatorzième, deuxième partie Portier*. Rome, Paris : VI Librairie Letouzey, 1948.

Carroll, M. P. *Catholic Cults & Devotions. A Psychological Inquiry*. Londen, Montreal, Kingston: McGill-Queen's University Press, 1989.

Casanova, J. *Public religions in the Modern World*. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

Casanova, J. *Religion, European Secular Identities and European Integration in Religion in an Expanding Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Caspers, C. & Margry, P.J. *Het Mirakel van Amsterdam. Biografie van een betwiste devotie*. Amsterdam: Prometheus Amsterdam, 2017.

Cornu, M. "Safeguarding Heritage: From Legal Rights over Objects to Legal Rights for Individuals and Communities?," in *Cultural Heritage Ethics*. Cambridge: Open Book Publishers, 2014.

Council of Europe, Council of Europe Treaty Series, No. 199. *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. Faro, 27.X.2005.

Davie, G. *Religion in Europe: A Memory Mutates*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

Demeulemeester, S. "Kardinaal Jozef De Kesel bezint over de grenzen van de kerk. 'Religieuze samenlevingen zijn gevaarlijk,'" *Knack*, 26 mei – 1 juni, 2021, 48-49.

De Smet, M. & Trio, "P. Processions in Town: The Intervention of the Urban Authorities in the Late Medieval Urban Processions of the Low Countries," in *Processions and church fabrics in the Low Countries during the Late Middle Ages. An Inquiry into Secular Influence on Ecclesiastical and religious Matters on a Local Urban Life*. Leuven: KU Leuven, 2006.

Flikkema, B. *De Arm van Johannes de Doper. Een kostbaar middeleeuws reliek in de Groninger Martinikerkerk*. Groningen: Vereniging Vrienden Martinikerkerk VVM, 2020.

Huchet, P. *Vie des pèlerins au moyen âge*. Rennes Cedex: Editions Ouest-France, 2015.

Komitee, S. *A student's guide to Performance Studies*. Harvard: Gordon Gray Faculty for Writing Pedagogy.

KU Leuven "De Islam in Europa. Een eeuwenlange knipperlichtrelatie," *Sonar* (mei 2021): 8-18.

Lamberts, J. *Volksgebruiken in de loop van het liturgisch jaar*. Averbode: Averbode, 2001.

Margry, P. J. "Processie-exercities. Strategieën van overheid en kerk bij de beteugeling en de stimulering van processies in Nederland en België, 185-1825." in *De Dynamiek van Religie en Cultuur. Geschiedenis van het Nederlands katholicisme*. Door G. Rooijackers, Kampen: Uitgeverij Kok, 1993.

Margry, P. J. *Teedere Quaesties: Religieuze rituelen in conflict. Confrontaties tussen katholieken en protestanten rond de processiecultuur in 19de-eeuws Nederland*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2000.

- Metzger, C. "Tissues et culte des reliques," in *Antiquité Tardive* 12 (1 januari 2004): 183-186.
- Meulemeester, J. L. *Processies in West-Vlaanderen. Inleidende en kritische beschouwingen als bouwstenen voor verder onderzoek*. Kortrijk: Heemkunde West-Vlaanderen en Groeninghe, 2015.
- Molendijk, A. L. "In Pursuit of the Postsecular," *International Journal of Philosophy and Theology*, Vol. 75, No. 2 (2015): 100-115.
- PARCUM *This is not a collection*. Leuven: PARCUM, 2019.
- Peters, F. *Bedevoarten in Europa*. Amsterdam – Tiel: Anthos - Lannoo, 1996.
- Roelants, N. *Voetsporen van devotie. Processies in Vlaams-Brabant*. Leuven: Peeters, 2008.
- Singer, G. S. "Unfolding Intangible Cultural Heritage Rights in tangible Museum Collections: Developing Standards of Stewardship," in *Art and cultural heritage: law, policy, and practice* Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2006.
- Smit, L. J. *The discourse of heritage in The Uses of Heritage*. Abingdon: Routledge, 2006.
- Stephenson, B. *Performing the Reformation. Public Ritual in the City of Luther*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Stephenson, B. *The Carnavalesque, Processing Change*. Oxford: Oxford Scholarship Online, 2010.
- Taylor, C. "What does secularism mean?," in *Dilemmas and Connections: Selected Essays* 303-325. Cambridge: Belknap Press of Harvard U.P., 2011.
- Tervoort, F. *Ziel en zaligheid: volksgeloof in Nederland en Vlaanderen*. Tiel, Amsterdam: Lannoo, 2007.
- Thrift, "2022-3", in *The discourse of Heritage*. Londen: Routledge, 2006, 13.
- Torfs, R. "Onderweg," *Oh God! Magazine van Kerknet*, nr. 2 (mei 2021): 5-7.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization *2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Bali, Indonesia: Sixth session of the Intergovernmental Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, november 2011.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization *Recommendation concerning the Protection and Promotion of Museums and Collections, their Diversity and Their Role in Society, General Conference at its 38th Session*. Paris, 17 november, 2015.

Van Herwaarden, J., *Pelgrimstochten*. Bussum: Fibula-Van Dishoeck, 1974.

von Wilckens, L., *Die Kleidung der Pilger in Wallfahrt kennt keine Grenzen. Themen zu einer Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums und des Adalbert Stifter Vereins, München*. Zürich: Snell & Steiner München, 1984.

Wereldreligies. Christendom. De oorsprong, de rituelen, de schoonheid. Amsterdam: Happinez, 2014.

Westerink, H. *Introduction: Religious and Spiritual Constructs of Meaning and Transformation in Constructs of Meaning and Religious Transformation. Current Issues in the Psychology of Religion*. Wenen: V&R unipress. Vienna University Press, 2013.

Woodhead, L., Heelas, P. *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality*. Oxford: Blackwell, 2005.

Online bronnen

Aerts, J. "Oproep subsidies voor innovatieve processies," PARCUM, toegang 7 juni, 2021. <https://www.parcum.be/nl/blog/oproep-subsidies-voor-innovatieve-processies>.

Architecture, Culture, and Spirituality Forum, Inc. "Lindsay Jones Memorial Research Fund." toegang 16 mei, 2021. <https://www.archdaily.com/955897/lindsay-jones-memorial-research-fund>.

Boetprocessie Veurne. "Het parcours." toegang 6 juni, 2021. <https://boetprocessie.be/boetprocessie/parcours/>.

Boetprocessie Veurne. “Ontstaan en ontwikkeling.” toegang 6 juni, 2021.
<https://boetprocessie.be/boetprocessie/geschiedenis/>.

Centrum Agrarische Geschiedenis. “Centrum Agrarische Geschiedenis. Kenniscentrum voor Agrarisch Erfgoed.” toegang 5 juni, 2021. <https://cagnet.be/s/start/page/home>.

Council of Europe. “Chart of signatures and ratifications of Treaty 199. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. Status as of 13/06/2021.” toegang 12 juni, 2021. https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/199/signatures?p_auth=e1zv4kNz.

Council of Europe Portal – Treaty office. “Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society.” toegang 04 juni, 2021.
<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680083746>.

Cultuurregio Pajotteland & Zennevallei. “Cultuurregio Pajotteland & Zennevallei.” toegang 2 mei, 2021. <https://cultuurregiopz.be/>.

De Roy, L. “Onlangs ontdekte Oud-Egyptische handleiding geeft details over mummificatie,” VRT NWS, 28 februari, 2021. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2021/02/28/onlangs-ontdekte-oud-egyptische-handleiding-geeft-details-over-m/>.

Faro. “FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed.” toegang 12 juni, 2021. <https://faro.be/faro-vlaams-steunpunt-voor-cultureel-erfgoed>.

Fédération Wallonie-Bruxelles. “Le Patrimoine Immatériel.” toegang 6 juni, 2021.
<http://www.dri.cfwb.be/index.php?id=11683>.

Future for Religious Heritage. “Home.” toegang 30 januari, 2021. <https://www.frh-europe.org/>.

Godelieve van Gistel. “Godelieveprocessie.” toegang 19 mei, 2021.
<https://www.godelievevangistel.be/godelieveprocessie/>.

Heilig Bloedprocessie Brugge. “Fotoalbum.” toegang 16 juni, 2021.
<https://www.bloedprocessiebrugge.be/fotoalbum/nggallery/page/3>.

Heilige Bloedprocessie Brugge. "Home." toegang 16 juni, 2021.
<https://www.bloedprocessiebrugge.be/home>.

Histories vzw. "Histories." toegang 2 februari, 2021. <https://historiesvzw.be/>.

Houtman, W. "Aantal Processies flink in de lift," *Nederlands Dagblad*, (juli 2004), toegang 15 april, 2021. <https://www.nd.nl/geloof/geloof/657209/aantal-processies-flink-in-de-lift>.

Huissense Umdracht. "Processies in Nederland." toegang 30 mei, 2021.
<http://www.huissenseumdracht.nl/historie/processies-in-nederland/>.

Immaterieel Erfgoed Vlaanderen. "Inventaris Vlaanderen." toegang 5 juni, 2021.
<https://immaterieelerfgoed.be/nl/inventaris-vlaanderen>.

Immaterieel Erfgoed in Vlaanderen. "Immaterieel erfgoed leeft!" toegang 5 juni, 2021.
<https://immaterieelerfgoed.be/nl/erfgoederen?inventory=true&search=processie&thema=feesten-en-rituelen>.

Indeherberge, L. "De erfenis van de zaak-Dutroux," *VRTNWS* (augustus 2016), toegang 15 mei, 2021.
https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2016/08/13/de_erfenis_van_dezaak-dutrouxliesbethindeherberge-1-2738564/.

Jean "Norwegian wooden churches on the verge of collapse," *European Heritage Tribune*, (februari 2021), toegang 14 maart, 2021. <https://heritagetribune.eu/norway/norwegian-wooden-churches-on-the-verge-of-collapse/?fbclid=IwAR2GfiMuToUR21FVGjqwCCKgXIsEezTiFGhXQKSPIvHTuRzTOPsTSsOJH3o>.

Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland. "Bescherming H. sacrament door schuttersbroederschap St. Sebastianus." toegang 6 juni, 2021.
<https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/BeschermingSacramentSchuttersSebastianus>.

Kenniscentrum immaterieel Erfgoed Nederland. "Erfgoedinstellingen." toegang 4 juni, 2021.
<https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/erfgoedinstellingen>.

Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland. "Kenniscentrum." toegang 30 mei, 2021.
<https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/kenniscentrum>.

Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland. "Immaterieel erfgoed in Nederland." toegang 30 mei, 2021.
<https://www.immaterieelerfgoed.nl/immaterieelerfgoed#eyJxcyl6InByb2Nlc3NpZSIsInR5cGUiOiJsaXN0IiwiaW55a2V5d29yZCI6Wzg4OV0sImZhY2V0cyI6e319>.

Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland. "São João Baptista Rotterdam." toegang 6 juni, 2021.
<https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/sao-joao-bapista-rotterdam>.

Kerknet-redactie "Hoe Cecilia de patroonheilige van muzikanten werd," *Kerknet*, (november 2020),
toegang 25 mei, 2021. <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/artikel/hoe-cecilia-de-patroonheilige-van-muzikanten-werd>.

Klooster Yesse. "Geschiedenis." toegang 5 juni, 2021. <https://www.kloosteryesse.nl/geschiedenis-1>.

Klooster Yesse. "Processie, lezingen en cantate in april 2022 Van Yesse naar Sint Jan, middeleeuwse mirakelen in kerk en klooster." toegang 5 juni, 2021.
<https://www.kloosteryesse.nl/yessesintjan>.

Klooster Yesse. "Van Yesse naar Sint Jan. De middeleeuwse 4 mijl van Groningen." toegang 5 juni, 2021.
<https://www.kloosteryesse.nl/geschiedenisyessesintjan>.

kro ncrv. "The Passion." toegang 22 mei, 2021. <https://kro-ncrv.nl/programmas/the-passion>.

kro ncrv. "The Passion. Intiem, hoopvol en verbindend: dit was de elfde editie van The Passion."
toegang 22 mei, 2021. <https://kro-ncrv.nl/intiem-hoopvol-en-verbindend-dit-was-de-elfde-editie-van-the-passion>.

KU Leuven. Faculteit Theologie en Religiewetenschappen. "Hans Geybels." toegang 30 mei, 2021.
<https://theo.kuleuven.be/nl/onderzoek/onderzoekers/profiel/00035108/view?pubsonpage=50&sortby=scdate&fromnr=1&pubtype=>.

KU Leuven. “Kadoc. Documentatie- en onderzoekscentrum voor religie, cultuur en samenleving.” toegang 2 februari, 2021. <https://kadoc.kuleuven.be/>.

NOS Nieuws. “Stille tocht in Rotterdam voor doodgestoken meisje (15)”, *NOS* (augustus 2020), toegang 28 mei, 2021. <https://nos.nl/artikel/2343989-stille-tocht-in-rotterdam-voor-doodgestoken-meisje-15>.

NPO Start. “The Passion. Seizoen 2020.” 12 maart, 2021. https://www.npostart.nl/the-passion/VPWON_1289791.

Odis. “Over Odis.” toegang 2 februari, 2021. https://www.odis.be/hercules/_nl_overODIS.php.

Ommegang. “De Ommegang.” toegang 7 juni, 2021. <http://www.ommegang.be/?lang=nl>.

Oxford Bibliographies. Your best Research Starts Here. “Victor Turner.” toegang 16 mei, 2021. <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199766567/obo-9780199766567-0074.xml>.

PARCUM. “Religieus erfgoed in quarantaine – deel 2.” toegang 25 mei, 2021. <https://www.parcum.be/nl/blog/religieus-erfgoed-in-quarantaine-deel-2>.

Poetry Foundation. “Edgar Allen Poe.” toegang 5 juni, 2021. <https://www.poetryfoundation.org/poets/edgar-allan-poe>.

Paardenprocessie Hakendover. “Elke Paasmaandag om 11u.” toegang 6 juni, 2021. <https://pp-h.be/>.

Paardenprocessie Hakendover. “Legende.” toegang 6 juni 2021. <https://pp-h.be/legende/>.

PARCUM. “Op handen gedragen.” toegang 2 februari, 2021. <https://www.parcum.be/nl/projecten/op-handen-gedragen>.

PARCUM. “PARCUM.” toegang 2 februari, 2021. <https://www.parcum.be/>.

Patrimoine Culturel Immatériel. “Procession.”, toegang 6 juni, 2021. <http://www.patrimoinevivantwalloniebruxelles.be/>.

- Professor Nigel Thrift. "Biography." toegang 16 mei, 2021.
<https://nigelthrift.wordpress.com/biography/>.
- Radbound University. "Dr H. Westerink (Herman)." toegang 4 april, 2021.
<https://www.ru.nl/english/people/westerink-h/>.
- Toerisme Dilbeek. "Dienst erfgoed en toerisme." toegang 2 mei, 2021.
<https://toerismedilbeek.be/praktisch/dienst-cultuur-en-toerisme/>.
- Van Dale. "Betekenis 'erfgoed'." toegang 4 april, 2021. <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/erfgoed#.YFXsWa9Kg2w>.
- Van Dale. "Betekenis 'processie'." toegang 6 juni, 2021. <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/processie#.YLyO8PkzY2w>.
- Vandekerckhove, K, Zr. "De heilige Wivina van Bijgaarden in een nis boven het internaat." Kerknet, toegang 22 juni, 2021. <https://www.kerknet.be/zusters-van-don-bosco/artikel/de-heilige-wivina-van-bijgaarden-een-nis-boven-het-internaat>.
- Verstraete, A. "Vaticaan wil de maagd Maria uit de klauwen van de maffia bevrijden." *VRTNWS* (september 2020), toegang 25 juli, 2021. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/09/21/vaticaan-paus-werkgroep-maffia/>.
- Vlaamse UNESCO Commissie. "Immaterieel Cultureel Erfgoed." toegang 30 mei, 2021.
<https://www.unesco-vlaanderen.be/unesco-in-vlaanderen/immaterieel-cultureel-erfgoed>.
- Vlaams Compostelagenootschap. Voor een betere tocht. "Uitrusting stappers." toegang 27 mei, 2021.
<https://compostelagenootschap.be/op-weg/voorbereiding/uitrusting-stappers/>.
- Vlaanderen. Departement Cultuur, Jeugd & Media. "Faro Conventie." toegang 12 juni, 2021.
<https://www.vlaanderen.be/cjm/nl/cultuur/internationaal-cultuurbeleid/raad-van-europa/faro-conventie>.

Werkplaats Immaterieel Erfgoed. “Werkplaats Immaterieel Erfgoed.”, toegang 5 juni, 2021.
<https://werkplaatsimmaterieelerfgoed.be/>.

Weyns, W. “Waar is dat feestje? Over instant- en andere postmoderne rituelen.” Folio, (maart 2021),
toegang 25 april, 2021. https://www.foliomagazines.be/artikels/waar-dat-feestje?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=een_blij_e_terugblik_op_wat_we_zijn_begonnen&utm_term=2021-05-12 (toegang 21/05/2021).

What is Performance Studies. “Interview with Richard Schechner (2001).” toegang 16 mei, 2021.
<https://scalar.usc.edu/nehvectors/wips/richard-schechner-what-is-performance-studies-2001->.

Zevenjaarlijkse Virga Jessefeesten Hasselt. “Virga Jesseomwegang.” toegang 15 juni, 2021.
<https://www.virgajessefeesten.be/feest-in-de-stad/virgajesseomwegang/>.

Scriptie of proefschrift

S. Schiødt, “Medical Science in Ancient Egypt: A Translation and Interpretation of Papyrus Louvre-Carlsberg (pLouvre E 32847 + pCarlsberg 917”), (PhD Diss., University of Copenhagen, Department of Cross-Cultural and Regional Studies, 2021),
[https://ccrs.ku.dk/staff/?pure=en%2Fpublications%2Fmedical-science-in-ancient-egypt\(9f609e82-0478-429c-9384-3a240377aad4\).html](https://ccrs.ku.dk/staff/?pure=en%2Fpublications%2Fmedical-science-in-ancient-egypt(9f609e82-0478-429c-9384-3a240377aad4).html).

Persoonlijke communicatie

A. Bos, vragenlijst aan voorzitter Bezoekerscentrum klooster Yesse, 27 juni, 2021, zie bijlage 2.

A. Noordhof-Hoorn, vragenlijst aan Coördinator Van Yesse naar Sint Jan. Middeleeuwse mirakelen in kerk en klooster, 27 juni, 2021, bijlage 2.

J. Aerts, e-mail adviseur religieus erfgoed PARCUM, 19 mei, 2021.

M. Boulanger, vragenlijst aan pastoor en eindverantwoordelijke Wivina processie, 7 juni, 2021, zie bijlage 1.

Afbeeldingen

Boeteprocessie Veurne, *Boeteling*, toegang 7 juni, 2021, [https://boeteprocessie.be/#iLightbox\[image_carousel_1\]/1](https://boeteprocessie.be/#iLightbox[image_carousel_1]/1).

Heilige Bloedprocessie Brugge, *Fotoalbum*, toegang 10 juni, 2021, Heilig Bloed Processie Brugge 30 mei 2019, <https://www.bloedprocessiebrugge.be/fotoalbum/nggallery/page/3>.

Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, *Bescherming H. Sacrament door Schuttersbroederschap St. Sebastianus Kerkrade*, toegang 7 juni, 2021, <https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/BeschermingSacramentSchuttersSebastianus>.

Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, *Boxmeerse vaart*, toegang 13 juni, 2021, <https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/boxmeersevaart>.

Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, *Heilige Bloedprocessie in Bortel*, toegang 7 juni, 2021, <https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/heiligbloedprocessie>.

Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, *São João Baptista Rotterdam*, toegang 7 juni, 2021, <https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/sao-joao-bapista-rotterdam>.

Kerknet, *De heilige Wivina van Bijgaarden in een nis boven het internaat*, toegang 15 juni, 2021, <https://www.kerknet.be/zusters-van-don-bosco/artikel/de-heilige-wivina-van-bijgaarden-een-nis-boven-het-internaat>.

Klooster Yesse, *Mirabele Dictu*, toegang 20 juni, 2021, <https://www.kloosteryesse.nl/mirabile-dictu>.

Paardenprocessie Hakendover, *Foto's 2019*, toegang 7 juni, 2021, <https://pp-h.be/fotos-2019/>.

Patrimoine Culturel Immateriel, *Le Tour Saint Gertrude*, toegang 7 juni, 2021, http://www.patrimoinevivantwalloniebruxelles.be/patrimoines/pratiques/fiche_pratiques/?n=27.

Bijlagen

Bijlage 1 : vragenlijst met antwoorden Wivinaprocessie

PROCESSIES ANNO 2021, HOE WERKT HET?

NAAM : Marc Boulanger
NATIONALITEIT : Belg.....
GELOVIG : JA
ZO JA, WELKE RELIGIE?: Rooms-Katholiek.....

FUNCTIE (binnen de organisatie van de processie):

Pastoor en eindverantwoordelijke

PROFESSIONELE BAND MET RELIGIE, ERFGOED, PROCESSIES? JA / NEE

ZO JA, WELKE?

Zie hierboven

WAAROM WERKT U ZELF MEE AAN EEN PROCESSIE?

Dat behoort tot mijn functie en takenpakket

DE ORGANISATIE VAN EEN PROCESSIE

1. VAN WIE KOMT HET IDEE?

Dit is een oude traditie

2. WAAROM KENT PRECIES DAT IDEE BIJVAL?

Een processie is een oeroud concept

3. WIE ZET DE SCHOUDERS ONDER HET IDEE (organisaties? verenigingen? ouderen/jongeren? leeftijd deelnemers?)

Er is een processiecomité van een tiental mensen – de meesten zijn gepensioneerd

4. IS DE PROCESSIE GELINKT AAN EEN DATUM, GEBEURTENIS...?

De eerste zondag van mei, om de twee jaar... het andere jaar is er een gebedstocht (een soort miniprocessie, sober van opsmuk en stijl)

5. WANNEER IS DE PROCESSIE GEPLAND?

Vorig jaar en ook dit jaar is die niet kunnen doorgaan.

In 2019 zijn we met een twintigtal geïnteresseerden begonnen met een nieuw concept uit te werken omdat het steeds moeilijker werd om de processie zoals ze gewoon was uit te bouwen: steeds minder groepen die men kan inhuren en ook steeds minder kandidaat-figuranten (de gemiddelde leeftijd was al hoog en jongeren voelden zich niet aangesproken)

6. WIE MAG DEELNEMEN AAN DE PROCESSIE? (+ hoeveel deelnemers gepland?)

Iedereen – maar het zal meer om een tweejaarlijks religieus gebeuren gaan in de Winivasite (vroegere tuin van het Wivinaklooster en het klooster zelf). De deelnemers kunnen in de site rondwandelen en verschillende deelevenementen meemaken over het leven en de spiritualiteit van de H. Wivina. Hopelijk kunnen we in de volgende maanden verder uitwerken van het concept dat werd opgemaakt in 2019.

7. WAAROM DOEN DIE MENSEN MEE?

Hopelijk uit interesse, en als het de eerste keer doorgaat waarschijnlijk ook uit nieuwsgierigheid.

8. VOOR WIE GAAT DE PROCESSIE UIT, WAT IS DE DOELGROEP?

Dat was vroeger vooral een ouder publiek dat langs de weg stond en/of meeging naar de Wivinakapel

Met het nieuwe concept hopen we ook jongeren te bereiken, alsook zinzoekende jongvolwassenen en ouders.

9. HOE DIKWILS ZAL DE PROCESSIE UITGAAN?

Tweejaarlijks... het jaar daarop is er de eenvoudig gebedstocht van de kerk van Groot-Bijgaarden naar de Wivinakapel

10. HOEVEEL KOST HET? WIE DRAAGT DIE KOSTEN?

Het processiecomité, de Kerkfabriek en via sponsering

11. WAT ZAL ER TE ZIEN ZIJN IN DE PROCESSIE?

Elementen uit het leven van de H. Wivina en aspecten van haar spiritualiteit in deze tijd

12. WELKE BOODSCHAP WIL DE PROCESSIE UITDRAGEN?

Zie antwoord hierboven

13. WAT IS DE MEERWAARDE VAN EEN PROCESSIE IN 2021?

14. HOE WORDT DE PROCESSIE VORMGEGEVEN?

(historisch correct, eigentijds, een mix van de twee vorige, of nog iets anders?)

Zie hierboven

15. STAAT DE PROCESSIE OP ZICH OF KADERT ZE IN EEN GROTER GEHEEL VAN ACTIVITEITEN?

Er is die dag ook speciale aandacht en verering van het beeld en de relieken van de H. Wivina in de Sint-Egidiuskerk te Groot-Bijgaarden

16. WAT ZIJN DE BELANGRIJKSTE ORGANISATORISCHE STRUIKELBLOKKEN?

17. WELK ADVIES ZOU U GEVEN AAN BEGINNENDE PROCESSIE-ORGANISATOREN?

Heel erg bedankt voor uw medewerking!

PROCESSIES ANNO 2021, HOE WERKT HET?

NAAM : Annemiek Bos / **Annelies Noordhof-Hoorn**

NATIONALITEIT : NL / **NL**

GELOVIG JA / **JA**

ZO JA, WELKE RELIGIE?:

Annemiek: Protestant

Annelies: protestants

FUNCTIE (binnen de organisatie van de processie):

Voorzitter van een van de drie organiserende organisaties

Secretaris van een van de drie organiserende organisaties

PROFESSIONELE BAND MET RELIGIE, ERFGOED, PROCESSIES? JA

ZO JA, WELKE? Voorzitter St. Bezoekerscentrum Klooster Yesse

Ja, zie vorige vraag.

WAAROM WERKT U ZELF MEE AAN EEN PROCESSIE?

Het eerste idee kwam vanuit onze stichting: Bart Flikkema is adviseur van het bestuur, hij hield een lezing over het relik 'De Arm van Johannes' en stelde voor een wandeling te organiseren vanaf het kloosterterrein van Yesse naar de Martinikerk. De aanleiding, de verbinding zat in de figuur van Caearius van Heisterbach. Van hieruit kwam een samenwerking voort tussen de Vereniging Vrienden van de Martinikerk en de Stichting Bezoekerscentrum Klooster Yesse, wat leidde tot de organisatie van een groter evenement (meerdere onderdelen).

Idem.

DE ORGANISATIE VAN EEN PROCESSIE

1. VAN WIE KOMT HET IDEE? Zie boven

Idem.

2. WAAROM KENT PRECIES DAT IDEE BIJVAL? Enthousiaste mensen

Idee dat eigentijdse processie beleving/begrip van het middeleeuwse leven en geloof vergroot.

3. WIE ZET DE SCHOUDERS ONDER HET IDEE

- Stichting Bezoekerscentrum klooster Yesse
 - Vereniging Vrienden van de Martinikerk
 - Rijksuniversiteit Groningen, Faculteid Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschappen
(- Universiteit Birmingham)
- (organisaties? verenigingen? ouderen/jongeren? leeftijd deelnemers?)

4. IS DE PROCESSIE GELINKT AAN EEN DATUM, GEBEURTENIS...?

Oorspronkelijk was de bedoeling het evenement te organiseren in 2020, het jaar waarin het 800 jaar geleden was dat Caesarius zowel Yesse als de Martinikerk bezocht. Een specifieke datum uit 1220 is hier niet aan verbonden.

5. WANNEER IS DE PROCESSIE GEPLAND?

Door corona uitgesteld, inmiddels tot 2022, 30 april en 1 mei.

6. WIE MAG DEELNEMEN AAN DE PROCESSIE?

In principe mag iedereen deelnemen. Oorspronkelijk 300 deelnemers, op dit moment wegens corona verminderd naar 30.

7. WAAROM DOEN DIE MENSEN MEE?

Moeilijk te zeggen, vermoedelijk vooral gevoel voor historie, belangstelling voor de aansluitende lezingen, affiniteit met begin en/of eindpunt...

8. VOOR WIE GAAT DE PROCESSIE UIT, WAT IS DE DOELGROEP?

In principe voor iedereen.

9. HOE DIKWILS ZAL DE PROCESSIE UITGAAN?

In principe eenmalig.

Inderaad eenmalig, maar de processie heeft ook een digitale uitwerking gekregen in een wandeling op de website van Klooster Yesse en in de Spacetime Layers App (voor iedereen te downloaden) staat de wandeling ook. Gemaakt door de Groninger Archieven als een 'moderne' bedevaart.

10. HOEVEEL KOST HET? WIE DRAAGT DIE KOSTEN?

Voor de deelnemers: de processie inclusief het boekje dat Bart Flikkema schreef over het verhaal van 'De Arm' en deelname aan de lezingen € 15,00. Voor de organisatie:

De processie maakt onderdeel uit van een groter programma dat een hoge begroting heeft. De processie is niet heel duur, behalve dan de reconstructie van een poort uit de middeleeuwen, maar waarschijnlijk gaan we kiezen voor een goedkopere variant van doek. Jij hebt waarschijnlijk de begroting wel eens gezien. Je mag de bedragen die daarop staan wel geanonimiseerd gebruiken, maar vermeld liever geen namen/fondsen.

11. WAT ZAL ER TE ZIEN ZIJN IN DE PROCESSIE?

Er is een routebeschrijving gemaakt met een aantal hoogtepunten, dit zijn vooral punten die herinneren aan de periode van de tocht uit 1220, deels opnieuw tot leven gebracht, zoals de ontvangst van de abt van Heisterbach (Henricus) met zijn schrijver (Caesarius) door de proost van Groningen bij een opnieuw zichtbaar gemaakte (want niet meer bestaande) Herepoort, toen bij de stadsmuur. Op deze plaatsen zal tijdens deze processie uitleg gegeven worden / gewezen worden op de plaatsen. In het boekje en op de routebeschrijving is een en ander terug te vinden.

12. WELKE BOODSCHAP WIL DE PROCESSIE UITDRAGEN?

Herbeleven van geschiedenis, aandacht voor hedendaags erfgoed met een religieus tintje (klooster en kerk)

13. WAT IS DE MEERWAARDE VAN EEN PROCESSIE IN 2021?

Inmiddels 2022, maar het oorspronkelijke plan van 2020 was een 800-jarige herinnering.

Beleving van middeleeuwse gebruiken/geloof, maar ook contemplatie, stilte voor de 'pelgrim' anno 2022. Ik denk dat de 'stilte' geliefd is in een druk en jachtig leven.

14. HOE WORDT DE PROCESSIE VORMGEGEVEN? (historisch correct, eigentijds, een mix van de twee vorige, of nog iets anders?)

Een mix van de twee, met de bedoeling historisch correct na te streven

15. STAAT DE PROCESSIE OP ZICH OF KADERT ZE IN EEN GROTER GEHEEL VAN ACTIVITEITEN?

Aanzet geweest tot wat uiteindelijk een driedaags evenement is geworden.

16. WAT ZIJN DE BELANGRIJKSTE ORGANISATORISCHE STRUIKELBLOKKEN?

Corona, daardoor belangstelling te blijven trekken voor over 1 en later pas 2 jaren, financiering aantal zaken (om grotere visualisaties mogelijk te maken)

17. WELK ADVIES ZOU U GEVEN AAN BEGINNENDE PROCESSIE-ORGANISATOREN?

Denk aan toestemming/vergunning gemeente, praktische zaken (parkeren/bussen), lunch, route, maar ook aan het betrekken van studenten (voor wie dit een leuke stage kan zijn), winkels/sponsors in de omgeving, PR, folders, tijdige opgave et cetera.

Werk het vooral allemaal van te voren uit en neem daar ook ruim de tijd voor.

Heel erg bedankt voor uw medewerking!

Bijlage 3: Vragen Enquête

Enquête: Wat vindt u van processies?

Ik ben Freya en ik studeer de Master Religion and Cultural Heritage aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Vandaag kunt u me helpen! Mijn thesis gaat over de relevantie van processies in België en Nederland en ik heb uw mening nodig: Hoe ziet de toekomst van processies er volgens u uit? Zijn processies enkel voor gelovigen of voor iedereen? Zijn processies een belangrijk deel van ons erfgoed of mogen ze verdwijnen?

Vul deze korte enquête anoniem in en help mij met mijn onderzoek!

Alvast heel erg bedankt!

Freya

Ik ben... (verplicht in te vullen)

- Man
- Vrouw
- Anders
- Zeg ik liever niet

Ik kom uit... (verplicht in te vullen)

- België
- Nederland
- Anders

Hoe oud bent u? (verplicht in te vullen)

.....

Ik ben... (verplicht in te vullen)

- Katholiek
- Protestant
- Orthodox
- Anglicaans
- Joods
- Moslim
- Vrijzinnig
- Anders (bijv. Boeddhist, Sikh, Hindoe, Bahá'í, Jain, Jehova, Scientologist,...)
- Ongelovig

Waar denkt u aan als u het woord 'processie' hoort? (verplicht in te vullen)

.....

Hebt u ooit een processie gezien? (verplicht in te vullen)

- Ja
- Nee (wordt doorverwezen naar 'Een bezoek vandaag')

U gaf aan een processie gezien te hebben.

Welke processie hebt u gezien? (verplicht in te vullen)

.....

Wat is daarvan bijgebleven? (verplicht in te vullen)

.....

Deelname processie

Hebt u ooit meegedaan aan een processie? (verplicht in te vullen)

- Ja
- Nee (wordt doorverwezen naar 'Een bezoek vandaag')

U gaf aan deelgenomen te hebben aan een processie

Aan welke processie hebt u deelgenomen? (verplicht in te vullen)

.....

Wat is u daarvan bijgebleven? (verplicht in te vullen)

.....

Een bezoek vandaag

Zou u vandaag naar een processie gaan? (verplicht in te vullen)

- Ja
- Nee (wordt doorverwezen naar 'Processie anno 2021')

U gaf aan dat u naar een processie zou gaan

Wat zijn uw hoofdzakelijke redenen om naar een processie te gaan? (meerdere antwoorden mogelijk)
(verplicht in te vullen)

- Ik heb katholiek en het is een belangrijk onderdeel van mijn geloof
- Het is traditie (en ik ben praktiserend katholiek)
- Het is traditie (maar ik ben niet praktiserend katholiek)
- Ik ken iemand die meedoet aan de processie
- Processies zijn een belangrijk deel van ons erfgoed en dat wil ik in stand houden
- Een processie is een goede manier om nieuwe mensen te leren kennen
- Zo'n processie is een leuke (toeristisch) uitstapje

Zijn er nog redenen waarom u naar een processie zou gaan?

.....

Processie anno 2021

Processies zijn... (meerdere antwoorden mogelijk) (verplicht in te vullen)

- Enkel voor gelovigen
- Voor iedereen
- Religieus erfgoed
- Een meerwaarde voor onze cultuur
- Zingevend
- Feestelijk
- Entertainend
- Toeristische trekpleisters
- Leerrijk
- Saai
- Ouderwets
- Onnodig

Zijn er nog dingen die u linkt aan processies?

.....

Citaat: 'Processies zijn een belangrijk onderdeel van ons erfgoed en moeten beschermd worden'
(verplicht in te vullen)

- Eens
- Oneens
- Weet ik niet

Hoe moet een processie in de 21ste eeuw eruit zien? (verplicht in te vullen)

- Klassiek en strikt volgens de oorspronkelijke traditionele regels van de katholieke kerk
- Zoals het al jaren gebeurt
- De katholieke rituelen in een nieuw jasje
- Modern met nog weinig verwijzingen naar de katholieke traditie
- Los van de katholieke kerk, puur als (toeristisch) evenement
- Processies moeten niet meer uitgaan

Heeft u nog ideeën van hoe een processie anno 2021 er uit zou moeten zien?

.....

Einde van deze enquête

Bedankt voor het invullen van mijn enquête.

Indien u nog vragen hebt mag u mij gerust contacteren via f.c.k.de.cauwer@student.rug.nl

Wilt u nog iets melden?

.....